

DIN PUBLICAȚIILE
SOCIETĂȚII ROMÂNE DE STATISTICĂ

Apărute :

Geopolitica și Istoria, revistă română pentru Sudetul european.

Sub tipar :

N. ȘUTU, *Notițe statistice asupra Moldovei* (reeditare a traducerii lui TEODOR CODRESCU din 1852, îngrijită de T. A. STOIANOVICI și cu un studiu introductiv de A. GOLOPENȚIA).

ION IONESCU DELA BRAD și D. MARȚIAN, *Pregătirea catagrafiei moldovene și muntene dela 1859* (reeditare a „Povăturilor pentru catagrafia dela 1859, Iași 1859 și a Instrucțiilor tipărite în Monitorul Oficial al Țării Românești din 1859, îngrijită de T. A. STOIANOVICI și cu un studiu introductiv de A. GOLOPENȚIA).

I. COLESCU, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României dela 1889* (retipărire îngrijită de T. A. STOIANOVICI și cu un studiu introductiv asupra lui Colescu și a tehnicei recensămintelor românești, de Dr. SABIN MANUILA).

L. COLESCU, *Analiza rezultatelor recensământului general al populațiunii României dela 1912* (retipărire îngrijită de T. A. STOIANOVICI).

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE STATISTICĂ

ROMÂNII DIN TIMOC

CULEGERE DE IZVOARE ÎNGRIJITĂ DE
C.CONSTANTE ȘI A.GOLOPENȚIA

ROMÂNII DIN TIMOC

C. CONSTANTE
A. GOLOPENȚIA

BUCUREȘTI. IMPRIMERIA INSTITUTULUI STATISTIC

REPUBLICA ROMÂNIA DE STATISTICĂ

ROMÂNII DIN TIMOC

DE PROF. DR. D. POPESCU

EDITAT DE C. A. POPESCU

EDITAT DE C. A. POPESCU

EDITAT DE C. A. POPESCU

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE STATISTICĂ

ROMÂNII DIN TIMOC

CULEGERE DE IZVOARE ÎNGRIJITĂ

de

C. CONSTANTE și A. GOLOPENTIA

Cu 2 ilustrații în text și 6 fotografii afară din text

BUCUREȘTI — IMPRIMERIA INSTITUTULUI STATISTIC, STRADA LATINĂ 8

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE STATISTICĂ

ROMÂNII DIN TIMOC

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VELINĂ

10 EXEMPLARE NUMEROTATE 1-10

C. CONSTANTIN & C. COLEA

LA ÎNȚEBĂRI DE ÎNȚEBĂRI DE ÎNȚEBĂRI

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE STATISTICĂ - BUCUREȘTI

SUMAR

	Pag.
F. KANITZ. — <i>Serbia</i>	11
TIH. GEORGEVICI. — <i>Printre Românii Noștri</i>	23
DR. ATANASIE POPOVICI. — <i>Memoriul Românilor din Serbia</i> . .	113
TIH. GEORGEVICI. — <i>Adevărul asupra Românilor din Serbia</i> . .	127

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

In text

1. Jdrelo. Țăran Român
2. O troiță românească la Corbova

Afară din text

3. Tinere românce la fântână
4. Recruți Români
5. O moară pe Timoc
6. Român din Carpații Timocului
7. Vărsarea Timocului în Dunăre
8. Românce din Valea Dunării și a Timocului
9. Români din regiunea de munte a Zaecearului

SUMMARY

1	1. Summary of the results of the investigation
2	2. Summary of the results of the investigation
3	3. Summary of the results of the investigation
4	4. Summary of the results of the investigation

1. SUMMARY OF THE RESULTS OF THE INVESTIGATION

The results of the investigation are summarized in the following table:

1	1. Summary of the results of the investigation
2	2. Summary of the results of the investigation
3	3. Summary of the results of the investigation
4	4. Summary of the results of the investigation
5	5. Summary of the results of the investigation
6	6. Summary of the results of the investigation
7	7. Summary of the results of the investigation
8	8. Summary of the results of the investigation
9	9. Summary of the results of the investigation
10	10. Summary of the results of the investigation

VOL. III

ROMÂNII

DINTRE

DUNĂRE, TIMOC ȘI MORAVA

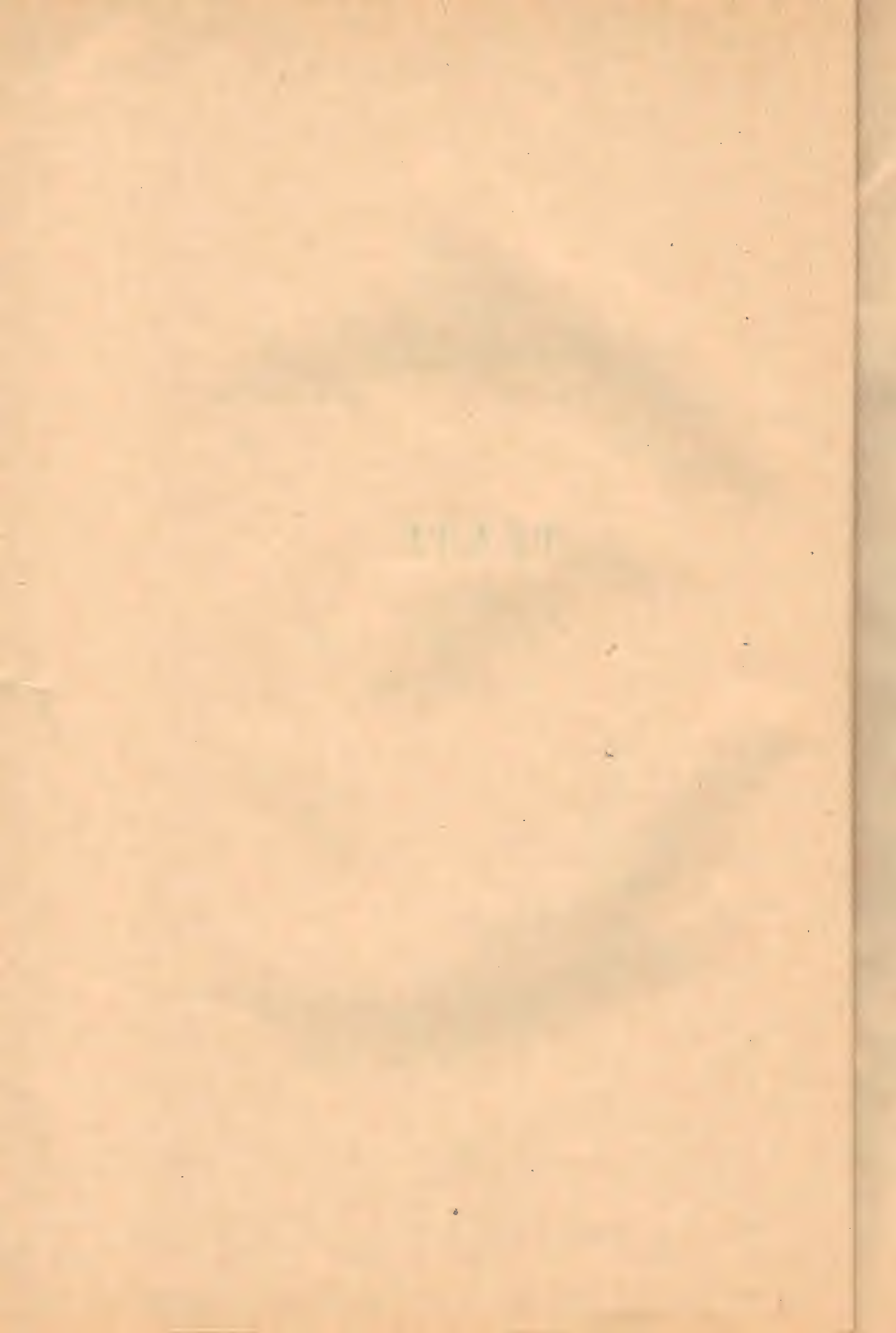
1900

ROMÂNII

DE

DUNARE, TIMOC SI MORAVA

TEXTE

F. KANITZ

SERBIA

STUDIU DE CĂLĂTORIE ISTORICO-ETNOGRAFIC

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ DE

S. BACIU

F. KANITZ, *Serbien, Historisch - ethnographische Reise-*
studien — aus der Jahre 1859—1868. Cap. IV. Die Romä-
nen, Leipzig, Verlag von Hermann Fries, 1904, cu 2 ilustr.
în text și 6 fotografii afară din text.

ROMÂNII

de F. KANITZ

Originea Românilor — Limba lor — Bărbații — Femeile — Educația lor spirituală — Agricultura — Spiritualitatea — Obiceiuri și datini — Superstiții.

Originea Rumunilor, Vlahilor sau Românilor, cu toate sforțările științei istorice, n'a fost clarificată îndeajuns până astăzi. Niebuhr îi numea un popor enigmatic. Alți cercetători se supralicitau în ipoteze, care duceau la cele mai contradictorii concluzii. În urmă, Miklosisch se ocupă îndeaproape cu limba română și ajunse astfel la o justă lumină asupra originii acestui popor interesant. El găsește neîntemeiată părerea lui Schafarik, care zice că Români s'au născut abia în secolul V sau VI, dintr'un amestec de Geți, Romani și Slavi. Tot așa și părerea lui Kopitar, care așează originea limbii în acel timp, în care Romanii au pus pentru prima oară piciorul pe coasta de Est a Mării Adriatice.

După Miklosisch, originea limbii române datează dela începutul celui de al doilea veac, când coloniști romani se așezară pe malul stâng al Dunării. El caută să dovedească istoric că Români secolului V și VI au fost Daci și Geți romanizați și că înaintarea lor din Dacia, întemeiată de Aurelian, în Moesia, pe malul drept al Dunării, (Dacia Ripensis), către Nord, ar fi de explicat prin cucerirea țărilor estice de către Sloveni, în secolul al V-lea. Tot în acel timp trebuie să se fi petrecut și colonizarea daco-romană a Macedoniei, căci aceeași limbă ne împiedică să credem că Macedo-Ulahii (Tințarii) sunt de altă origine decât Români dacici.

Podișul Banatului a fost colonizat deja cu o mie de ani înainte, de Vlahi. Ei erau nomazi și numai în secolul XVIII se închegară în sate ; ei se numesc Fraduci. Numeroși Vlahi emigrară în secolul XVII, sub Cantacuzini, în Ungaria. Ei locuiau în regiunile muntoase ca muncitori, ciobani, cărauși, cărbunari și tăetori de lemne

și se numesc Bufani. De Fraduci ei se deosebesc prin port, și dela 1848 se numesc, ca și aceștia, Români.

Despre vechii Daci și Geți știm și numai dela scriitorii romani, că practicau cultul lui Zamolxes, ale cărui dogme principale erau : nemurirea sufletului, lupta contra materialismului, înclinația spre monahism, cinstirea femeii — lucruri care indică influență nordică. Credința într'o peregrinare a sufletului într'o altă lume înflăcăra în special vitejia războinicilor.

Iulian îi numește oamenii cei mai războinici care au trăit vreodată și atribue acest spirit de jertfă credinței lor. Cu Romanii imigrară și zeități romane și cultul lor trezi artele. Resturi de monumente — în orice caz cam schematic — arată că Romanii Daciei au obținut în puține secole un grad de cultură destul de înalt. Date istorice certe, asupra Românilor Transdanubieni primim numai cu începutul secolului al XIII-lea. Trebuie să presupunem însă ca masa Dacilor romanici, după cotopirea Daciei de barbari, s'a refugiat în Carpați, unde s'a și întărit.

Cu năvălirea Maghiarilor, Pecenegilor și Cumanilor, domnia Bulgarilor pe malul stâng al Dunării fu frântă. În secolul XII sau XIII veniră Vlași Transilvani și, sub Niger, colonizară țara. Acesta cuceră și înnoi Târgoviștea, Bucureștii și alte orașe. Urmașii săi fură aleși de popor. Pe timpuri recunoscură suveranitatea Ungariei. Principi galițieni domniră în secolul XII peste Vlași, Slavi și Pecenegi, care locuiau într'o parte a Basarabiei și în Moldova. Furtuna tătară le puse capăt. Țara se pustii cu totul. Regele ungar Ludovic îi împinse însă pe barbari în secolul XIV, din nou dincolo de Dunăre. Vlașii, care duseseră o viață liniștită în spatele masivelor de stânci din Transilvania, se avântară acum în jos în câmpia largă, îmbietoare. Sub conducerea lui Dragoș și Bogdan se așezară în regiunile din Moldova și de pe Prut. Ei se amestecară cu locuitorii slavi. — Slavii par a fi fost activi deja la creștinarea lor — primind unele din datinele și obiceiurile lor ; pe unele le-au depășit, pe altele le-au respins, apoi au pornit la cucerirea vechilor orașe și sub urmașii lui Bogdan întemeiară principatul neatârnat al Moldovei. Veche concepție slavă își menținu însă valabilitatea în ambele țări și limba slavă rămase până în sec. XVII, limba oficială și bisericească. Documentele prinților vlași și moldavi, până la George Rakoczy I. mărturisesc despre aceasta. Schafarik spune că toate demnitățile și rangurile de curte aveau nume slave,

de ex. : Veliki Ban, V. Dvornik, V. Vizicăr, V. Stolnik ș. a. Influența slavei asupra limbii române, Miklosisch o dovedește în două moduri : prin întrebuințarea sufixelor slave la formarea cuvintelor și prin numărul important de cuvinte slave, vechi slovene, în tezaurul lingvistic român. Zadarnic se căsnesc nouii Români să-și purifice limba de vechile cuvinte slave și să le înlocuiască prin altele, din limbi romanice, de ex. crai prin rege, dobitoc prin animal etc. Denumirile slave întrebuințate de popor de sute de ani, se vor menține, judecând după legile istoriei limbilor.

Forma gramaticală a limbii române a împrumutat dela elementul latin nu numai regulile ci și cea mai mare parte a tezaurului lexical. Pe de altă parte, româna arată fenomene lingvistice, care trebuie atribuite vechilor elemente indigene. După interesanțele lumini ale lui Miklosisch ar fi vorba de-o înrudire cu albaneza de astăzi, deci cu vechea iliră. Și astăzi româna arată unele înrudiri cu albaneza și posedă multe cuvinte comune. În tezaurul lingvistic e cuprinsă și maghiara, iar în dialectul aromânesc (Țințar) sunt și elemente grecești.

În descrierea noastră asupra Românilor, ne vom ocupa mai ales de cei din Serbia. Bărbații sunt mai ales de mărime mijlocie. Staturi mici sunt excepții. Corpul lor e suplu, membrele sunt regulate, mișcările sunt cam târăgănite și leneșe. Forma capului și a feței e cam lunguiată, profilurile lor adesea curate și nobile, ochii — în emoție — sunt vii, sclipind uneori viclean, și sunt mai cu seamă negri, gura de-o tăctură fină arată dinți albi sub o mustață deasă. Păr des, negru și lung, încadrează capul brun și expresiv. Vara Românul se îmbracă în stofă de pânză. El poartă deseori nădragi largi, legați sub genunchi cu fâșii de stofă late și colorate, jos strâns prinse în curelăria opincilor (sandale dintr'o bucată de talpă). Cămașa largă și plină de cute, brodată pestriț la gât și mâneci, cu un guler înalt și îngust, cade peste pantaloni la genunchi și la mijloc e ținută cu un brâu mai mult sau mai puțin lat, bătut cu ținte și catarămi de alamă. În Austria aceste curele sunt uneori grele, cântărind mai mulți pfunzi. Acolo Românul poartă și o pălărie de fetru cu boruri largi, în schimb în Serbia și România aproape numai căciula (ciubăra) de oaie, albă sau neagră. Iarna, în locul pantalonului de stofă apare unul de lână și o haină de blană apără partea de sus a corpului contra frigului. O altă haină

mițoasă din ștofă albă sau cafenie, brodată pestriț, completează îmbrăcămintea pe vremea rea.

Femea română, prin frumusețea și grația corpului și a mișcării, amintește de clasică ținută a Romanci. Forma capului și a feței, tăetura nasului și a gurii aduc cu statuile antice, care se găsesc atât de mult în vechea Dacie. Ochii de obicei negri, umbriți de gene lungi și sprincene dese, dau feții o expresie ideală, care crește până la agitație, mai ales la dans. Răul obicei al far-

Jdrele. Țăran român.

dării cu alb și roșu al obrajilor, a colorării sprincencelor, monotonizează culoarea proaspătă și naturală a fețelor tinere; împletirea coziilor false e obicinuită — căci părul lung trece drept o podoabă specială —, iar îngrijirea părului e cu totul atentă. Un grup de tinere românce, întorcându-se de la fântână, oferă un tablou adorabil. Formele suple și elastice ale corpului, apar într-o plastică minunată, de sub haina lungă și albă de pânză, care nu e atât de lungă, ca să nu ne lase să admirăm gamba plină, piciorul mic și fin. Pieptii și alțițele cămășii sunt împodobite cu riuri colorate. Un brâu lat de 6—8 cm. se mlădiază pe talie. El ține cele două șorturi ce atârnă până la genunchi, înainte și înapoi, care lasă liberă cămașa, unicul vestmânt, în partea coapselor. Flori naturale

în cosițe, iar alături monede de aur și argint, înșirate în salbe pe gât, completează podoaba frumoaselor care duc oalele de-o antică formă, balansându-se cu o siguranță romană.

Femea română în mare măsură nu se îngrijește. Deseori cauți zadarnic o urmă a frumuseții trecute. Cu ultimul prunc, într'un coș lungueț pe cap, cu o povară oarecare pe spate, chiar și în mersul ei iute, cu furca sub braț, depănând cu mâna stângă într'o mișcare ritmică, numai pasul ei ușor și elastic trădează originea-i română. Deasemenia ea păstrează rareori nepătată puritatea moravurilor, pentru care sunt lăudate fetele romane. Fusul e însoțitorul româncei încă din cea mai fragedă vârstă. Ca și Sârboaică, femeia română e supusă soțului ei. Cea mai mare parte a îngrijirii gospodăriei, munca în grădină, câmp și pădure, țesutul și văpsitul pânzelor pentru ea și casa ei se sprijinește pe ea. Pe lângă aceasta, ea e sânguincioasă întru îndeplinirea obligațiilor ei materne. Eu vorbesc aici întotdeauna de populația rurală. Cu totul altfel s'ar înfățișa un tablou al femeii române din clasele superioare. Cine nu cunoaște femeile de tip sudic, cochete și iubitoare de lux, care umplu an de an băile de pe Rhin, luându-se la întrecere cu parisiennele? Și totuși, și în cercurile boerești există excepții, care grăesc pentru fericita împlinire naturală a femeii române — numesc numai una — Principesa Dora D'Istria, admirată de toată Europa cultă, femei excepțională atât prin spirit cât și prin sentiment.

Mai rău stăm în România cu educația spirituală a tineretului. Ca și la Bulgari, deabia există primele elemente de școli primare. În Serbia însă, guvernul poartă de grije la întemeierea de școli pentru toate naționalitățile — bineînțeles cu limba sârbească, ca limbă de învățământ. Sub stăpânirea boerimii în România și sub aceea a funcționărimii austro-ungare în Transilvania și Banat, în bună parte caracterul etnic românesc nu s'a putut forma. Urmașii Geților și Dacilor, a căror înfrângere a costat Roma multe eforturi, și cărora vechii scriitori le atribue atâtea virtuți eroice, azi în majoritatea lor — sunt șireți, lași, cruzi și leneși. Românul ocolește lupta și argumentul fățiș. În dos însă stă la pândă pentru jaf și omor. Obicinuita pedeapsă cu bătaia, hărăzită lui la cea mai mică greșală, i-a tăiat simțul onoarei. În a nu face nimic și în a bea rachiu constă toată bucuria vieții lui. Prin negoțul și cărașia de fructe — cărașia e meseria lui preferată — își câștigă nume.

rarul. Il întrebuințează pentru cumpărarea de lemne, haine, vite de tracțiune și a micilor nevoi pe care femeia nu le poate împlini. Nevoia de capital îi este străină. Românul e foarte modest în nevoile sale. Inzestrarea sa naturală e excepțională și ar fi ușor de dezvoltat, numai dacă concepția bisericii și a școalei ar fi una mai bună. Românul are mult talent pentru lucrul mecanic, în construirea de mori, case, ș. a., pe care le împodobește la exterior cu tot felul de zorzoane. Porțile și pervazurile dinspre stradă arată foarte des sculpturi și un simț al formei foarte remarcabil. Mândria Românului îi interzice cerșitul. El e prietenos față de străini, ia cu plăcere un dar — dacă crede că-l merită și mulțumește la fel de prietenos, fără a-l fi examinat în prealabil. Favorizat de egalitatea cu celelalte națiuni ale Serbiei, și ridicat printr'o înțeleaptă libertate caracterul Românilor din Serbia începe a se modifica în chip favorabil. În contrast cu frații săi nomazi, ciobanii din Alpii Transilvaniei, el s'a legat de glie, lepădând lenea, principalul său defect. El e harnic și culturile lui sunt de multe ori mai bune decât acelea pe care le îngrijește sârbul, ajungând aproape la nivelul agricultorilor înăscuți — Bulgarii.

Agricultura se rezumă la porumb, ceva grâu și orz. Un îngrășământ rațional, instrumente agricole îmbunătățite, Românul din Serbia în general nu cunoaște. Cerealele sunt duse cu ajutorul cailor. Între pomi, dăm mai des de prun. Viile se cultivă fără o grijă specială. Vitele, în special porcii și oile, află în pădure și în câmp hrana lor, iarna se hrănesc cu coceni și fân. Viața nomadă de cioban, vara, cutreerarea câmpiilor și înoptarea sub cerul liber, corespunde mai bine modestei firi a Românului. Porumbul e alimentul de căpetenie al Românilor și de aceea el îl cultivă aproape exclusiv. Din porumb el își prepară pâinea, turte sărate, coapte pe cărbuni, cu slănină, numite mămăligă, care sunt mâncarea lui favorită. Brânză de oi, ceapă, slănină, fructe și pești sunt repertoriul bucătăriei sale. Vin și rachiu — pe care-l gustă uneori mai mult decât trebuie — băutura sa. Laptele se consumă foarte puțin, din cauza multelor zile de post ale bisericii orientale, pe care le respectă cu strictețe. Românul e superstițios. Religia lui — datorită joasei trepte de cultură a popilor săi — e o nevoie strict exterioară a împlinirii formelor ceremonialului, și nu pătrunderea în fondul moral al creștinismului, este pentru el lucru de căpetenie.

Asemeni preoților mireni bulgari și sârbi, preotul român este

mai mult țăran decât duhovnic. Toată știința sa se rezumă la o cetire mecanică a liturghiei și raporturile sale cu poporul sunt aceleași pe care am căutat să le descriu și la Sârbi.

Serbarea patronului casei, ca și la Slavii sudici, joacă un rol de căpetenie și în calendarul Românilor. A fi ales ca naș la botezul copilului, trece drept o deosebită onoare. Nașul adună dela musafirii invitați diferite daruri, tot așa face nașul și la nunți. Acestea se serbează cu o pompă specială. Totul este cheltuit pentru a satisface cerințele ospătării. Mircasa, apare bogat împodobită. Tot numerarul ei în monede îl poartă în păr și la gât. Intr'unele regiuni române, în ziua nunții i se taie miresii cosița. Aceasta se întâmplă în pivnița casei și ea poartă acum marama femeii măritate. Serbările țin câte trei zile, ba și mai mult. Muzică, dans și cântec, durează fără întrerupere. Cântăreții, ca la toate populațiile Orientului european, sunt Țigani. Cântecul Românilor este melancolic și puțin melodios. Poesia lor este fără un avânt deosebit, și, ca și literatura lor, pe o scară foarte primitivă. Dansul valah este puțin deosebit de jocul slav numit *Colo*. El se chiamă *horă*. Mai există însă și un fel de vals, numit în doi, care se joacă săltând câte doi.

Ciudate, dar asemănându-se în multe puncte cu obiceiurile funebre din aproape tot Estul Europei, sunt înmormântările românești. Și la Români apar imediat după moarte sau chiar încă înainte de moarte, bocitoare plătite, care 24 ore și chiar mai multe zile umplu cu vaetele și strigătele lor atmosfera până și la groapă. Rudele decedatului amestecă vaetele lor, dureroase, care sunt desecori poetice, în acest jalnic concert. Mortului i se pun trei obiecte în sicriu: un băț pentru trecerea Iordanului, o basma pentru îmbrăcăminte și o para pentru Sf. Petru, la deschiderea porților raiului. În mormânt se pune vin și pâine pentru ca mortul să nu ducă lipsă nici în lumea cealaltă. Prohodul se săvârșește cu mare fast. El se repetă după șase săptămâni, șase luni, după un an și după cinci ani. Ici și colo mai e răspândită credința în vampiri, mai ales se bănuiesc în bărbații roșcați morți, care pot apărea în orice formă, în chip de câine, broască, purece, ploșniță, sugând cu predilecție sângele fecioarelor frumoase. Prin baterea cadavrului în cuie de sicriu sau printr'un țăruș puternic, se crede că ei sunt făcuți inofensivi.

Superstiția îl introduce pe Român în viață și-l scoate din ea. Ea este permanentul său însoțitor în timpul întregei sale vieți pământești.

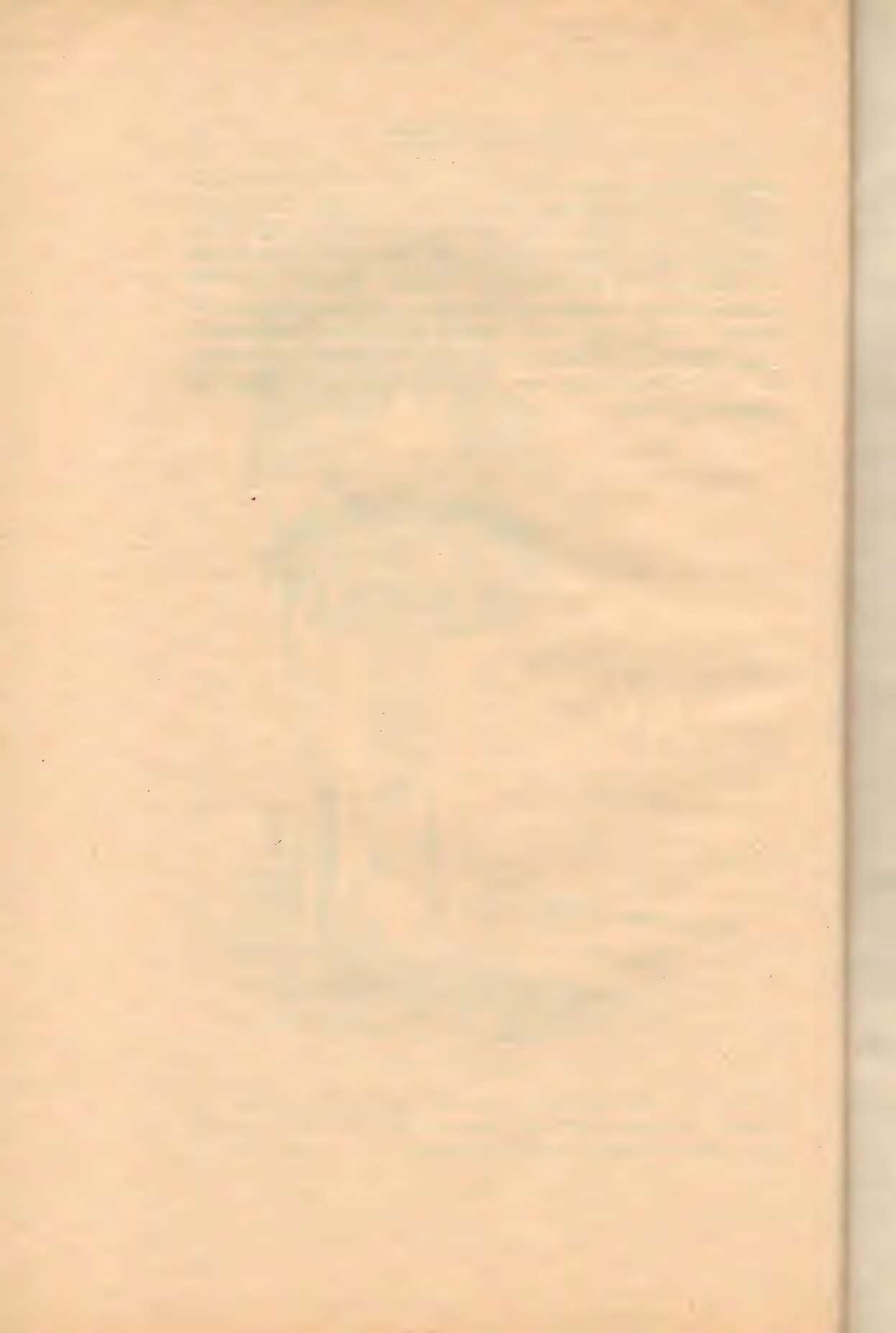
În foarte interesantul articol „Anul și zilele sale în datinele și obiceiurile Românilor din Transilvania“, de profesorul Schmidt se află despre ele o mulțime de concluzii interesante. Și într'o mulțime de proverbe, dintre cari Cavalerul de Borg a comunicat

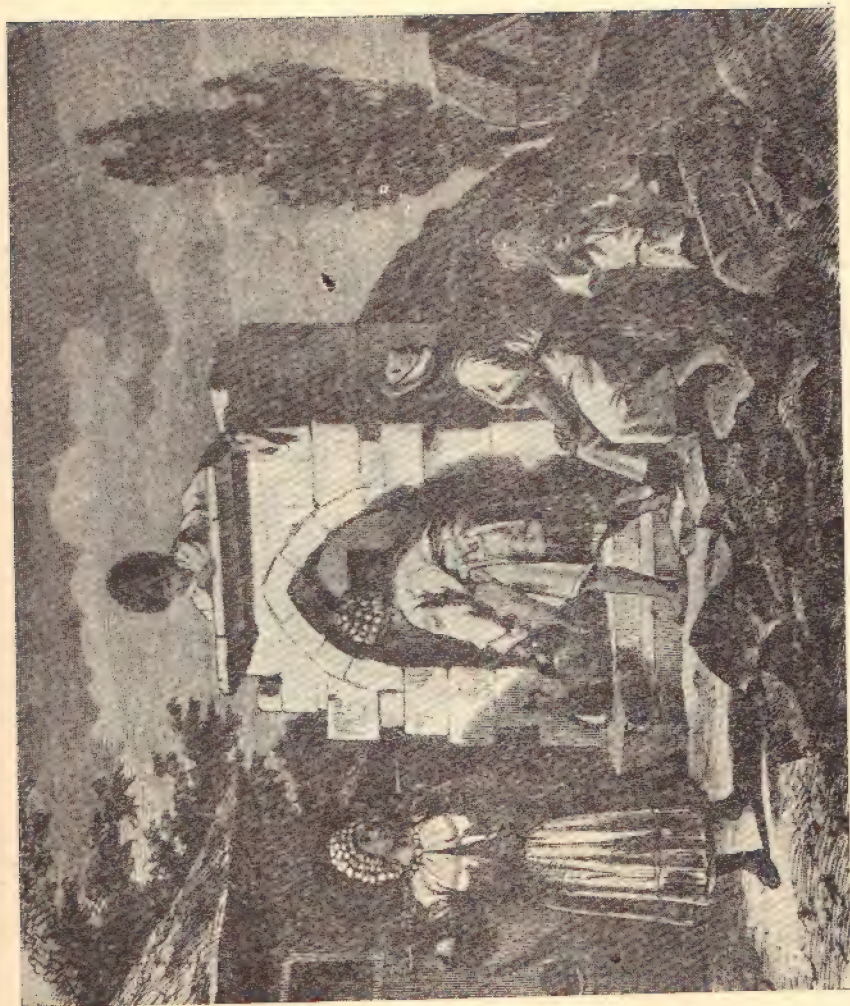

O troiță românească la Corbova.

mai multe în „Din Estul monarhiei austriace“, pag. 119, se întrevede același lucru. Multe dintre proverbele poporului român au o asemănare cu cele populare germane. Insumând observațiile

noastre asupra caracterului Românilor, trebuie să constatăm incontestabil că mult hulițele sale obiceiuri rele, vor dispărea în clipa în care educația sa cu totul înapoiată va fi ridicată de diferitele guverne conform cerințelor vremii noastre. Serbia în această direcție a și făcut cu mulți ani înainte un început lăudabil, dând Românilor aceleași drepturi ca și Sârbilor etnici, spre deosebire de Români nobili, boerii, care-i tratează în modul cel mai nedemn, ca pe niște sclavi, pe Români de pe pământul lor și spre deosebire de cei din Transilvania, care zadarnic cer drepturi politice stăpânitorilor Unguri.

Nr. 3 — TINERE ROMÂNCE LA FÂNTÂNĂ]

Nr. 4 — TINERI ROMÂNI LA RECRUTARE

TIH. GEORGEVICI

PRINTRE ROMÂNII NOȘTRI

NOTE DE CĂLĂTORIE

TRADUCERE DIN LIMBA SÂRBĂ DE

C. CONSTANTE

TIH, GEORGEVICI. *Kroz Naše Rurane — Putopisne
beleške* — in „Sárbschi Cnijewni Glasnik“, Vol. XVI.
Belgrad, 1906.

PRINTRE ROMÂNII NOȘTRI

de Tih. Georgevici

Pentru a studia limba, istoria și literatura românească și spre a mă putea apoi îndeletnici, cu mai mult succes, cu cercetarea Românilor din Regatul Serbiei, aducând încă o contribuție la cunoașterea elementului eterogen (nesârbesc) din țara noastră ¹⁾, aveam de gând să petrec vacanța mare a acestui an, 1905, în România. Imi și pregătisem totul și nu așteptam pentru a porni decât sfârșitul anului școlar.

Dar vorba proverbului : „Omul propune și Dumnezeu dispune“ ²⁾. Eu așa gândeam, dar „Sârbske Novine“ (Monitorul Oficial) din 6 Iunie a anunțat că fusesem numit președinte al biroului electoral pentru alegerea deputaților, care urma să se țină la 10 Iulie, deci în toiul vacanțelor. Numaidecât am cerut să fiu scutit, dar la cererea mea n'am primit niciun răspuns. Astfel sosi și vacanța. Știam deci, că va trebui să-mi amân călătoria în România până după alegeri. Atunci, ca să pot întrucâtva folosi, pentru scopul urmărit, timpul ce-mi rămânea liber până la 10 Iulie, am hotărât să fac o excursiune printre Româniii noștri, fie chiar superficială.

1) Prima contribuție pentru cunoașterea populațiunii nesârbești mi-au prilejuit-o Țiganiii din Regatul Serbiei, despre care până acum am publicat : *Die Zigeuner in Serbien*, Ethnolgische Forschungen von Tih. R. Gjorgjevic, I. Teil, Budapest, 1903 ; *Obiceiurile la Țiganiii din Regatul Serbiei*. (Obicaii u Țigana Craileviue Sârbie, în „Godisniți Nicole Ciupichca“. Vol. XXII) ; *Despre Țigani în general și stabilirea lor în Peninsula Balcanică și în Serbia*, (O Țiganima uobște i o nihovolme doselenu na Balkansko Poluoostrovo i u Sârbu), în „Sârbski Knijevni Glasnik“, din 16 Martie 1904 ; Particularitățile fizice și sufletești al Țiganilor din Regatul Serbiei, în „Sârbski Knijevni Glasnik“, din 1 Septembrie 1904 ; Mai am în manuscris și o lucrare completă despre Țiganiii din Regatul Serbiei.

2) Textual : una gândește un naș, alta alt naș (nota trad.).

Și în tovărășia colegului Dragutin D. Marianovitchi, profesor la școala normală din Alexinaț, în ziua de 10 Iunie 1905, am plecat din Alexinaț ca să parcurg deacumercișul ținuturile locuite de Români, pe care noi, de obicei, îi numim Vlasi.

Deoarece această excursiune a noastră a fost pregătită, ca să zic așa, în pripă, în aceste însemnări nu trebuie să se caute o lucrare nici definitivă, nici sistematică.

Căci luat prin surprindere, am întreprins călătoria numai pentru a avea o orientare fie chiar și superficială și pentru a căpăta o imagine mai clară despre lucrul pe care abia urma să-l îndeplinesc. De aceea, pe drum, am notat ce am putut și despre ceea ce mi s'a dat prilejul de a nota. Amănunțit nu mă opream asupra niciunui obiect, fiindcă pentru așa ceva îmi lipsea timpul lăsând astfel pentru mai târziu să scriu despre același subiect mai complet. Cu toate acestea cred că în aceste însemnări se găsesc date și importante și interesante.

Știu că la aceasta mulți din „patrioții” noștri îngrijorați vor da din cap și vor spune că comit o „trădare” față de Patrie, atunci când mă încumet să vorbesc despre Românii din Serbia, care, după părerea multora, trebuiesc tăinuți sau cel puțin trecuți sub tăcere, pentru că adevărul asupra Românilor din Serbia poate să ducă la o așa zisă : „Chestiune românească din Serbia” care, după părerea lor, („amenință cu primejdia”) prezintă un mare pericol!

Poate să fie și așa. Dar și fără rândurile de față, toată lumea știe că în Serbia sunt și Români. Acest lucru nu-l neagă nici statistica noastră oficială. Se știe că în Regatul Român se ține socoteală până și despre Țintării din Macedonia, Epir și Albania³⁾; despre Românii din Asia Mică⁴⁾, Moravia⁵⁾, Silezia⁶⁾, Peninsula

3) *N. Papahagi* și *N. Urduna*, Jocuri copilărești culese dela Românii din Macedonia, Buc. 1903 (extras din Anal. Acad. Române) — *Ioan Nenitescu*, Dela Românii din Turcia Europeană, Buc. 1893. — *P. Papahagi*, Românii din Meglenia, Buc. 1900. — *P. Papahagi*, Din literatura poporană a Aromânilor (materiale folkloristice culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului, vol. II. 1900. — *P. Papahagi*, Megleno-Românii, studiu etnografico-filologic. I—II, Buc. 1902 (extras din Anal. Acad. Rom.). — *Ion Arginteanu*, Istoria Macedoniei din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre, Buc. 1904.

4) *Teodor T. Burada*, O călătorie la Românii din Bithinia (Asia Mică), Iași 1893.

5) *T. T. Burada*, O călătorie la Românii din Moravia.

6) *T. T. Burada*, O călătorie la Românii din Silezia austriacă.

Istria ⁷⁾, Bosnia și Herțegovina ⁸⁾, și așa mai departe, ca să nu mai vorbim despre cei din ținuturile aflate în nemijlocita lui apropiere cum sunt : Transilvania, Bucovina și Basarabia. Atunci cum de nu s'ar ține socoteală despre Românii din Serbia care, pentru cei din Regatul vecin, sunt doar peste Dunăre !

Este adevărat că Românii nu au nici un fel de scriere despre dânșii, dar în orice carte didactică, în care sunt enumerate țările în care trăiesc Românii, niciodată nu se uită nici aceștia, ai noștri, din Serbia. De altfel, într'o țară așa de mică cum este a noastră, un număr de peste una sută mii de Români nu este cu puțință să fie tăinuit !

Încercarea pe care o fac de a mă familiariza cu Românii din Regatul Serbiei este numai în interesul științei și după credința mea un astfel de studiu mai bine să fie făcut de unul dintre ai noștri, decât de un străin.

În epoca noastră, într'o țară de cultură, cercetările se impun; iar nevoia de a studia pe Românii noștri este justificată și de faptul că despre dânșii, cu toate că sunt fiii țării noastre, se știu prea puține lucruri.

Dealtfel eu mă mărginesc să constat realitatea.

În Regatul Serbiei, Românii trăesc în spațiul ce se întinde cam dela muntele Râtan la Dunăre și dela Marea Moravă până la Timoc : exact în cele patru județe din Nord-Estul Serbiei, adică : în județul Timoc (în două plăși : Zaicear și Bollievat) ; în județul Morava : (în trei plăși : Parachin, Despotovaț și Resava) : și în județele Pojarevaț și Craina.

După datele statisticilor noastre oficiale se mai găsește un număr oarecare de Români și prin celelalte județe. Aceștia însă sunt sau locuitori vremelnici, sau muncitori, sau ceva asemănător. În județul (în două plăși : Zaicear și Bollievat); în județul în grupe. Cei mai mulți Români din Serbia sunt așezați între Dunăre și Timoc. Apoi, cu cât înaintezi spre Sud sau spre Apus, ei sunt tot mai puțini.

Cele din urmă sate ale lor spre Sud, în județul Timoc, sunt :

7) *O călătorie în satele românești din Istria, Iași, 1896.*

8) *Isidor Ieșeanu, Românii din Bosnia și Herțegovina în trecut și în prezent, Buc. 1905. (Extras din Anal. Acad. Rom.).*

Bor, Brestovaț, Părlita, Nicolicevo, Gârllian, Șlivar, Bucie, Topla, Krivelli, Lubnița, Gamzigrad, Metovnița, Oștrelli și Slatina, iar în plasa Bollievaț : Valaconie, Savinaț, Bacica, Dobropolie, Zlot, Lucovo, Mali-Isvor, Ospic, Bogovița, Podgoraț și Șarbanovaț. Spre Apus, cele din urmă sate românești, în județul Morava, sunt : în plasa Parachin : Bigrenița, Batină, Vlașka și Șupșka ; în plasa Despotovaț : Isacovo, Belaica, Jidillie, Jezero și Resavița ; în plasa Resava : Bobova, Vitejevo, Subotița, Jasenovo, Troponie și Gladna. Mai departe spre Apus cele din urmă sate românești în județul Pojarevaț, sunt în plasa Morava : Boșniac, Coccin, Vlaški-Do, Vârbnița, Mirievo, Orllievo, Sfilliarevo, Tickevaț și Porodin ; în plasa Pojarevaț : Brejane, Petca, Polliana, Șlivovaț, Velico-Selo, Târniane și Zabrega.

După câte știu, eu, înainte vreme erau Români chiar și în câteva sate așezate dincolo de Marea Moravă, aceștia însă treptat s'au contopit cu desăvârșire în masa sârbească, așa că astăzi ei nu mai există. După recensământul populației din Serbia, din 1859, se găseau Români chiar și în județul Smederevo, în regiunea dintre gura Moravei și Jesavei, mai cu seamă în satul Cliuci, într'un număr mic, ce abia se urca la 264 suflete⁹⁾. Dar și acești Români acum sunt sârbizați.

În întregul spațiu al Serbiei de Nord-Est, în care locuiesc Românii, ei nu sunt singuri. Satele lor, în multe părți, sunt amestecate cu sate sârbești și în raport cu satele curat sârbești ele formează o minoritate. Pe toată întinderea Serbiei sunt 485 de localități locuite și de Români, dar numai în 165 din ele există Români într'un număr mai însemnat, care, după județe, se înfățișează astfel :

In jud. Timoc	(în două plăși) sunt	49 s. sârbi și	26 români
" " Morava	" " " "	95 "	14 "
" " Pojarevaț	" " " "	193 "	69 "
" " Craina	" " " "	85 "	56 "
Total		422	165

Trebuie să se știe însă că în multe sate românești există și Sârbi, ce adeseori, în unele din ele, formează majoritatea populației.

9) Statistica Serbiei, V. I., pag. 91—92.

Inceputul statisticei populației pe bază de recensământ s'a făcut în Serbia încă din Iunie 1834. Atunci după posibilitățile vremii s'a făcut primul recensământ destul de precis al populației și al proprietății clădite din Serbia, în special cu privire la două din cele mai importante nevoi : fiscul și armata. Toate celelalte date au fost omise. Din aceste motive nici Românii n'au fost despărțiți și socotiți ca locuitori aparte, ci au fost numărați laolaltă cu Sârbii, tot așa s'a procedat și cu număratoarea populației Serbiei în multe din recensămintele ulterioare. De aceea, pe Românii nu-i găsim separați nici în datele recensămintelor din 1841 și 1843, așa încât nu putem spune nimic cu privire la starea lor numerică din acel timp.

La recensământul din 1846, în cele patru județe sus pomenite în cari trăesc Românii, situația era următoarea :

In județul Târnareca	19,545	Români și	18.719	Sârbi
" " Chiupria	7,348	" "	35,563	"
" " Pojarevaț	36,696	" "	62,999	"
" " Craina	33,626	" "	18,272	"
Total	97,215	Români și	135,553	Sârbi ¹⁰⁾

În aceste cifre nu intră numărul Sârbilor care locuesc în satele sârbești din județele de mai sus.

Nici din datele recensământului dela 1850, nu se poate preciza numărul Românilor din Serbia.

Totuși, cum ne asigură direcțiunea economică statistică a Ministerului de Finanțe, „în recensământul dela anul 1850“ s'a ținut socoteală și de satele în cari Românii trăesc singuri sau amestecați cu Sârbi și acest lucru s'a făcut în așa fel încât, cu o aproximație de 5%, să se poată preciza câți Români și în cari ținuturi din Serbia trăesc ei ¹¹⁾. În chipul acesta se poate stabili că la 1850 în Serbia erau aproximativ 104.343 Români, față de 828.999 Sârbi.

Deasemenea din datele recensământului din 1854, numărul Românilor din Serbia nu se poate vedea.

10) V. Iakșici : „Despre elementele etnice ale Principatului Serbiei“ (O.-Plemenom sostave naselenia u Kniajestve Serbskom) St. Petersburg, 1873, pag. 20—21.

11) Statistica Serbiei, V. I., pag. 91.

După datele recensământului din 1859, în cele patru județe din Serbia locuite de Români, erau :

In județul Țarnareca	24.232	Români și	26.658	Sârbi
" " Chiupria	8.064	" "	41.852	"
" " Pojarevaț	47.690	" "	74.969	"
" " Craina	42.607	" "	20.304	"
Total	122.593	Români și	163.783	Sârbi

Nici din datele recensământului dela 1863 nu reiese numărul populației românești.

La recensământul populației din Serbia, din Octombrie 1866, s'au găsit :

La Belgrad (oraș)	33	Români și	24.612	Sârbi
" Topceider	—	" "	156	"
In județul Alexinaț	—	" "	48.136	"
In județul Belgrad	—	" "	63.880	"
" " Vallievo	—	" "	83.483	"
" " Cnăjevaț	—	" "	55.079	"
" " Craguevaț	6	" "	98.141	"
" " Craina	42.852	" "	70.293	"
" " Crușevaț	—	" "	67.439	"
" " Podrin	—	" "	48.827	"
" " Pojarevaț	48.507	" "	140.601	"
" Rudnic	1	" "	47.467	"
" Smederevo	30	" "	60.077	"
" Ujița	—	" "	104.377	"
" Țarnareca	26.056	" "	53.284	"
" Ciaciae	—	" "	58.037	"
" Șabaț	—	" "	73.619	"
" Chiupria	9.840	" "	55.884	"
" Jagodina	1	" "	62.184	"
Total	127.326	Români și	1.215.576	Sârbi ¹²⁾

Din datele recensământului dela 1874, iarăși nu se poate vedea numărul Românilor.

După datele recensământului din 1884, în Serbia erau :

12) Statistica Serbiei, v. III. p. 100.

RECENSĂMÂNTUL DIN 1884.¹³⁾

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI	ROMÂNII						SĂRBI						Total
	In orașe			La sate			In orașe			La sate			
	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	T.	
Alexinaț .	—	—	—	—	—	—	3.340	3.562	7.532	30.271	29.006	59.277	66.779
Belgrad .	—	—	—	—	—	—	1.661	1.431	3.092	42.228	40.377	82.605	85.697
Vallievo .	—	—	—	—	—	—	4.445	3.184	7.629	45.390	41.406	89.796	97.425
Vranja .	2	2	4	—	—	—	4.480	4.267	8.747	29.389	27.834	57.123	65.870
Jagodina .	1	1	2	—	—	—	3.338	3.143	6.511	31.631	30.575	62.205	68.717
Cniajeveț .	1	2	3	—	—	—	1.798	1.664	3.462	29.818	28.581	58.399	61.861
Cragnevaț .	—	4	4	2	—	—	8.400	6.617	15.017	52.321	51.485	103.805	118.823
Craina .	1.607	1.423	3.031	24.790	24.199	48.989	3.933	3.512	7.445	11.483	11.221	22.704	30.149
Crușevăț .	2	1	3	—	—	—	3.719	3.071	6.790	37.775	37.072	74.847	81.637
Niș .	3	4	7	5	—	—	13.765	12.727	26.492	33.426	51.036	84.462	110.954
Piroț .	1	—	1	—	—	—	4.701	4.486	9.190	34.394	32.961	67.355	76.545
Podrîn .	—	—	—	—	—	—	1.807	1.562	3.369	28.935	28.845	57.781	61.150
Pojarevaț .	750	615	1.365	28.787	27.416	56.203	9.401	8.146	17.547	5.228	50.967	56.195	73.742
Rudnic .	1	1	2	—	—	—	769	524	1.293	28.898	28.690	57.583	58.881
Smederevo .	29	20	49	—	—	—	4.476	3.523	7.993	40.523	33.742	80.265	88.264
Toplița .	—	—	—	—	—	—	2.339	2.130	4.469	34.354	31.068	65.432	69.901
Chiupria .	68	28	96	5.368	5.157	10.525	7.619	6.853	14.472	22.107	21.231	43.338	57.810
Ujfta .	—	—	—	—	—	—	5.193	4.611	9.803	59.028	59.353	118.381	128.190
Târnareca .	231	263	544	14.725	14.082	28.807	1.269	1.074	2.343	13.147	12.542	25.689	28.032
Ciaciac .	3	—	3	—	—	—	3.491	2.558	6.049	36.314	36.315	72.709	78.758
Sabaț .	—	—	—	—	—	—	5.211	4.332	9.543	40.232	39.422	79.654	89.197
Belgrad .	43	40	83	—	—	—	15.880	12.001	27.881	—	—	—	27.881
Total	2.792	2.404	5.196	73.677	70.854	144.531	111.673	91.978	206.651	686.882	732.730	1.419.612	1.625.263

13) Statistica Serbiei, vol. VI, pag. 259, 263 și 267.

DUPĂ RECENSĂMÂNTUL DIN 31 DECEMBRIE 1890, SE GĂSEAU ÎN SERBIA: ¹⁴⁾

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI	ROMÂNII						SĂRBI						Total
	In orașe			La sate			In orașe			La sate			
	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	T.	
Vallievo .	2	—	2	46	27	73	5,532	3,606	9,138	51,027	49,907	100,934	110,072
Vrania .	1	1	2	9	1	10	11,227	10,356	21,583	63,023	59,599	122,622	144,215
Craguevaț .	14	8	22	8	2	10	11,258	8,476	19,734	59,871	59,456	119,327	139,051
Craina .	1,700	1,582	3,282	24,995	24,634	49,629	4,443	3,870	8,313	14,031	13,579	27,610	35,923
Crusevaț .	16	1	17	72	55	127	8,109	6,218	14,357	65,926	65,381	152,307	166,664
Morava .	109	55	164	4,182	4,127	8,309	12,733	10,871	23,604	63,411	61,875	125,286	148,890
Pirot .	—	1	1	—	1	1	7,511	6,829	14,340	53,019	51,401	104,420	118,760
Podrin .	23	5	28	4	2	6	7,562	6,172	13,734	78,862	77,844	156,706	170,440
Podunav .	71	58	129	346	278	624	6,697	5,132	11,829	94,916	92,457	187,373	199,202
Pojarevaț .	905	712	1,617	25,501	24,697	50,198	11,577	9,372	20,919	63,358	62,259	125,617	146,566
Rudnic .	—	1	1	—	1	1	6,028	3,655	9,683	70,748	70,168	140,916	150,599
Timoc .	—	—	—	—	2	2	4,021	2,891	6,912	42,130	41,489	83,619	90,531
Toplița .	1	—	1	2	2	4	3,218	2,703	5,921	58,530	51,701	110,231	119,152
Ujița .	—	—	—	—	—	—	5,837	4,373	10,210	62,875	64,090	126,965	137,175
Târnareca .	174	133	307	14,523	14,214	28,737	3,610	2,732	6,342	16,160	16,064	32,224	38,566
Belgrad .	134	61	195	—	—	—	26,413	16,823	43,236	—	—	—	43,236
Niș .	177	8	185	—	—	—	9,884	7,039	16,923	—	—	—	16,923
Total .	3,327	2,626	5,953	69,688	68,043	137,731	143,684	145,660	111,158	256,818	858,887	1,719,157	1,975,975

14) Statistica Regatului Sârb, cart. I, part. V, pag. 114—115.

DUPĂ RECENSĂMÂNTUL DIN DECEMBRIE 1895, ERAU: 6)

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI	ROMÂNII						SĂRBI					
	In orașe			La sate			In orașe			La sate		
	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	T.
Vallievo .	9	4	13	17	9	26	6,059	4,213	10,272	54,256	53,199	107,485
Vrania . .	—	1	1	25	19	44	11,324	10,679	22,003	68,760	65,375	134,135
Cragevaș .	82	16	98	3	—	3	11,760	8,779	20,539	62,356	62,123	124,479
Craina . .	1,225	1,159	2,384	26,246	25,934	52,180	4,885	4,310	9,195	13,817	13,645	27,462
Crusevaș .	8	1	9	127	144	271	7,990	6,365	14,355	71,992	70,735	142,727
Morava . .	117	47	164	4,596	4,523	9,119	13,757	11,971	25,708	69,131	66,978	136,109
Piroș . .	6	11	17	—	4	4	7,839	6,884	14,753	55,515	53,929	109,444
Podrin . .	4	4	8	118	105	223	8,408	6,473	14,881	83,957	82,795	166,752
Podunav .	109	99	208	214	118	332	7,396	5,645	13,041	102,590	100,187	202,777
Pojarevaș .	1,444	1,034	2,478	28,829	28,004	56,833	13,054	10,917	23,971	64,551	63,340	127,891
Rudnic . .	1	4	5	10	5	15	6,039	3,816	9,855	75,212	74,284	149,496
Timoc . .	—	1	1	45	62	107	4,668	2,966	7,634	44,919	44,087	89,006
Toplița . .	3	1	4	1	1	2	3,750	2,880	6,639	64,295	60,264	124,559
Ușița . . .	1	2	3	—	—	—	5,537	4,500	10,037	67,152	67,866	135,018
Târnareca	222	189	411	17,357	16,996	34,353	4,111	2,967	7,078	15,156	150,41	39,197
Belgrad . .	168	119	287	—	—	—	29,377	18,664	47,981	—	—	—
Niș . . .	111	15	126	—	—	—	16,764	7,494	24,258	—	—	—
TOTAL	3,510	2,777	6,217	77,588	75,924	153,512	162,668	119,562	282,230	913,689	893,848	1,807,537
												2,089,767

15) Statistica Regatului Sârb, c. XIII, p. 276.

DUPĂ RECENSĂMÂNTUL DIN 31 DECEMBRIE 1900 ERAU: ¹⁶⁾

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI	ROMÂNII						SĂRBI					
	In orașe			La sate			In orașe			La sate		
	R.	F.	T.	B.	F.	T.	R.	F.	T.	B.	F.	T.
Belgrad	36	25	61	136	130	266	327	2,240	1,718	59,690	57,479	117,169
Vallievo	13	—	13	47	46	93	106	7,379	4,560	58,844	57,517	116,361
Vrania	5	18	23	2	—	2	25	14,370	13,293	90,603	87,152	205,420
Craguevaț	60	30	90	9	1	10	100	16,470	12,366	64,062	64,170	128,232
Craina	1,063	1,026	2,089	21,640	21,988	43,628	45,717	5,723	4,520	20,312	20,013	40,325
Crusevaț	13	4	17	4	6	10	27	6,049	4,074	10,123	62,692	125,679
Morava	74	24	98	4,353	4,317	8,675	8,773	14,033	12,153	67,251	65,604	132,855
Niș	36	7	43	—	3	3	46	17,727	11,175	28,902	68,412	139,693
Pirof	14	4	18	—	3	3	21	6,454	5,167	11,621	42,308	46,384
Podrin	5	1	6	295	308	603	609	8,753	6,808	15,561	90,941	180,944
Pojarevaț	690	621	1,311	20,174	19,972	40,146	41,457	17,019	13,262	30,281	76,839	152,642
Rudnic	5	4	9	4	—	4	13	7,450	4,692	91,241	90,850	182,091
Smederovo	18	33	54	93	58	151	205	6,885	5,420	53,539	53,695	107,234
Timoc	210	138	348	12,386	12,047	24,433	24,781	8,943	5,302	14,245	47,178	94,235
Toplița	2	—	2	—	—	—	2	3,621	3,082	42,416	39,623	82,039
Ujița	3	—	3	—	—	—	3	6,545	4,841	60,012	60,518	120,530
Belgrad	183	104	287	—	—	—	287	34,352	21,942	—	—	—
Total	2,430	2,042	4,472	59,148	58,879	118,027	122,499	183,973	134,375	999,596	944,574	1,944,170
												2,262,518

16) Statistica Regat. Serbiei, c. XXIV, pag. 98, 100—101.

Toți Românii din Regatul Serbiei vorbesc dialectele limbii române. Deocamdată n'aș putea să arăt mai de aproape în ce raport stau aceste dialecte între ele și față de limba literară vorbită în Regatul României. Studiarea dialectelor vorbite de Românii din Serbia ar fi de o valoare deosebită ; pentru că prin cunoașterea lor și prin comparația cu dialectele limbii române vorbite în afară de Serbia am putea stabili originea Românilor noștri. Pe cât am putut observa, limba vorbită de Românii noștri Ungureni, pe care i-am cunoscut, se deosebește de limba română literară, mai cu seamă în pronunțarea unor consonante puse înaintea unor vocale muiate.

Aceste consonante sunt : c, d, l, n, t. În limba română literară se pronunță : *rece, unde, limba, mine, dute*. Pe când Românii noștri Ungureni le-ar pronunța : *reșe, unghie, Ilimba, minie, du-che*. Mai sunt unele deosebiri, despre care, din pricina puținei mele șederi printre Români, nu mă pot pronunța, în mod definitiv.

În afară de limba românească, o bună parte dintre Români cunosc și limba sârbească. După recensământul din 31 Decembrie 1900, în afară de limba română, vorbeau și limba sârbă un număr de 32.556 Români, repartizați după cum urmează :

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI	La orașe			La sate			Total general		
	B.	F.	T.	B.	F.	T.	B.	F.	Total
Belgrad . . .	12	13	25	128	129	257	140	141	281
Valjevo . . .	12	—	12	20	18	38	22	18	40
Vrania . . .	1	—	1	—	—	—	1	—	1
Craguevaț . .	1	2	3	4	—	4	5	2	7
Craina . . .	305	195	500	7.111	3.417	10.528	7.416	3.612	11.028
Crușevaț . . .	2	—	2	—	—	—	2	—	2
Morava . . .	44	10	54	1.240	309	1.549	1.284	319	1.603
Niș	4	—	4	—	1	1	1	1	2
Pirot	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Podrin . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Pojarevaț . .	48	45	93	8.436	5.963	14.399	8.484	6.008	14.492
Rudnic . . .	1	—	1	1	—	1	2	—	2
Smederevo . .	4	2	6	52	8	60	56	30	86
Timoc	17	6	23	3.948	847	4.795	3.965	853	4.818
Toplița . . .	2	—	2	—	—	—	2	—	2
Ujița	1	—	1	—	—	—	1	—	1
Belgrad (oraș)	136	41	177	—	—	—	136	41	177
Total	591	314	905	20.940	10.692	31.632	21.517	11.025	32.542

Toți Românii din Serbia sunt de religie creștină ortodoxă.

Despre caracteristicile sufletești și fizice ale Românilor noștri nu pot să exprim o judecată exactă și justă. N'aș putea spune că sunt deosebit de inteligenți și îndemânateci. Tot așa nu sunt nici bravi și nici demni: ci perfizi și răutăcioși. Sunt lingușitori și desul de lacomi față de bunurile altuia. Nimic înălțător și generos nu se poate găsi la ei, într'o măsură mai mare.

Foarte robuști nu sunt, dar sunt zdraveni și desvoldați, mai cu seamă femeile. Intre datele statistice ale recensământului dela 31 Decembrie 1895 și 1900 mai găsim, cu privire la particularitățile fizice ale Românilor noștri și următoarele date: (vezi tabela din pag. 29).

Raportul dintre sexe la Români se vede clar din datele statistice care se referă la numărul populației românești.

Toți Românii din Regatul Serbiei se împart în două grupe: în *Țărani* și *Ungureni*. Se numesc *Țărani* acei Români care au venit din România (Țara Românească)¹⁷⁾. Ei locuiesc mai cu seamă în județul Craina.

Ungureni sau *Ungurieni* sunt acei Români care au venit din Ungaria¹⁸⁾. Ei locuiesc în toate celelalte ținuturi ale Serbiei unde trăcște o populație românească. Nu știu de sunt localități în care *Țărani* și *Ungureni* să trăiască laolaltă. Din grupul *Ungurenilor* fac parte și *Bufanii*¹⁹⁾. Aceștia sunt Români din Ungaria, care vin din localitatea Ui-Moldova spre a lucra la Maidan-Pec, de când acolo a început exploatarea minelor. Specialitatea lor este munca la mine și la cărbuni; de aceea se și numesc *ocnari* și *cărbunari*. Până acum de curând ei erau singurii meșteri din Maidan-Pec pentru fabricarea cărbunilor de lemn.

Intre *Țărani* și *Ungureni* există mari deosebiri.

Cea mai mare deosebire este, după cum spun chiar ei, în graiu, apoi în port și în obiceiuri. *Țărânii* se socotesc Români mai puri și mai autentici, afirmație pe care nu le-o contestă nici chiar *Ungurenii*.

17) Țăran în România înseamnă sătean.

18) Și în România Ungurean înseamnă Român din Transilvania (Ungaria).

19) In Nouveau Dictionnaire roumain-français de Frédéric Damé la cuvântul Bufan se mai spune: Români din Regat care s'au stabilit în Banat în jurul Bocșei, Oraviței, Comoleșului etc.

31 DECEMBRIE 1895: 20)

CU DEFECTE	ROMÂNI										SĂRBI									
	La oraşe					La sate					La oraşe					La sate				
	La oraşe					La sate					La oraşe					La sate				
	B.	F.	T.	de bărb. femei au fost:	B.	F.	T.	de bărb. femei au fost:	B.	F.	T.	de bărb. femei au fost:	B.	F.	T.	de bărb. femei au fost:	B.	F.	T.	de bărb. femei au fost:
Orbi . . .	2	2	4	1000,0	84	95	179	1131,0	197	153	350	776,6	1006	864	1870	858,8				
Surdo-muţi	5	1	6	200,0	164	91	255	554,9	224	132	356	589,3	2019	1256	3275	662,1				
Nebuni . .	2	3	5	1500,0	47	39	85	829,8	231	153	384	662,3	547	427	974	780,5				
31 DECEMBRIE 1900 ²⁾ :																				
Orbi . . .	1	1	2	1000,0	70	79	149	1128,6	216	164	380	769,2	927	798	1725	850,8				
Surdo-muţi	7	5	12	714,3	113	62	175	518,7	230	139	369	604,3	1955	1198	3163	609,7				
Nebuni . .	—	—	—	—	33	30	63	903,1	347	207	554	596,6	848	508	1356	599,0				

20) Statistica Regatului Sârb, cartea XIII, pag. 120, 125 şi 131.

21) Statistica Regatului Sârb, cartea XXIV, pag. 158, 164 şi 170.

Cum tot drumul meu ducea printre *Ungureni*, toate însemnările mele de călătorie se referă numai la ei, iar despre *Țărani*, în momentul de față, nu am însemnări mai precise de nici un fel.

I.

Despre originea, așezarea, și trecutul Românilor noștri îmi sunt cunoscute foarte puține lucruri. Însăși chestiunea originii Românilor în genere este un lucru foarte încurcat, asupra căreia și cercetătorii sunt puțin de acord ²²⁾. Despre Români noștri se știe încă și mai puțin, întrucât despre dâșii nu s'a scris aproape deloc. Nici în literatura românească nu se găsește nimic.

Eu nu știu dacă în timpurile vechi erau în aceste regiuni mai mulți Vlahi-medievali decât în celelate regiuni ale Serbiei de altă dată.

Despre Români noștri, V. Carici ²³⁾ spune următoarele : „Printre acești Români este greu să mai fie astăzi descendenți ai vechilor locuitori peste cari au dat Sârbii când s'au așezat în aceste locuri. Numele localităților, a râurilor, a dealurilor și a munților, în toată această regiune, cu foarte puține excepțiuni, sunt toate sârbești. Multe dintre aceste localități, după numele ce poartă și după tradiția care este încă vie în jurul lor, sunt în legătură cu istoria sârbească. A trebuit deci să treacă o vreme îndelungată în care Sârbii au fost locuitorii exclusivi ai acestui ținut, ca să-i fi putut da o pecetie sârbească atât de clară și de nealterată. Și, într'adevăr, înainte de năvălirea Turcilor, populația sârbească, atât aceea din Cucevo cât și aceea din Branicevo, era foarte deasă, dar războaiele din al doilea pătrar al secolului al XV-lea au rărit-o în mod simțitor. Iar în anul 1481, când Principii Pavao și Zmai Despot Vuc au transportat peste 50.000 de suflete în Banat, aceste ținuturi, au trebuit să rămână aproape cu totul pustii. În chipul acesta s'a creat puțința pentru așezarea unor populații din alte ținuturi au trebuit să rămână aproape cu totul pustii. În chipul și Timocului, prin fertilitatea și blândețea climatului, totdeauna au avut putere de atracție pentru populațiile din împrejurimi.

²²⁾ Vezi în această privință articolul foarte clar al Dr-ului I. Radonici : Scrisoarea lui A. I. Turgheniev către Mitropolitul Ștefan Stratimirovici și răspunsul Mitropolitului, cu anexa disertației lui despre Români ; (Vlahi), în „Letopis Matije Sârbsche“, c. 228, pag. 68—96.

²³⁾ „Sârbia“, pag. 92—95.

„În epoca aceea au pornit să imigreze în aceste localități și Vlahi din România și din Ardeal. Aceste imigrări au fost provocate mai târziu și de marile neajunsuri la care erau expuși Românii în țara lor. Din Ardeal au început să vie în fața Cocinei din Craina, în grabă, abia pe timpul domniei Împăratului Frantz Joseph *) în urma groaznicelor barbarii săvârșite pentru înăbușirea răscoalei lor de sub Horia. Vlahii din această parte s’au așezat apoi pe la Cucevo și Branicevo și pe alocurea au trecut până și dincolo de linia de despărțire a apelor și de cataractele Timocului. Că așezarea mai puternică a acestor Vlahi a avut loc într’o epocă mai nouă, ne-o atestă relațiunile Exarhului Maxim, scrisă la 1773, în care sunt enumerate toate satele care pe vremea aceea se aflau la Cucevo și Branicevo, cu numărul locuitorilor și naționalitatea lor, dar în care nu găsim deloc multe din satele cu o populație aproape exclusiv românească, pe care le găsim astăzi în aceste locuri. Vlahii din Cucevo și din Branicevo se numesc *Ungurieni*, cecace dovedește că ei au venit din Ungaria. Ei și astăzi vorbesc idiomul limbii românești din Ardeal. Pe când Vlahii din România au început să se așeze, tot mai des, îndată după eliberarea Serbiei, iar așezarea lor cea mai puternică cade abia după 1832, în urma nu știu cărui regulament, **) care a făcut ca starea și așa nenorocită a țăranului din România să devină și mai mizerabilă. Acești Vlahi originari din România se numesc *Țărani*, dovadă că sunt din Țara Românească. Apoi aceștia vorbesc idiomul care se vorbește acolo. Serbia liberă, în care țăranul este stăpânul pământului său și făuritorul propriului său-belșug, a fost și mai târziu o’ momeală pentru Vlahii din țările vecine, în care plugarii și astăzi gem sub jugul arendașilor. Există sate prin toate ținuturile din Nord-Estul Serbiei, până chiar și în Morava, unde așezările datează de abia vreo 10 ani încoace.

Populația românească este mai compactă la cataractele Tecului de Sus, apoi în partea de dincolo de Golubina. Stol și Miroci. De aici, mergând spre Apus și spre Sud ea este tot mai des împânzită de Sârbi. De aici încolo, Românii apar tot mai rar, până când la Morava dispar cu totul.

20 Iunie 1905.

Dis de dimineață, în ziua de 20 Iunie, la ora cinci, am pornit.

*) Autorul face o confuzie. Este vorba de Iosif al II-lea.

**) Reg. Organic, note etc.

Domnul Marianovici și cu mine, călări, dela Alexinaț, spre Soco-Bania. Caii mărunți, țărănești pe care i-am închiriat pentru această călătorie, înaintau încet, așa încât la Bovana am ajuns abia pe la orele șapte și jumătate, iar la nouă și jumătate ne găsim la cârciuma dela ieșirea dinspre Bansca-Clisura. Aici ne-am odihnit bine, apoi ne-am urmat drumul spre Soco-Bania.

Nu vreau să descriu acest drum. Lucrul acesta l-am făcut odată în însemnările mele de călătorie²⁴). Dar nu mă pot opri de a nu pomeni că ori de câte ori cineva trece pe aici, totdeauna se bucură de farmecul acestor ținuturi romantice, de care abundă patria noastră. Și Bovansca și Bansca-Clisura sunt încântătoare și frumusețea lor nu se uită multă vreme.

Pe când ne odihneam în fața cârciumei dela ieșirea dinspre Bansca-Clisura, sub acoperișul cârciumei, nu departe de noi, am observat o țigancă culcată, cu un copil lângă ea, învelit în cârpe murdare și zdrențeroase, în jurul căreia se adunaseră și câțiva țigănuși. La întrebarea mea de unde este și ce face acolo, țigancă mi-a spus că este din Soco-Bania, că a născut acum o săptămână și că s'a retras sub acoperișul cârciumei ca să nu rămână sub cerul liber. M'am apropiat de ea, i-am miluit copilul și am văzut că și în asemenea împrejurări neprielnice țigancă n'a uitat să facă copilului toate orânduile obișnuite la naștere. Deasupra capului copilului era așezată o mătură, un pieptenc de scărmanat lână și aiazmă, pe care o primise dela preot, iar pe deasupra erau asvârlite, în loc de sfori, țesături, căci toate acestea „așa trebuie“! Plecase împreună cu bărbatul ei, care împletește coșuri, la muncă, în satele din apropiere și ajungând aici au apucat-o durerile nașterii și născând, a rămas să se întremeze, căci după naștere a bolit. De n'ar fi fost bolnavă, zicea ea, n'ar fi rămas aicea atâta vreme. La Țigani ca și la țărani sârbi nu este obiceiul ca femeia după naștere să stea lehuză mai mult timp. O zi-două și câte odată nici atâta. Apoi, hai la lucru!

La Soco-Bania am ajuns abia pe la amiază.

După ce ne-am odihnit aci până la orele cinci după amiază, am încălecat și însoțit de pandurul satului, pe care ni l-a dat subprefectul, Domnul Teodor Toșici, spre a ne fi la îndemână până la Bollievaț, am pornit pe drumul cel nou, deschis acum câțiva ani.

24) Uz Moravițu, în „Nastavnic“, 1894, c. 1 și 2.

Drumul ce duce la Bollievaț, îndată ce ieși din Bania și treci de Prevalaț, se desparte de drumul care merge la Cniajevaț și te duce la Nicolința unde am ajuns pe la șase seara. Dela Nicolința, drumul neîntrerupt urcă muntele. Eșind din Nicolința în multe locuri am trecut pe lângă țărani care, în livezile verzi, de care este plin acest ținut, coseau o iarbă abundentă. Ei țin cu o mână coasa, pe care o mișcă cu putere, iar sub genunchiu dela piciorul drept au atârnată o teacă de lemn în care se află apa și piatra de gresie, cu care își ascut coasele. Acest ținut întreg este nelocuit și în afară de locuitorii cu grajduri bogate de vite, suflet de om nu se vede. În acest ținut păduros, străbătut de ramificațiile munților, rareori pleșuvi, dar totdeauna împodobiți de păduri cu o iarbă abundentă, domnește o liniște mormântală, care la apropierea nopții pare și mai misterioasă și mai înfricoșătoare.

La Soco-Bania țăranii ne asigurau că satul Bollievaț nu este departe și că în trei, patru ceasuri suntem ocolo. Același lucru ni-l afirmase și pandurul nostru, deși zicea că niciodată pe acest drum nu fusese la Bollievaț; așa că noi eram convinși că pe la ora nouă seara vom fi la Bollievaț, unde în chip plăcut, ne vom putea odihni de greutatea drumului. Dar care nu ne-a fost surprinderea când am văzut că ne-a surprins amurgul și noi eram în mijlocul acestei pustietăți de păduri și munți, unde tot drumul n'am întâlnit pe nimeni, n'am ajuns din urmă pe nimeni, după cum nici pe noi nimeni nu ne-a ajuns. Umbli, umbli și sate nicăeri. Peste tot întuneric și liniște. Numai sub copitele cailor se vedea albind drumul care pe alocurea era foarte stricat. Pandurul o ținea morțiș că înainte de a ajunge la Bollievaț vom da peste satul Iliino, care după toate probabilitățile, zicea el, nu este departe. Dar iată, se făcuse aproape zece seara și satul tot nu se vedea. Ne-am speriat, crezând că poate ne-am rătăcit. Ne mângâia însă un singur gând, anume că nu puteam merge pe un drum greșit de vreme ce pentru Bollievaț alt drum nu exista.

După multă oboseală și priviri nerăbdătoare aruncate în toate părțile, spre a face drumul mai ușor de străbătut, am încălecat din nou și cu chiu cu vai am ajuns până la primele case ale satului Iliino, unde deasemenea domnea o liniște de țințirim. Satul n'avea cârciumă, de aceea, ca să întrebăm pe cineva unde am putea să petrecem noaptea, am chemat un țăran dintr'o casă. Spre părerea noastră de rău el ne-a spus că nu avem unde înnopta

și că trebuie să ne continuăm drumul până la Bollievaț care, zise el, nu e departe. Neavând încotro, am ascultat și ne-am continuat drumul spre Bollievaț. După o călătorie de încă o oră, când l-am zărit, am simțit o bucurie ca și cum am fi descoperit o țară necunoscută, plină de comori.

La oră unsprezece și un sfert eram în fața cârciumei din Bollievaț, unde ne-a întâmpinat cărăula de noapte, care, pentru 20 de dinari pe lună, de seara și până dimineța păzește averea și viața cetățenilor din Bollievaț. Neputându-și explica o vizită atât de neașteptată, la o oră așa de târzie, se uita la noi cu o privire ciudată și la întrebările noastre răspundea cu exclamări, neștiind cu cine are de a face.

După atâta oboseală, nu este nevoie să spun ce bine ne-a prins masa și odihna.

21 Iunie.

Obosiți de drumul din ajun, ne-am trezit târziu și am ieșit în fața cârciumei să privim târgul și să vedem dacă vom da peste vreo cunoștință. Serbia nu este mare și ori unde s'ar găsi cineva îndată se întâlnește cu vreun cunoscut și uneori chiar cu vreo rudă. N'a trecut mult și în jurul mesei noastre se și adunase un număr destul de mare de cunoștințe vechi și noi, doritoare de societate, de noutăți și de conversații.

Bollievaț este mic, dar, într'un fel, o localitate idilic simpatcă. Are împrejurimi frumoase a căror podoabă o face giganticul munte Râtan, care în nemijlocita lui apropiere se înalță ca un fel de uriaș, iar ramificațiile lui, înfrumusețate de verdele pădurii, par niște copii care îl înconjoară și-l apără ca pe un strămoș.

Bollievațul este reședința subprefecturei și are tot ce caracterizează o administrație de plasă. Aici se încrucișează drumurile: Parachin—Zaicear și Soco-Bania—Breștovacica-Bania. În apropierea lui va trece linia ferată care, prin Cestoborodița, va lega valea Moravei cu aceea a Timocului.

Stând în fața cârciumei, din conversația cu oamenii din partea locului, căutam să aflăm obiceiurile caracteristice acestui ținut. Dar cum societatea era formată de chiar funcționarii subprefecturii, parte din aceștia nu erau în curent, parte nu cunoșteau obiceiul

rile acestui ținut sau în discuție fiecare povestea câte ceva din regiunile ce-i erau cunoscute.

D-l Mirco Dunicu, secretar de plasă, îmi povestea cum la Jupa este obiceiul ca de Crăciun sătenii să introducă în casă un bou, „Polajenic”²⁵⁾, socotit ca protector al casei. Când îl bagă în casă ei spun: „Cristos s'a născut”, apoi îi dau puțin grâu, frâng de coarnele lui un colac anume frământat pentru el și-i dau să mănânce dintr'însul. Acest lucru se face pentru ca anul să fie cu belșug.

D-l Sabatie Gârbici, învățător, ne-a povestit că în județul Ujița, nicovala cosașilor se cheamă *Ceacanaț* și că Ujicenilor, la petrecere aproape totdeauna bine dispuși, *ceacanațul* le servește drept obiect de înjurătură, cu care se împroașcă unii pe alții. Eu cred că și această înjurătură face parte din acelea care la noi se întrebuințează pentru a înjura cele sfinte, ca bunăoară: crucea, postul, slava, ba chiar și ceva mai mult. Nicovala la poporul nostru este foarte respectată, pentru că ea servește la fabricarea uneltelor cu care se capătă pâinea. Dar după cum și crucea și postul se respectă, dar totuși sunt înjurate, tot așa pare să fie și cu nicovala (*ceacanațul*). Nicovala la Țigani este un fel de sfânt deosebit. Un Țigan, faur la Alexinaț, povestea că nicovala, fierul dela plug și Evanghelia sunt la fel. Țigani din Alexinaț, care făuresc cue, când se ceartă între ei fac jurământ pe nicovală. Acela care jură trebuie să sărute nicovala zicând: „*Temare! ma acova muni aco sinium mango*”. (Să mă ucidă această nicovală dacă sunt vinovat). Pe nicovală fac jurământ și Țigăncile. Prin acest jurământ Țigani pun la încercare credința femeilor lor, fiind încredințați că pe nicovală ele nu jură strâmb. Acum patruzeci de ani în urmă, la Alexinaț, obștea sau primarul când vroia să afle dela un Țigan adevărul, îl pune să jure pe nicovală. Cel ce urmează să jure își întoarce cojocul pe dos, pune pe nicovală pâine cu sare, se închină, sărută nicovala și zice: „Pe nicovala, pe sarea și pâinea aceasta spun adevărul!” Și cu aceasta jurământul ia sfârșit. Țiganul nu jură strâmb pe nicovală, de teamă că ar putea

25) *Polajenic* sau *Polasnic*, este prima persoană care vine în vizită, în dimineața primei zile de Crăciun. Obiceiul pare să fie sârbesc. La Sârbi „*polajenicul*” de obicei este ales fiindcă unii bănuiesc că printr'însul pot fi fericiți sau nenorociți tot anul. *Polajenicul* este ales cu câteva zile înainte de Crăciun. El poate să fie același în fiecare an. *Polajenicul* aduce în mânăse grâu și când intră în casă spun: „Cristos s'a născut”, după care împrășteie grâul prin casă, iar cineva din casă aruncă asupra lui boabe de grâu spunând: „Adevărat s'a născut”, v. Vuc Caragici. (nota trad.).

să fie greu pedepsit și anume: ucis de ciocan, ars de focul din lăcătușerie sau să i se întâmple cine știe ce altă nenorocire.

D-l Jivoiu Popovici, preot, mi-a povestit că la Români din împrejurimile Bollievașului, un tânăr când se căsătorește își aduce întâi fata în casă, apoi, după ce a îndeplinit formele legale, face cununia care se mărginește numai la celebrarea ceremoniei religioase, nunta propriu zis făcându-se în urmă când omul este înlesnit. Abia atunci urmează cinste și petrecere. Pe cât știu, un asemenea obicei nu există la Sârbi. Totuși se poate să fi existat pe vremea când biserica căuta să stârpească obiceiul, ca fata să stea necununată în casa mirelui, până când acesta se va putea pregăti de nuntă, care este legată de mari cheltuieli. De aceea oamenii erau îndemnați să săvârșească întâi taina religioasă, urmând ca petrecerea să se facă mai târziu, când se va putea, iar de nu se va putea, să nu se facă deloc. La Turci, la fel ca și la Români, cununia (nichiach) și nunta (dughion) nu se fac în același timp ²⁶⁾.

D-l G. Popovici ne-a mai povestit cum în satul Balanofța (plasa Zaglavaci, jud. Timoc) un mort când este dus la groapă, babele stau de veghe ca nu cumva preotul să întorcă capul spre a privi mortul, căci într'un asemenea caz ar mai muri cineva din casă.

Cu acest prilej, așa în treacăt am întrebat de nu cumva s'ar găsi prin partea locului, niscaiva ruine. Și în această privință am notat următoarele:

La Jejevița, la granița Dobrinovașului, se găsesc ruinele a nu știu cărei vechi cetăți, despre care poporul zice că ar fi latinească. Aici s'au descoperit multe monezi romane de aramă și se zice că s'ar mai fi găsit și câte una de aur. Pe colina Grădiștea, tot la granița Dobrinovașului, se mai găsește încă o cetățuie veche, despre care n'am putut afla nimic mai mult. Pe teritoriul Dobrinovașului la locul numit *Seliște*, țăranul Radosav Gheorghevici a desgropat niște ruini dintr'o veche biserică și din această pricină i-a mers faima de prooroc. În prima Vinere și Duminică din fiecare lună vin la dânsul și la bisericuța lui o mulțime de oameni nevoiași ca să ceară alinarea nenorocirilor lor. Autoritățile l-au dat în judecată pentru acest lucru, dar lumea și

26) v.: „Iz tursche folclore“ note de Tih. R. Gheorghevici, în: „Godiș-nița Nicole Ciupichia“, c. XXIV, pag. 292—295.

credința au rămas mai departe cu dânsul. În satul Mirofștiți, la Nord de satul Mirova, deasemenea au fost descoperite ruinele unor vechi biserici.

Asemenea ciudățeni, ca un țăran să desgroape ruine de biserici în satul lui sau în împrejurimi, la noi nu sunt lucruri neobișnuite. Eu cred că în țara noastră rar să nu fie locuri unde un țăran să nu fie dat la iveală ruine fie din întâmplare fie mai ales pentru că i s'au arătat în vis sau i-a fost prezise; preciziere prilejuită de faptul că, înainte chiar de a fi fost făcute săpături, locul cu pricina era poreclit: „Tărcfina” *), „Tărcfiște” **), „Tărcfa” ***) „Manastiriște” ****) ; sau din pricină că se văd urme sau că se vorbește despre așa ceva. Asupra acestui fenomen am stăruit, explicându-l prin sugestie ²⁷⁾.

Înainte de amiază am vizitat școala primară din Bollievaț unde, pe lângă copii de Sârbi, învață și câțiva Românași de prin împrejurimi. În clasa întâia a școalei primare de băeți, am rugat pe Domnișoara învățătoare să pună pe școlarii români să-mi cante, în limba maternă, vreunul din cântecele care le sunt mai dragi. Micuții după ce s'au sfătuit, ne-au recitat două versuri dintr'un cântec, după spusa lor, cum nu mai e altul. Iată-l :

„Cum che strigă ? Mămăligă !

„Cum che cheamă ? Surbi zama ²⁸⁾.

Am plecat din Bollievaț, după amiază, îndreptându-ne spre Valaconie, care este primul sat mergând din Bollievaț, spre Bretsovacica-Bania. Cum în ziua precedentă fuseserăm obosiți prea tare, acum nu ne grăbeam. Am hotărât ca Valaconie, ce se găsește la o oră depărtare de Bollievaț, să ne fie loc de popas. Abia plecat din Bollievaț pe drumul care merge urcând pe munte, dacă-ți întorci privirile înapoi și în jur, în fața ochilor îți apare o panoramă măreață, ce multă vreme nu o poți uita. O puternică impresie îți produce muntele Râtan, care de aici, se vede în toată măreția lui, dela poale până la vârf, ca și dela un capăt la celălalt, cu toate ramificațiile lui. Râtanul văzut din această parte nu este așa de gol, aproape pleșuv, cum ne-am obișnuit să-l vedem dela Soco-

*) Ruină de biserică sau templu. (not. tr.)

**) Locul unde a fost o veche biserică. (not. tr.)

***) Biserică. (not. tr.)

****) Locul unde a fost vreo veche mănăstire. (not. tr.)

27) v.: „Sughestia u narodu”, în „Sârbski Cnijeveni Glasnik”, 1902 p. 437. v. 437.

28) Lucru curios și la București copiii cântă același cântec cu adaosul: „Cum te bate ? Peste spate !”.

Bania și din alte locuri de unde se arată numai partea lui dinspre Sud. Dimpotrivă, partea lui dinspre Nord este îmbrăcată cu o frumoasă pădure de brad, cu iarbă abundentă, așa încât el ne pare mai puțin sălbatec, în raport cu munții stâncoși ai căror schelete de piatră, printre pământul năruit, par niște oase care ies dintr'o rană deschisă.

Dela Bollievaț, în drum spre Valaconie încep să apară Românii, pe care sau îi întâlnești pe drum sau îi vezi muncind la câmp. Dela prima ochire, ei pot fi recunoscuți după îmbrăcămintea așa încât nu e nevoie să-i cauți ca să-i descoperi. De aceea, excursiunea noastră începe de fapt de aici.

Pe la orele cinci eram în satul Valaconie unde ne-am așezat la răcoare în fața cârciumei. Ca în aproape toate satele românești — mai ales acele care sunt așezate dealungul drumurilor — pe ori unde am trecut, se aflau câte una sau mai multe cârciumi, toate la fel, pe care, de obicei, le exploatează proprietarii clădirilor. Aceștia mai totdeauna sunt Români localnici mai isteți, mai cuminiți și mai harnici decât ceilalți. Unii din aceștia s'au stabilit venind dela oraș sau dintr'un alt sat oarecare și prin dibăcia, îndemânarea lor față de autorități, ca și prin târcoalele date în jurul țăranilor, profitând de nepăsarea, neglijența și adeseori lenevia acestora, au știut să facă ca sătenii să-și lase la ei până și ultimul ban, mai cu seamă pentru rachiul, pe care Românii îl beau cu plăcere mai toată ziua. Și astfel, pe seama acestora, cârciumarii știu să-și agonisească un frumos capital și să devină cei mai chiburi oameni din sat, făcând comerț cu ridicata și cu țârâita și având cele mai bune țărini, păduri proprii, livezi și vite. Trăesc și adeseori, duc în casă o viață pe jumătate orășenească. Chiar și în satele care nu sunt așezate la margine de drum cârciumile sunt tot așa de multe. Pe alocurea, acești cârciumari sunt mari bogătași cari țin în mână lor totul.

Valaconie este un sat mare. După recensământul din 31 Decembrie 1900 el numără cam 2100 locuitori la 375 numere de case. În afară de învățători, de preot și de vreo câțiva străini veniți din altă parte și câțiva Tigani, toți ceilalți sunt Români.

În fața cârciumii am oprit pe câțiva țărani și am intrat în vorbă cu ei.

Altă dată, îmi povesteau țăranii, satele Valaconie și Podgoraț făceau un singur trup, care se chema Paralovo și care ere așezat pe

râul Timoc, la locul și astăzi numit Paralovo. Mai demult, când Turcii au năvălit în ținutul acesta, locuitorii din Paralovo au fost nevoiți să fugă care încotro; unii din ei s'au dus și s'au așezat unde este actualul sat Podgoraț, iar alții mai la vale, pe lângă râul Valaconie, unde era mult anin (*alnus glutinosa*). Și din cuvintele: *vale cu anin* s'a format numele noului sat Valaconie.

Ca în toate satele românești din Serbia, și la Valaconie Românii serbează *slava*, pe care o numesc *praznic*. În România slava nu este cunoscută, iar cuvântul praznic este de origine slavă și însemnează ²⁹⁾: 1) *Fest(tag)*; 2) *Leichschmaus*. Românii din Banat serbează și ei slava pe care o numesc tot praznic.

Din obiceiurile dela Valaconie am însemnat:

Crăița. Acest obicei corespunde obiceiului nostru *Crălița* (regina). În vremea veche pe timpul Rusaliilor (săptămâna Sf. Treimi), la Valaconie umblau prin sat crăițe, care cântau și jucau. Țăranii aduceau în fața lor pe cei bolnavi și ele îi sgâlțâiau spre a-i lecu. Acest obicei a dispărut astăzi cu desăvârșire, dar mulți își mai aduc aminte de dânsul. El s'a stins cu mult înainte de războiul sârbo-turc.

Collinda (colind, din cuvântul latinesc *calendae*, înseamnă în limba românească de azi, cântec de Crăciun = *Weinachtslied* și mai înseamnă a te duce din casă în casă pentru a cânta cântece de Crăciun și a primi daruri). Acest obicei corespunde obiceiului nostru (sârbesc) *coleda*. El se săvârșește în ajunul Crăciunului. În ziua aceea, dis de dimineață, copiii în vârstă de 10 până la 12 ani se adună la un loc, iau câte un băț în mână, anume pregătit pentru această ocazie de părinții lor. Aceste bețe se împodobesc, cu acest prilej, cu desene. După ce li se jupoaie scoarța până ce rămâne partea albă dinăuntru, în jurul bățului, în chip de spirală, se înfășoară o panglică de tei. Bățul se ține pe foc până ce părțile goale se înegresc. După aceea se scoate panglica de tei și pe băț rămâne un desen negru care se încolăcește în jurul bățului. Capetele bățului se despică și în despicătură se trec fire de lână

29)* Pentru traducerea cuvintelor românești m'am folosit pe cât am putut găsi în ele cc-mi trebuia, de: Dictionar româno-german, de Lazăr Șeineanu, Buc, 1889, în care cuvintele sunt explicate etimologicește și Nouveau Dictionnaire Roumain-Français de Frédéric Damé Buc. I — 1894, II — 1891, III — 1895, IV — 1896.

albă sau colorată. Înarmați cu aceste bețe, copiii umblă prin sat, din casă în casă, strigând tot timpul: „Chiu, chiu!“ Când dau de o casă, cântă :

Buna zeo la ajun	Bună ziua la ajun
P'ntru șas bun,	Pentru ceas bun,
Calușei, mielușei,	Călușei, mielușei
Vițelei, purșelei	Viței, purcei,
Sanatache, bogatache	Sănătate, bogăție,
Oi la strunga	Oi la strungă,
Bani la punga !	Bani la pungă !

Când au isprăvit de cântat, capătă carne de porc și colaci. Fiecare casă frământă cu acest prilej câte 40 de colaci care se numesc *colindreți*, (adică colaci de Crăciun = Weinachtskuchen), care se împart copiilor. Așa se colindă până la amiază. Darurile căpătate — în ziua aceea fiind post — copiii le mănâncă abia de Crăciun ³⁰⁾.

Cârlliesat. Este un obicei care se practică în ajunul Bobotezei. Se adună câteva fete și însoțite de câțiva tineri se duc în casă în casă unde cântă și sună din clopoței. Pentru Cârlliesat sunt anume cântece. Acesta este unul din ele :

Cârlliesela !
 M'delliesa
 Site rare,
 Ieși afare !
 Site gease, (dese)
 Tun'n'casa !
 Boii, grau
 S'ntregrau
 Oi linosa
 Vași latosa (vacă lăptoase)

³⁰⁾ Despre colinde, Românii din România au o întreagă literatură. Amintesc numai pe : *Teodorescu G. Dem.*, Noțiuni despre colinde, Buc. 1879. *Crăciunescu*: Le peuple roumain d'après ses chants. Paris, 1874, pag. 157. *Gr. G. Tocilescu*: Despre colinde (Columna lui Traian, 1871, pag. 184, 789, 1872, pag. 13, 20, 36, 35). *D. K. Shuller*. Colinda, eine Studie über rumänische Weihnachtslieder. 1860. *S. Manguica*, Colinda în calendariu, pe 1882. *Ar. Denusianu*: Colindele și himnele sudice, Refrenul colindelor (Revista critică literară, Iași, I, 1893). Din culegeri de colinde pomenesc: *Frâncu și Candrea*: Românii din munții Apuseni, pag. 187, 193. *Gaster*, în Revista pentru istorie, ar-

Ceea ce în limba literară românească s'ar pronunța astfel :

Chiraleisa (Doamne miluește) ³¹⁾

Sită rară,
Eși afară,
Sită deasă,
Tună'n casă !
Boii, grâu
Și între grâu
Oi lănoase,
Vaci lăptoase !

După ce au isprăvit de cântat, fetele rămân în fața casei, iar băieții intră în casă, unde sunt dăruiți cu făină, carne, brânză și slănină. După ce, tot așa rând pe rând, au trecut pe la mai multe case, ei se duc într-o casă și din tot ce au căpătat în dar pregătesc o masă, apoi mănâncă și petrec până în zori, iar când se luminează de ziuă se duc la biserică.

Pe mine mă interesa tot ce era în legătură cu viața națională și cu obiceiurile, însemnând deosebirile din punct de vedere național, pe cât era cu putință, într-o asemenea excursie făcută în grabă. Cum în fața cârciumei din Valaconie se găseau câțiva țărani, eu mi-am notat și unele părți din îmbrăcămintea lor cât și a femeilor.

Îmbrăcămintea bărbătească. (Pollie voinișesc = Țoale voinicești, în România s'ar numi haine de bărbat sau haine bărbătești). Se compune din următoarele părți : *opinca* (plural : opinși), cuvânt

heologie și filologie 1883, v. II. Gazeta Transilvaniei, 1892, Nr. 264, 270, 276, 282, 286; 1900, Nr. 270, 275. *Ucenescu*, Cântece de stea și colinde, 1863. *P. Băncilă*: Colindele Crăciunului și ale Paștelor, Sibiu, 1875. *Al. M. Marinescu*, Colinde culese și corese, Pesta, 1859, ed. II. Buc. 1861, *I. Dane*, Colinzi, Arad 1890, *A. Bărzaanu*, Cincizeci de colinde, Brașov, 1890.

31) Primele două versuri din acest cântec m'au pus în mare încurcătură, pentru că acela care mi le recita nu știa ce însemnează. Asemenea versuri, la toate popoarele sunt atât de deformatе, încât și în limba română așa cum se prezintă, nu însemnează nimic, cu toate că în această privință am întrebat pe oameni foarte buni cunoscători ai limbei române. Din fericire am găsit în Nouveau Dictionnaire de F. Damé, că cuvântul *Chiraleisa* însemnează *Kirieleison* = Doamne miluiește, și din exemplul dat de Frédéric Damé la acest cuvânt am văzut numai decât că este corespunzător cu *Cărlieleisa* de mai sus. Exemplul sună : iar la Bobotează strigau *Chiraleisa* de clocoța satu = Et le jour de l'Épiphanie ils braillaient *Chiraleisa* à faire résonner tout le village. *Chiraleisa* mai înseamnă „dub rău“, „l'esprit malin“, „Schreckbild“. Iar ce o fi însemnând „M'delliesă“, nici astăzi nu știu.

format din slavonescul *opinc* (plural : opanți), pe care le lucrează din piei crude, într'un chip foarte neîndemânată și foarte artistic. *Obiellie* = obiele (singular : obeală, cuvânt luat din vechea slavonă : *obion* = a înfășura (plural : oboiti) pe care le lucrează din țesătură de lână ; *calțuni* = călțune (singular : călțun). Cuvânt de origine neogreacă și din italianescul calzone) cusuți dintr'un postav alb așa încât să pară ca niște ciorapi. *Șorec* = ciorap (plural : șoreși). Origina acestui cuvânt nu-mi este cunoscută. Șoreșii se fac din postav alb. Croiala este în felul croielii pantalonilor cu crăci, peste tot de aceeași lățime, care coboară la pământ și acoperă călțunile. Pe alocurea șoreșii sunt așa de lungi încât este nevoie să fie suflecați. Lungimea șoreșilor este socotită ca o modă, un fel de risipă și lux, iar unele sate se poartă și suflecați de o palmă și chiar mai mult. *Camasa* (din latinescul : *camasia*) este făcută din pânză de cânepă. *Camasa*, dar numai cea bărbătească se mai numește și *c'ltan*. *Mâneși* = mâneci (singular : m'nica, din latinescul *manica*) ; *gullier* (din ungurescul *gulér*) și pieptar, toate umplute cu o cusătură pe cari o numesc *r'uri* (râuri ³²). Unele cămăși, mai ales la femei, de obicei sunt foarte frumoase și sunt într'atât încărcate de râuri bine lucrate, încât brodarea lor trebuie să le fi luat mult timp, multă osteneală și pierdere de vreme ; *Șiștori* (șiștoare = țesătură de lână) ; *Cura* = *cu-rea* (din latinescul *coriigia*), care se încinge peste șiștoare ; *Zabun* (zăbun, din turcescul *zibun*), haină de postav alb, care ajunge până la genunchi, cu mânecile până la coate. Peste ea, în jurul mijlocului, se încinge brâul. *Aina* haină, (din sârbescul *halinia*), parte de îmbrăcăminte de postav alb, seamănă cu paltonul, se îmbracă peste *zabun*, fără cingătoare ; *Izmenie* (izmene). De obicei Românii nu poartă izmene, rare ori câte unul le îmbracă vara în locul șoreșilor.

Pe cap vara se poartă checie (tichie). E un fel de pălărie roșie din țesătură de lână care seamănă cu fesul turcesc. Iarna se poartă *cașula* (căciulă din albanescul *cașulia* și latinescul *cașula*). Imi mai amintesc că la Valaconie orișice Român mai poartă și *brîșag* (briceag, din slavonescul *brici*), lucrat de faurii țigani, cu scoarțele groase din coarne de bou. Tineretul și oamenii mai maturi, care

32) In Nouveau Dictionnaire de F. Damé, la cuvântul râuri se spune că așa se numesc florile brodate pe cămășile țărănești.

vor să se grozăvească, să fie cum zic ei : „mareți“ poartă la picioare foarte multe *ațe* (din latinescul *atia*) din păr negru de capră. La toate acestea se adaugă, aproape în mod obligatoriu, mica lulea românească, cu coadă scurtă, pe care niciodată n'o scot din gură. Tot timpul fumează cel mai prost și mai tare tutun și scuipă. Românii își găsesc în fumat cea mai mare plăcere a lor. De când, din pricina monopolului, tutunul s'a scumpit, ei o duc foarte greu. În luleaua lor mică pun câte puțin tutun, apoi îl fumează cu multă economie, iar când li s'a isprăvit și nu au cu ce cumpăra altul, se mulțumesc să pună în lulea puțin jeratec și trag fumul de zgură ce s'a format în ea. Iar când s'a terminat și zgura atunci scot coada, o încălzesc pe jeratec și trag fumul din zgura din coadă, până când se termină și ea. Principalul este să țină ceva în gură și să le miroase ceva, care cât de puțin, să semene a fum de tutun.

Imbrăcămintea femeilor. (Tollie muereșche = țoale muerești. În România s'ar numi haine de femeie sau haine femeiești). Se compune din: opinci bărbătești, obiele bărbătești: călțuni ca la bărbați; șoreși. Șoreșii la femei ating genunchii, au talpă și se încălță la picior întâi șoareșii, apoi călțunul: camașa care se cheamă numai cea purtată de femei, a bărbaților numindu-se — c'lițan—; *manuș ghe p'ndza* (mâneci de pânză) din cânepă, cu mânecile până la palmă sau până la cot, toată împodobită cu râuri : și pe mâneci și la guler și prinprejur și la piept ; *cheba* (ghebă) de postav de lână în formă de cămașe, dar fără mâneci, se poartă numai iarna ; *opreg* (pl. oprej), fotă în culori, din țesături subțire de lână. Româncele poartă câte două fote, una în față și alta în spate. Acestea sunt uneori așa de frumos colorate, fie în timpul țesutului, fie în urmă prin cusături, că într'adevăr sunt tare frumoase. Coloritul fotelor românești și al cămășilor ar putea face obiectul unui examen special și al unui studiu, care, sper, ar fi interesant în multe privințe și socot în special cu privire la originea modelelor acestui colorit, așa de variat care, pe cât am putea observa, nu este la fel la toți Românii : nici în ce privește combinația culorilor, nici ca formă a liniilor, nici ca mărime și nici în ce privește gustul cu care au fost lucrate. *Aina*, este la fel ca și cea bărbătească. Haina femeiască ajunge ceva mai jos de genunchi așa încât vara când femeile umblă fără ciorapi, gleznele rămân descoperite.

Pe cap femeile și fetele poartă *plecher* — ceva asemănător cu *târvellile* purtate de femeile noastre din Morava și din regiunile

sudice ale Serbiei. Apoi poartă *șapță*. Șapța este o maramă care se poartă peste târvelie. Șaptele erau purtate numai de femei. În fine, *propoadă* (broboadă) o maramă cu care se înfășoară. Seamănă foarte mult cu ștergarul. De când *plecherul*, pentru motive de igienă, de câțiva ani, a fost oprit, nu se mai poartă.

Domnul Dragutin Mihailovici, învățător la Valaonic, a avut bunătatea să răspundă rugămintii mele și să-mi descrie obiceiurile Românilor noștri la înmormântare. După afirmația lui, el le deține dela persoane serioase cărora le sunt bine cunoscute.

Un om când e bolnav de multă vreme și se chinuște, neputând nici să se facă bine, nici să moară, se crede că are păcate și nu poate să-și dea sufletul până ce acestea nu i-au fost iertate. Iertarea păcatelor se face în chipul următor: bolnavul se culcă la pământ, își face semnul crucii, apoi sărută crucea. Ai casei, afară de copii, se apropie de dânsul, iar el spune fiecăruia în parte: „Iertați!“ și unul câte unul la rândul lor răspund: „Să-ți fie iertat și dela mine și dela Dumnezeu!“ După ce toți pe rând au trecut prin fața lui el se adresează după aceea tuturor laolaltă și le spune: „Iertați!“, iar ei îi răspund în cor: „Să-ți fie iertat și dela noi și dela Dumnezeu!“ La care el le răspunde: „Și vouă să vă fie iertat!“ După îndeplinirea acestei ceremonii, se crede că bolnavul sau moare sau se face bine. Dacă bolnavul însă nu moare îndată după aceasta se crede că cel puțin este ceva mai bine, iar dacă moare, că păcatele i-au fost iertate și în lumea cealaltă îi va fi mai ușor. Iar dacă și după iertare bolnavul continuă să se chinuiască, atunci femeile iau un ceaun sau un pahar cu apă pe care îl descântă deasupra lui și-i dau să bea, cu speranța că în curând sau se va face bine sau va muri.

Românii au grije ca nimeni să nu moară fără lumânare, căci cine moare fără lumânare, pe lumea cealaltă este despărțit de ceilalți oameni. Acolo, el îi poate auzi, dar nu-i poate vedea. Numai în zilele marilor sărbători se poate întâlni cu ceilalți oameni și-i poate vedea, altfel tot timpul rămâne despărțit de ei. De aceea orișicine din ai casei, care ajunge mai repede, îndată ce vede că bolnavul își dă sufletul, se grăbește să aprindă o lumânare de ceară, pe care o pune în mâna dreaptă a muribundului, ca s'o ție până își dă ultima suflare. După ce și-a dat sufletul, lumânarea mai arde o oră, două, după care este stinsă.

Când s'a văzut că bolnavul e gata să moară, cineva din ai săi, după voința lui, îl scaldă cu apă caldă sau rece. Scăldatul nu se face nici în casă și nici în albie, ci la câmp. Bolnavul este așezat pe fân sau pe iarbă, desbrăcat în pielea goală, apoi scădat. După aceea este din nou îmbrăcat, cu haine noi sau cu cele vechi, pentru ca moartea să-l găsească curat. Iar după ce a murit, a doua oară nu-l mai scaldă. Se ține seamă însă ca bolnavul să nu moară gol; căci așa gol va fi și în lumea cealaltă. De aceea scădatul se face foarte repede. Dacă totuși, s'ar întâmpla să moară gol, este îmbrăcat cu haine noi sau cu hainele lui. Dar aceasta nu este deajuns. Pentru ca totuși să nu se ducă gol pe lumea cealaltă — atunci când a murit gol — se cade ca după înmormântarea unui asemenea om să se pregătească vestimente noi, care să fie dăruite vreunei rude sau altcuiva, destinate pentru sufletul mortului și abia atunci mortul va căpăta vestimente în lumea cealaltă. Muri-bundului i se mai pune în sân și un bănuț ca să moară cu dânsul.

Dacă bolnavul sughite se crede că a și fost pe lumea cealaltă și îl pomenesc morții.

Celui mort se astupă cu tămâie toate găurile corpului.

Pe locul unde mortul și-a dat sufletul se împlântă un cui și se sparge un ou.

Când bolnavul moare, toată apa ce se găsește în casă trebuie să fie vărsată, căci nu mai este bună, fiind apă de mort. De aceea se aduce altă apă proaspătă. La fel fac și toți vecinii mortului, dacă casa lor este despărțită de casa mortului printr'un râu. Dacă bolnavul moare într'o zi de Marți, de Joi sau de Sâmbătă, atunci se crede că el ar putea să devină strigoiu. Ca să nu se întâmple acest lucru, în jurul lui se răspândește puțină cânepă, căreia i se dă foc ca să ardă. Acest lucru se face odată la casa mortului și de două ori la cimitir.

Bolnavul după ce a murit, toți ai casei din partea bărbătească își scot căciulile și timp de patruzeci de zile nu le mai pun pe cap. În acest interval de timp ei nici nu se tund, nici nu se rad; femeile își scot numai șapta, iar fetele își lasă părul despletit.

Hainele pe cari le-a purtat mortul, înainte de a fi fost îmbrăcat cu cele de înmormântare, se așează sub strașină unde rămân o săptămână, căci se crede că timp de o săptămână mortul vine acasă și se îmbracă cu ele. După o săptămână hainele se spală, se usucă și se dau de pomană săracilor.

Mortul este așezat în casă, pe pământ, după ce mai înainte se așterne un preș. Unii pun sub capul mortului chiar și o pernă. Corpul dela brâu în sus și fața sunt acoperite cu pânză. Măinele mortului sunt încrucișate pe piept, iar picioarele sunt alăturate și legate. Înainte de înmormântare, mortul este așezat în cosciug, iar dacă timpul este frumos, cosciugul este dus afară și așezat în fața casei la umbra unui copac.

Când s'a svinut că cineva a murit, la casa mortului se adună rudele mai apropiate, mai depărtate, și vecinii. Dacă cineva n'a venit, iar rudele mortului le-ar fi părut bine să vină, este invitat. Când cineva vine la mort aduce flori, lumânărică, colac (pres-cure), fructe și alte daruri. Apoi fiecare mai aduce atâtea lumână-rele câți morți are și una pentru mortul în casa căruia vine. Cine nu se poate duce la casa mortului se duce deadreptul la cimitir, du-când acolo aceleași daruri pe care le-ar fi adus dacă ar fi venit deadreptul la casa mortului. În fiecare casă unde a murit ci-neva se cheamă o femeie care servește și gătește. Cum sosește un invitat îi dă lumânările și darurile, spunându-i care sunt pentru mort și care pentru morții lui. Femeia le ia pe toate, apoi, ceea ce este adus pentru mort, împreună cu florile, se așează în sicriu, în jurul cadavrului, pe cruce, sau pe piept, iar mortul este înmor-mântat cu ele. Iar ceea ce nu este destinat mortului, ci rubedeniilor moarte ale aducătorului, nu se duce la cimitir, ci se lasă la casa mortului. Apoi darurile se împart la copii, iar lumânările se împart bărbaților și femeilor cari rămân la cină.

Se bagă de seamă cu multă grije ca nu cumva peste mort să sară vreo pisică, vreun câine sau vreo altă viețuitoare. Dacă totuși așa ceva s'a întâmplat, atunci se căsnesc ca viețuitoarea care a sărit peste mort, tot peste sicriu să treacă înapoi. Prin tre-cerea unui animal peste mort se crede că mâncarea gătită pentru cină, spre a fi mâncată pentru sufletul mortului, s'a spurcat. Dacă, în timp ce mortul este în casă, cineva strănută, trebuie să-și rupă singur puțin din cămașe. În timp ce mortul este în casă, unul de-ai casei ia puțină sare și câteva boabe de porumb pe care le toarnă mortului prin mânăcă, ca să iasă prin sân. Acest lucru se face de trei ori. Apoi sarea se dă vitelor, iar porumbul este oprit de să-mânță. În ziua sortită înmormântării se cheamă câțiva vecini sau câțiva oameni mai de departe, din care unul face coșciugul iar ceilalți sapă groapa. Oricât de ocupat ar fi, cel chemat se duce totuși

să muncească fără plată, căci a răspunde unei asemenea chemări este a face pomană. Coșciugul se face din orice fel de scândură, iar crucea din lemn de stejar verde sau de gorun. Acei care urmează să sape groapa mai întâiu fac un cerc și o cruce, stropesc locul cu puțin vin și numai după aceea se apucă de săpat. Pentru lungimea groapei se ia măsură după lungimea mortului, iar adâncimea este de un metru și ceva. În casă se face o lumânare de ceară, lungă pe măsura mortului, apoi lumânarea este îmbucătățită și la ficcare din cele patru colțuri ale coșciugului se pune câte o bucată din ea și se aprinde. Din celelalte bucăți se face o cruce care se așează pe pieptul mortului unde rămâne până când îl duc la cimitir. Acolo crucea este scoasă, rudele o sărută pe rând, iar după aceea o pun în mâna dreaptă a mortului și-l înmormântează cu ea.

Femeile plâng și bocesc după mort. (De pildă improvizează ca la Sârbi).

Când mortul este scos din casă toți ai casei pun mâna pe coșciug și spun : „Noi te vom trage pe tine, iar nu tu pe noi !”.

După aceea îl așează pe o căruță și-l duc la cimitir. Pe drum se opresc în locurile unde mortul avea obiceiul să se abată când era în viață, de pildă : în fața cârciumei, în fața școalei, când trec peste un pod etc., unde îl tămâiează. Apoi convoiul mortuar își urmează drumul. Când au ajuns la cimitir preotul citește prohodul, cei de față aprind lumânările și tot aci se aprinde și lumânarea în fața căreia mortul și-a dat obștescul sfârșit. După aceea, de pe pieptul mortului se scot lumânarea și crucea, pe care rudele și cei de față — cari doresc — o sărută rând pe rând. Înainte de a fi coborât, o femeie intră în groapă și după ce o curăță cu șortul, începând dela dreapta spre stânga, iese afară. Capul familiei aruncă în groapă un ban-doi, apoi coșciugul cu ajutorul frânghiilor, e coborât în groapă. Mortul este așezat cu capul spre Apus și cu picioarele spre Răsărit. După ce coșciugul a fost acoperit cu țărână, se tămâiază mormântul și se sparge ulceaua în care fusese adus jeratecul. După aceea ficcare, unul câte unul, își spală mâinile într-o găleată cu apă adusă de acasă în acest scop. În urmă, fiecare bea câte un pahar de rachiu spunând : „Dumnezeu să-i ierte sufletul !” și pleacă pe rând, aruncând câte o pietricică, peste cap, spre groapă.

Cel ce a urmat convoiul dela casa mortului până la cimitir

se înapoiază la casa acestuia unde rămâne la cină, iar cel ce s'a dus deadreptul la cimitir se duce la el acasă.

Când moare un băiat sau o fată, în afară de obiceiurile mai sus arătate, la pornirea mortului de acasă spre cimitir se scoate din rădăcini un prunișor, se împodobesc ramurile cu lână de diferite culori, cu cârpulițe și cu mici ștergare lungi de o palmă. Un tânăr merge înainte, pe jos sau călare, ducând prunul astfel împodobit, iar după el urmează un al doilea, tot călare sau pe jos, ținând în mână un steag. Amândoi trag focuri de pistoale. După ei vine carul mortuar, urmat de un cimpoiăș (cărăbaș) care cântă, iar în urmă vin femeile bocind. După ce înmormântarea a luat sfârșit, de pe prunișor se scot prosoapele și se împart, iar lâna colorată rămâne pe prunișor care este plantat deasupra capului mortului. Dacă cineva moare la revărsatul zorilor, e înmormântat în aceeași zi, iar dacă moare în timpul zilei sau seara este înmormântat a doua zi. În timpul nopții se face mortului obișnuitul priveghi (la fel ca și la Sârbi). Dacă un copil moare nebotezat, el nu este înmormântat în cimitir, ci în altă parte. Tot așa nu se înmormântează la cimitir nici sinucigașii.

Cei ce au petrecut mortul până la cimitir, tot așa vin la casa mortului unde rămân la cină. Mâncarea este gata, fiind pregătită înainte chiar ca mortul să fi fost dus la groapă. Mâncarea, după împrejurări, este de dulce sau de post, după cum cineva a murit în timpul postului sau în timpul când se mănâncă de dulce.

Pentru această masă, când se taie o pasăre sau o vită, se aprinde o lumânare, se pune puțină tămâie pe foc și se aduce un colăcel (prescuriță), care rămâne până ce viețuitoarea a murit, pe urmă acela care a tăiat-o, tot el stinge lumânarea. Unul din bărbați pregătește un toiag, dacă mortul e de partea bărbătească, ceva mai tare și mai gros, iar dacă este de parte femeiască, ceva mai slab și mai subțire. Femeia care gătește mâncarea frământă un colac rotund, special, în care așează o lumânare și fierbe porumb într-o oală. Când se așează la masă, femeia care a gătit mâncarea ia toiagul, colacul, lumânarea, doi coceni de porumb nefierți și pielea (dacă s'a tăiat o oaie, sau un miel), în care pune o bucată de carne crudă. De toiag leagă un buchet de flori și toate împreună le înmânează unei rude a mortului care stă în fața ei, pe partea opusă a mesei, spunându-i: „Asta se dă pentru sufletul mortului“, de pildă, Trăilă (sau cum l'o fi chemând). Toiagul se

dă pentru ca mortul să se poată apăra de rele pe lumea cealaltă, iar celelalte se dau pentru sufletul mortului.

Mâncările nu se așează pe masă sau pe tîpsie, ci pe jos unde se întinde o pânză sau un preș, pe care se presară flori.

Mîncarea se toarnă în castroane, și de fiecare castron se lipește o lumînărică. În capătul mesei se pune un colac mare în care se înfig trei lumînări mai mari, iar în jurul colacului se așează nouă colăcei. Pe pânză se pun numeroase prescuri aproape una lângă alta, porumb fiert, fructe etc. Dacă mortul a fost un om sărac, așa încât nu s'a putut tăia nimic, atunci la capătul de sus al mesei se pune o căpățână de usturoiu.

Înainte de a începe masa, femeia care a gătit mîncarea ia o bucată de pîinc, o înmoaie în toate castroanele pe rînd, după aceea o mînăncă spunând : „Această mîncare și această friptură se dau pentru sufletul răposatului Trăilă” ! După aceea toți încep a mîncă și a bea. Unul de ai casei aduce clondirul cu rachiu, umple paharele și le întinde la toți comeseții pe rînd. Fiecare bînd rachiul spune : „Dumnezeu să-l ierte!”. Când moare o femeie însărcinată se crede că ea va fi tot așa și pe lumea cealaltă. Pentru a fi ușurată trebuie ca cineva din rudele ei, după înmormîntare, să facă ca peste groapa ei să treacă o oaie însărcinată, pe care apoi o dăruiesc unei rude sau altcuiva. Când naște oaia mielul se crede că femeia însărcinată se va simți și ea ușurată în lumea cealaltă.

După moarte rudele țin doliu de obicei un an, iar rudele îndepărtate mai puțin.

Prima pomană (după cuvîntul slavonesc pomen) pentru mort se face la împlinirea unei săptămîni din ziua morții. La pomană se invită aceleași persoane care au luat parte și la înmormîntare. Pentru pomană se taie un berbec sau o pasăre. Pasărea trebuie să fie de acelaș sex cu mortul ³³⁾. Pasărei, care urmează a fi sacrificată, ca să fie curată, întîi i se spală ciocul și picioarele și numai după aceea este tăiată. Înainte de a fi tăiată se aprinde o lumînare, care arde într'una pînă ce pasărea a murit. Pentru pomană se face mîncare, se frămîntă colaci, se prăgătește un toiag, pe toiag se pun flori, tot așa ca și în ziua înmormîntării și tot așa ca și atunci se invită oamenii la cină, cu singura deosebire că, tot

33) Pentru pomană nu se taie niciodată o capră sau un ied, cum am arătat greșit în „Delo”, August, 1905, pag. 252.

ce a rămas în fața lor nemâncat, împreună cu florile, la plecare le iau cu dânșii. În ziua înmormântării acest lucru nu se face.

În ziua pomenei se cheamă o fată din rudele mortului, iar dacă printre rude nu se găsește nici o fată, se cheamă una străină, care se duce cu gălețile după apă. Ea aduce dela izvor două găleți cu apă și în fiecare pune câte o pietricică. Apa aceasta se întrebuintează la casa mortului pentru gătitul din ziua aceea. După aceea, fata ia numai cobilița și se duce să ducă apă pe la casele vecinilor : unora două, altora patru găleți și acolo unde izvorul este mai aproape sau casa are mai mare nevoie de apă, șase și chiar opt. Cum a adus o găleată, îndată leagă un nod pe un fir de lână, așa încât leagă atâtea noduri câte găleți de apă a adus, până când a cărat 44 de găleți și a legat 44 de noduri. În tot timpul acesta, cât durează căratul apei cu gălețile, nu se cade să scuipc, nici să se încalțe, nici să-și orânduiască ceva la picioare. Dacă i-ar ieși opinca din picior sau i s'ar deslega cureaua dela opincă, trebuie să i le așeze la loc altă femeie.

După ce a isprăvit cu căratul apei se înapoiază la casa mortului ca să prânzească. După masă ia nouă prescuri mici, o lumânare, un toiag, două găleți și cheamă una sau două fete de acasă și un băiat și împreună se duc la râu. Aici fata umple gălețile cu apă rece dela râu, dintr'o găleată scoate apă cu o cană, o varsă pe nodurile pe cari le legase înainte de prânz pe firul de lână și pe măsură ce stropește un nod îl și desnoadă, tot așa până când rând pe rând le-a stropit și le-a desnodat pe toate. Când a terminat, rupe firul în bucățele. După aceea ia un taler de lemn mai lat sau o coajă de dovleac peste care lipește o lumânare, după ce a tămâiat-o și peste ea lipește bucățile de ață. Se duce la mal, afundă în apă o bucată de cârpă și ca să nu fie luată de curent, așează peste ea o piatră. Aprinde lumânarea aceea lipită pe taler sau pe coaja de dovleac și-i dă drumul pentruca, trecând peste cârpă, apa s'o ducă departe. În urmă tămâiază locul unde a dat drumul lumânării. La toate acestea trebuie să fie și un martor de acelaș sex cu mortul. Când dă drumul lumânării pe apă, fata zice: „Această apă și acest toiag să fie de sufletul lui Trăilă, soarele și luna să-mi fie martori în lumea cealaltă“, și adresându-se băiatului sau respectiv fetei îi zice : „Tu să-mi fii martor în lumea aceasta“ iar băiatul sau fata îi răspund : „Să fiu !“. Cuvintele acestea fata le pronunță de trei ori, la care i se răspunde tot de

trei ori. După aceea fata tămâiază cei nouă colaci și îi destină : primul colac lui Dumnezeu, al doilea Sfântului Arhanghel, al treilea mortului (băiat sau fată), al patrulea Sfintei Născătoare, al cincilea păcatelor mortului, al șaselea faptelor lui bunc, al șaptelea soarelui, al optulea lunei, al nouălea zilei în care se face acest lucru.

În urmă, pentru munca săvârșită, fata își primește plata care este de 0,50 bani. După aceea, din locul unde a dat drumul lumânării, ea umple găleata cu apă și o duce la casa mortului. Când a sosit cu apa cei ai casei îi aștern un preș pe care se așează. Tot în sarcina fetei cade și pregătirea florilor ce împodobesc masa. După toate acestea, încep să sosească și invitații la cină.

Pomeni se mai fac la 40 de zile după moartea cuiva, la 6 luni și la împlinirea unui an. Până la 40 de zile, în fiecare seară, un membru al casei pune pe o ulcică sau pe o bucățică de olan jeratec și se duce să tămâieze groapa. Pomana de 40 de zile se face la fel ca și aceea de 7 zile. Tot așa se procedează și cu pomana de 6 luni și de un an, cu singura deosebire că fata în loc de 44, împarte în sat 100 de găleți cu apă și pentru aceasta este plătită cu un leu (un dinar).

În ziua pomenii, ca și scara la cină, ceartă nu se cade, iar dacă totuși se întâmplă așa ceva, atunci se crede că pomana nu-i folosește mortului pe lumea cealaltă. Dar nu rareori sunt cazurile când în timpul pomenii se mai iscă câte o ceartă. Acest lucru se întâmplă mai mult din pricina că oamenii se îmbată. Uneori se ceartă și femeile în legătură cu felul cum ar trebui împlinite obiceiurile, căci în această privință adeseori nu se împacă între ele.

Pentru pomana se frământă patru feluri de pâine și anume :

1. *Turche* (prescuri-lipii) care se frământă fără drojdie și se pun pe masă în ziua înmormântării, și anume la cină, tot așa ca și la pomana de 7 zile.
2. *Colac*, din aluat de drojdie. Se frământă numai unul pentru pomana de 7 zile și trei pentru aceea de 40 de zile, de 6 luni și de un an și se pun la masă. Acest colac are la mijloc o cruce și în fiecare din cele patru margini ale crucii se lipesc câte patru colăcei.
3. *Colac*, un colac mai mic, cu o gaură la mijloc în care se înfige un băț. Asemenea colaci se frământă pentru toate pomenile.
4. *Colași* (colăcei). Se frământă pentru pomenile de 40 de zile, de 6 luni și de un an și se așează peste toată

masa. Acești colăcei sunt frământați în cerculețe din aluat ră-sucit, așa încât marginea cercului să fie lipită de cerculeț.

Românii din Valaconie au credința că în zilele marilor săr-hători, sufletul mortului se întoarce acasă timp de șapte ani. De aceea unii, chiar și după trecerea unui an, fac pomeni pentru morți în fiecare an, până ce se împlinesc cei șapte ani, cu deosebire că la prima pomană după împlinirea unui an vecinii și rudele nu se invită, iar pomana se împarte numai celor ai casei.

La Români este interesant și caracteristic obiceiul de a se face pomană pentru oameni care sunt încă în viață. Pentru aceștia pomana se face în câteva feluri. Un bătrân din Valaconie, dela care dețin cele mai multe din aceste însemnări, referitoare la obiceiurile de înmormântare, povestește că odată, în timp ce se afla cu vitele la munte, a dat peste un frumos izvor, acoperit în întregime de tufiș și crăci uscate. Numai decât a luat sapa și l-a curățat făcând drum apei să curgă în voie. După aceea a aruncat în izvor un bănuț și a spus : „Apa aceasta să-mi fie de suflet pe lumea cealaltă !”. Sunt și femei cari la umplutul găleților cu apă dela izvor aruncă un bănuț pe care îl destină sufletului lor, pe lumea cealaltă. Și acest lucru este socotit tot ca un fel de pomană pentru sufletul cuiva după ce va fi murit. Când apa este destinată pentru sufletul cuiva, trebuie neapărat să se arunce în izvor un bănuț, căci altfel „nu se prinde !”³⁴⁾.

Se crede că pe lumea cealaltă cea mai grea suferință provine din lipsa de apă. căci acolo se suferă de sete. Când cineva îmbătrânește și îi este frică că după moarte familia lui nu va voi sau nu va putea să-i facă pomană, așa cum sunt orânduielile, atunci își face singur pomană în timpul vieții, în orice anotimp al anului, fie în timpul postului, fie în timp când se mănâncă de dulce. Aceste pomeni se fac ca și cele săvârșite pentru sufletul unui mort, cu singura deosebire că de astă dată nu se frământă *turche*. Sunt rare cazurile în care bărbatul și femeia, fiind încă în viață, să facă po-

34) În apropiere de Soco-Bania, în pădurea care duce spre Repallit, chiar alături de drum, pe partea stângă, se află un izvor cu apă limpede și rece care se cheamă Bela-Voda (Apă-Albă) și despre care se zice că lecuște pe cei suferinzi de ochi. Despre această Apă-Albă se povestește că, din când în când aruncă afară câte o Constantină (monetă antică romană de aramă). Nu cumva aceste monezi au fost cândva aruncate în izvor pentru motive asemănătoare, iar mai târziu izvorul s'a astupat? Sau banii aceștia au fost cândva aruncați ca jertfă pentru însănătoșire? (nota autor.).

mană pentru sufletul amândurora. În schimb e obiceiul ca atunci când moare bărbatul, femeia lui, la 40 de zile, să facă pomană, pentru amândoi, cu toate că ea este încă în viață și viceversa.

Acum doi ani, Ionașcu Pârvalovici din Valaconic a făcut pomană și pentru el și pentru soția sa Călina, cu toate că amândoi erau în viață și sănătoși. Pomana s'a făcut după toate orândue-lile, așa cum se face la 40 de zile, la 6 luni sau la un an. Deosebirea a fost numai în aceea că totul s'a făcut îndoit; căci pomana trebuia să prețuiască pentru doi. În loc de un singur toiag, un tânăr, rudă cu Ionașcu, a făcut două toiage și s'au tăiat doi miei. Așisderea și colacii s'au făcut într'un număr îndoit, ca și lumânările, florile etc. Ionașcu a luat toiagul, a lipit pe el o lumânare, a legat florile, lipia, pielea de miel, în care a pus puțină carne și seara în timpul cinei le-a dăruit unei rubedenii, spunând: „Aceasta se dă pomană pentru sufletul meu”!, la care i s'a răspuns: „Dumnezeu să ierte!”. După aceea Ionașcu a luat al doilea toiag și după ce a făcut același lucru ca mai sus, a dăruit totul unei femei spunând: „Aceasta se dă pentru sufletul soției mele, Călina”!, la care toți au răspuns „Dumnezeu să ierte!”. După aceasta Ionașcu a luat o bucată de pâine, a muiat-o în toate castroanele cu mâncare și a mâncat-o spunând: „Această mâncare și băutură se dă pentru sufletul meu și al soției mele Călina”; și la aceasta toți au răspuns în cor: „Dumnezeu să ierte!”. După câțva timp Ionașcu a murit. În ziua morții lui și înainte de sfârșitul săptămânii, s'a făcut pomană dar numai pentru dânsul, iar la 40 de zile, la 6 luni și la un an s'a făcut pomană și pentru Ionașcu și pentru soția sa Călina. Cu acest prilej cei prezenți la pomană au răspuns: „Dumnezeu să-i ierte sufletul lui Ionașcu, el să mănânce acolo — în lumea cealaltă — și pe Călina să n'o aștepte!”.

În multe sate românești din Serbia există un obicei foarte interesant care constă în aceea că familia, în ziua când se împlinesc 40 de zile dela moartea cuiva, îl desgroapă pentru a-l mai vedea încă odată, după care îl îngroapă la loc. Cu toate că preoții au căutat să-l stârpească, unii din Românii noștri continuă totuși să-l săvârșească în taină, noaptea ³⁵⁾.

35) Acest lucru poate să fie o rămășiță a obiceiului înmormântărilor duble, obicei care mai dăinuiește la unele popoare primitive: întâi mortul se îngroapă, după aceea peste câteva zile este desgropat, oasele i se spală și este înmormântat în altă parte. Fără îndoială o rămășiță a înmormântărilor

Despre desgroparea și a doua îngropare a morților, la Vala-conie nu se știe nimic sau poate că oamenii nu vor să spună de teama autorităților. Totuși d-l Dragutin Mihailovici, învățător la Vala-conie, a aflat, că acum 15 ani, o femeie, la două luni după moartea unui copil al ei, l'a desgropat ca să-l vadă încă odată. Dar lucrul acesta s'a făcut din prea marele dor ce-l purta copilului — singurul ei copil. Când l'a văzut însă cum se umflase — începuse să putrezească, să se descompună și să miroasă grozav — numai decât l'a îngropat la loc.

Iată ce cred Românii din Vala-conie cu privire la cealaltă lume : în lumea ccalaltă există o baltă mare, plină cu tot felul de broaște și șerpi. Peste această baltă duce un podeț foarte îngust și întortochiat. Cine n'are păcate trece ușor peste el și se duce de-a-dreptul în rai, unde lumea este la fel cu aceea de aci, numai că acolo bătrânii sunt despărțiți de tineri. De o parte stau bătrânii și de alta tinerii. Cine este păcătos nu poate trece peste podețul acela îngust și întortochiat și astfel cade în baltă unde, timp de 7 ani în sir, îl mănâncă șerpii și broaștele. Abia după aceea, curățindu-se de păcate, se duce în rai.

Românii cred foarte mult în strigoi, care la Vala-conie se numesc *moroi*³⁶⁾. Se crede că se preface în strigoi cel ce a fost ursit pentru aceasta dela naștere. Căci la naștere este ursit omului dacă urmează să fie fericit sau nenorocit, bogat sau sărac, cinstit sau hoț etc. Prin urmare, tot atunci se hotărăște dacă după moarte el se va preface în strigoiu. Unii cred că se mai preface în strigoiu și acela peste care, în timp ce zace mort în casă, a trecut vreun

duble este și obiceiul care se mai păstrează la poporul nostru din ținutul Dibra, descris în: „Bratsvo“ vol. IX și X, pag. 438 și 439 de Mihailo Velici, învățător. Ceva asemănător este și comunicarea din ziarul „Stampa“ din 1905, Nr. 258, în care se spunea că în satul Mladenovaț (plasa Cosmai, jud. Belgrad), când moare cineva de o boală de picet, pe capatul coșciugului se lasă o mică gaură rotundă. Această gaură este acoperită cu un capac. Când mortul este dus la groapă, înainte de a fi pus în mormânt, cineva de-al casei introduce prin gaură o sticlută cu vin negru. La 40 de zile mormântul se deschide, se ridică capacul dela gaură, se scoate sticluta cu vin și fiecare copil din casă bea dintr'ânsul, în credința că va fi ferit de boala de care a suferit mortul. Acolo unde nu există vin se coc coceni de porumb și se procedează ca și cu vinul, adică fiecare copil mănâncă câteva boabe. Cu toate că această comunicare a fost desmințită în Nr. 264 din același ziar, eu știu că acest obicei la Mladenovaț se practică cu adevărat.

36) L. Șeincau, în al său dicționar româno-german (Buc. 1889) spune că acest cuvânt vine dela acel sârbesc: „mora“. Despre „mora“: vezi: „Vucov Sârbski Riečnic“, la acest cuvânt. Mai vezi și: „Karagici“ pe 1903, p. 47. În unele ținuturi din Serbia se mai numește și „strigoi“, „pricolis“ (pricolici) „moroni“ și „miron“.

animal. Mulți sunt convinși că se preface în strigoi și acela ce moare într-o zi de Marți, de Joi sau de Sâmbătă.

Despre strigoi se crede că mănâncă inimile bărbaților, ale copiilor și ale vitelor. Strigoii nu au putere decât asupra celor ce s'au născut într-o Marți, Joi sau Sâmbătă. Bătrânul Ion Sârbolovic povestește că în tinerețe i-ar fi spus un alt bătrân, că un om s'a prefăcut în strigoiu și de atunci venea regulat în fiecare noapte, la soția sa, vorbea și dormea cu ea, iar dimineța dispărea. Într-o noapte, socrul ei, auzind glasuri venind din beciul în care dormea, a întrebat-o cu cine stă de vorbă. Ea i-a povestit cum bărbatul său vine acasă în fiecare noapte și stă până dimineța. Socrul ei auzind una ca asta a intrat la ea, dar strigoiu n'a putut vedea! Mai târziu însă strigoiul a început să vină și ziua și să-l ajute pe tatăl său la toate treburile. Odată însă, pe când strigoiul împreună cu tatăl său făceau fânul căpițe, cerul s'a întunecat și s'a deslănțuit o furtună grozavă. Fiul așeza fânul, ajutat de tatăl său. Cum a început furtuna fiul a început să privească spre nori cu grije. Atunci tatăl său uitându-se bine la el a băgat de seamă că nu era fiul său ci un strigoiu. Atunci a luat pușcă și l'a omorât. Fiul a dispărut îndată, iar pe pământ a rămas o băltoacă de sânge închegat ca piftia. De atunci strigoiul n'a mai venit la soția lui.

Același bătrân mai povestește că în tinerețea lui a auzit cum un om s'a prefăcut în strigoiu, cam între a 30-a și a 50-a zi dela moarte. Ai săi au descoperit lucrul acesta prin faptul că între a 30-a și a 50-a zi dela moartea lui câinii în fiecare an se duceau și urlau unul deoparte, și celălalt de cealaltă parte a mormântului. Bătrânii din casă au dedus din aceasta că ruda lor — mortul — s'a prefăcut în strigoiu. Atunci s'au dus în grabă la cimitir, au deschis groapa și au văzut că înăuntru cadavrul era la loc. Pe loc au luat un fier, l'au înroșit în foc și au ars cadavrul pe ceafă: după aceea au încălzit vin și i-au turnat peste inimă. După care au tras cu pistoalele în pieptul strigoiului și l'au acoperit din nou. Din ziua aceea câinii nu s'au mai dus la cimitir.

Pentru a împiedica pe cineva de a se preface în strigoiu, mai sunt și unele descânțece speciale. Bunăoară, dacă cineva a murit într-o zi de Marți, atunci spre a nu se face strigoiu, două-trei babe, care se pricep la asemenea lucruri, într-o Joi se duc la cimitir cu puțină cânepă și cu un cuțit dela plug (în lipsă, cu un briceag). Una din ele resfiră cânepa peste tot în jurul mormântului și

cu cuțitul dela plug înconjoară mormântul de trei ori, după aceea atârână cuțitul de cruce, aprinde aceeași lumânare care fusese aprinsă când mortul își dădu sufletul și mergând în jurul mormântului, de-a îndărătelea, aprinde cânepa resfirată spunând :

Când va porni
Pârjalu să pârjulliască,
Lupu cu luponie
Se l'ntăllniasca,
Ș' se zatriasca,
De când va fi
Che ursa ursat,
Ș'che Dumniezeu lasat.
Sa duca la Maria,
Acolo ie mancare,
Ș'bauture,
Ș'secheria,
Da sufletu,
Sa fie la rai !

În limba românească literară s'ar spune :

Când va porni
Pârjolul să pârjolească
Lupul cu lupoaica
Să-l întâlnească
Și să-l zăprească
Dar când va fi
Ce ursu ursat
Și ce Dumnezeu a lăsat
Să se ducă la Maria
Acolo e mâncare
Și băutură
Și petrecere
Iar sufletul
Să fie în rai !

Domnul Iancu Petrovici, primarul comunei Valaconie, spune, că dacă un om se chinuște mult înainte de moarte, și nu poate să-și dea sufletul, însemnează , că sau este foarte păcătos sau că

după moarte se va preface în strigoi. De aceea, o femeie bătrână, soția unui oarecare Ciolacovici din Valaconie, fiind bolnavă și chinându-se mult, a fost arsă pe ceafă cu un fier roșu, în credința că așa vor preveni prefacerea ei după moarte în strigoiu. Cu toate acestea, baba s'a însănătoșit. Din aceleași motive orice bolnav, dacă se chinuște mult, este ars la ceafă cu fierul roșu. Dar asemenea cazuri sunt rare la Valaconie, sau poate că de teama autorităților se săvârșesc în taină³⁷⁾.

22 Iunie.

În ziua de 22 Iunie, pe la orele șase și jumătate eram călări gata de drum spre Podgoraț. Cum am ieșit din Valaconie și am trecut Timocul, ne-am urmat drumul pe o frumoasă câmpie ondulată și după un mers de o oră, am ajuns la Podgoraț unde ca să prânzim ne-am așezat în fața cârciumei.

Acolo am dat peste doi învățători din Podgoraț. După ce ne-am prezentat, am început să discutăm. Fiind zi de lucru, nici în fața cârciumei, nici în cârciumă nu se găsea niciun țăran.

Satul Podgoraț este un sat mare și cu strada lui principală, curată și frumoasă, el se înfățișează ca un fel de târg. Pe această stradă, afară de cafenea se află școala și câteva clădiri, care fac o impresie foarte plăcută. M'a interesat acest sat și din pricina *culei* beifului din Podgoraț, unde haiducul Vellico, la începutul anului 1807 și-a început viteaza lui carieră, ca și din pricina lui Giura Iacșici care a fost învățător la Podgoraț. Din nenorocire nici despre *culă* și nici despre Iacșici nu se știe nimic! Despre *culă*, unde haiducul Vellico l'a prins de viu pe beicul din Podgoraț, punând mâna pe multă avere și pe calul lui „Kușllia“, țăranii au știut să-mi spună doar locul unde se afla. Acest loc este chiar în fața ieșirii din sat, când te duci spre Zlot. Pe locul *culei* se află

37) Domnul Mihailovici afirmă că ar fi auzit dela Domnul Milicovici, fost revizor școlar cum că la Omollie, Români, în vechime, ardeau pe bătrâni — bărbați și femei — pe ceafă cu fierul roșu, când aceștia erau prea bătrâni și nu mai mureau. Îi puneau în sicriu, le dădeau de mâncare, mâncau și beau și strigau: „Dumnezeu (lui sau ei) să-i ierte sufletul!“ În asemenea împrejurări, dacă nici după aceasta nu mureau, atunci pur și simplu îi strangulau sau îi sugrumau. Acest obicei la ei se cheamă: „pripoliș“. Acest lucru înseamnă în tot cazul uciderea bătrânilor, despre care ne vorbește d-l Sima Traianovici în broșura sa: „Lapoi i proclitia u Sârba (retipărită din „Istria“ în 1893). Vezi și: „Despre uciderea bătrânilor“, o tradiție populară păstrată la Krepoline, în „Karagici“ 1900, p. 128—132.

acum o casă țigănească și în fața ei o mare fântână zidită din piatră, aproape cu desăvârșire ruinată, despre care nimeni n'a știut să-mi spună dacă este depe vremea lui Vellico. În altă țară, un obiect atât de potrivit, cum este o fântână, n'ar fi fost lăsată fără ca pe ea să se așeze o placă cât de modestă, cu cel mai mic semn, care să perpetueze amintirea unui viteaz atât de faimos și a unui moment atât de important din viața lui. La fântână cum veniseră cu noi preotul din localitate, amândoi învățătorii, primarul comunei și câțiva țărani, am prins prilejul să le atrag atenția că locul acela era vrednic de a fi cinstit cu un semn cât de modest, care să fie un act de recunoștință din partea podgoriceștilor, în amintirea lui Vellico, pentru eliberarea acestui ținut de sub jugul turcesc. Fie ca anul 1907, când se împlinesc 100 de ani de la evenimentul menționat, să găsească aici un cât de mic semn de recunoștință exteriorizată.

Despre Ghiura Iacșici n'am putut afla nici măcar atât. Un bătrân mi-a spus că fusese elevul lui Ghiura chiar în satul acesta și că Ghiura învăța foarte bine pe copii. Ca o a doua amintire despre Ghiura ni s'a arătat în balconul clădirii școalei, între uși, o placă de piatră cu inscripția „1854. Petar Milenco, Țarnogoraț, paroh, fiicei sale Neda“. Această clădire a fost odată casa parohială, iar Neda era fiica preotului; despre ea se spune că Ghiura ar fi iubit-o și că pe această placă ar fi săpat cuvintele de mai sus, pe vremea când era învățător la Podgoraț, adică la 1857.

Domnul Milan Jifcovi, învățător la Podgoraț, mi-a dat să cercetez „Letopisețul Școalei din Podgoraț, plasa Bollievaț, județul Timoc“, scris de defunctul Mihail S. T. Rizici, între 1890-1900, când funcționa ca învățător la Podgoraț. Acest lucru își are povestea lui care merge până la Ministerul Instrucțiunii Publice. Dar aceasta este un lucru secundar. De aceea copiez, transcriu și public numai ceea ce ne interesează. Deși mă îndoiesc foarte mult că toate datele din letopiseț ar fi exacte, totuși le public ca fapte care au fost notate pe loc, deși pare-se mai mult din auzite de la localnici, decât din observații personale :

„Satul Podgoraț, se spune în acest letopiseț, în actuala lui înfățișare nu este cel vechiu. Numele lui pentru prima oară a fost pomenit abia pe la începutul veacului al XVII-lea; în veacul al XVIII-lea se pomenește de Podgoraț, dar nu despre acest Podgoraț, ci despre o localitate cu totul alta, care astăzi nu mai există.

„La gura râului Zlot, pe malul drept al râului Țârna, se întinde o minunată câmpie și acolo era așezat satul Podgoraț. Era un sat curat sârbesc, după cum mărturisește și numele lui. În apropiere, spre Nord, se afla deasemeni satul sârbesc Sumraco-vaț, iar ceva mai departe satele: Vârbovaț, Zvesdan și alte câteva care astăzi nu mai există.

„Locuitorii acestor sate erau Sârbi curați, veniți din vilaetul Cosovo. Erau Sârbii aceia care, răspunzând la chemarea lui Arsenie Șacabente, au pornit spre Sirmia și Baccica și care, alungați de acolo de armata turcească, s’au răspândit care încotro. În timpul acela Craina și Țârna se socoteau ca „Emin-Sultanié“, ocrotite de principesele imperiale, socotite de Turci ca sfinte. Ținuturile acestea se bucurau în Imperiul turcesc de anumite privilegii și înlesniri ceea ce era o momeală pentru nenorocitele raiale care își căutau un acoperiș și un adăpost. Și astfel s’au așezat în aceste ținuturi aproape pustii, acoperite cu păduri. Atunci au venit și s’au așezat aici: Lasoviciani, Lonovciani, Vârbovciani, Planinciani, Zvesdanți, Sumbracofciani, Răgoghiani, Vrajovrânciani, Raiciani etc. Iar unii au trecut Timocul așezându-se în ținutul Vidinului, în satele: Cosovo, Brachevaț, Zlocuchiane, Capetanofte și altele.

„În epoca aceea, pe timpul războaielor și atotputerniciei lui Pasvangi-Oglu, mulți săteni s’au părăsit vechile lor vetre și au pornit mai înspre interiorul Serbiei, iar în locul acestora s’au grăbit să vie Sârbii românizați din Banat și din România care se refugiaseră acolo mai demult, lăsând Țârna pustie. Acei din Banat se numesc: *Ungureni*. Ei au ocupat ținuturile păduroase dela Miroci și până la Bolhianița, pe când cei din România, care se numesc *Țărani* — din Țara Românească — au ocupat satele părăsite, așezate dealungul râurilor Timoc și Țârna.

„Atunci locul unde se afla vechiul Podgoraț s’a pierdut. Numai câțiva din săteni, locuitori de baștină („Arsenievicii, Novacovicii, Stefanovicii“) au fugit cu vitele lor și s’au dus în apropiere de Malinic și acolo în jurul puternicilor izvoare au întemeiat noul sat Podgoraț, unde mai târziu, venind din România, s’a așezat peste ei o masă de Români și astfel satul cel nou încetul cu încetul s’a românizat.

„Haiducul Vellico, la începutul carierei sale, tocmai de aici, din acest sat, și-a început operațiile sale care s’au încheiat în mod atât de fericit, prin înfrângerea beifului dela Podgoraț. De aci el și-a

continuat apoi activitatea și a izbutit să curețe, într'un chip fericit. Țârnareca de Turci. Alături de acest glorios luptător, în primele rânduri, erau Podgoricenii și Grigovirții, iar drumurile, tăiate de către haiducul Vellico prin aceste păduri, pe atunci impracticabile, îi poartă și astăzi numele.

„In secolul al XIX-lea satul Podgoraț era loc de reședință al întregului ținut, care, totdeauna, a purtat numele de Țârnareca, iar acum se numește „Bollievaț“ ; aceasta din pricina micului și neînsemnatului târg Bollievaț.

„Bogații bei turci din Podgoraț aveau proprietăți întinse pe care pășteau un mare număr de vite. Cunoscuta rasă de oi numită *Crivovir*, considerată în Serbia ca cea mai bună, a fost adusă, în aceste regiuni, de Pasvangi-Oglu și răspândită în popor prin mijlocirea beilor.

„La Podgoraț, încă din vremuri vechi, drumul era bun și satul avea o populație numeroasă. Turcii își aveau aici conacele, iar beii *culele*. În sat există șapte fântâni, foarte frumoase, care dau o apă de munte minunată. Toate aceste fântâni au fost zidite de Turci cu mâna de lucru a raialelor. Intreaga putere turcească pentru acest ținut, pare să fi fost concentrată la Podgoraț, — cel puțin așa bănuia haiducul Vellico și de aceea, — pentru eliberarea ținutului Țârnareca — el, tocmai de aci s'a început acțiunea.

„Cu sfârșitul domniei turcești, satele Podgoraț și Clavinița își pierd încetul cu încetul din importanța lor. Neînsemnata localitate Bollievaț — mai bine zis parte din satul Dobruievaț — se ridică, și astăzi îl vedem reședință de plasă, cu poștă, cu telegraf și cu alte instituțiuni administrative.

„La 1875 satul Podgoraț număra peste 1.800 capete de birnici și era cel mai mare sat din Serbia. Dar în urma pătrunderii Turcilor în ținutul Țârnareca, câțiva cerchezi izbutesc să ajungă până la Podgoraț, îi dau foc, jefuesc o parte din sat apoi repede se întorc înapoi. Sătenii care s'au văzut locuințele jefuite s'au mutat mai spre Nord de satul Podgoraț unde au întemeiat un nou sat care astăzi se cheamă Bagovina. Acest sat are 400 de capete de birnici, o școală primară de băieți și una de fete.

„Actualul Podgoraț, numără până la 900 capete de birnici, are biserică, primărie, școală primară de băieți și de fete cu 5 clase, și 2 parohii deservite de doi preoți.

„Locuitorii sunt destul de avuți. Au vite. Însă, din punct de vedere moral nu stau așa de bine, ci din zi în zi tot mai rău.

„Tipul, portul, obiceiurile și mai ales sărbătorirea zilei onomastice sunt o dovadă că locuitorii din satul Podgoraț sunt de naționalitate sârbească.

„Alungați din vetrele lor, în urma marilor năvăliri turcești, care erau puternice mai ales pe lângă Sava și Drina, Morava și pe malul Dunărei, acești oameni se refugiau când în mica Românie de astăzi, când în munții din Ardeal, de unde când lucrurile se linișteau se înapoiau; apoi fugeau din nou. Până ce într-o zi s'au pomienit cu eliberarea lor de sub Turci... În această fugă ei se amestecau cu Românii dela care au luat limba și unele obiceiuri, dar nu toate (sic! n. tr.).

„Trăind în păduri, pe lângă turmele de oi, unde se nașteau dar nu se botezau, se căsătoreau, fără însă a se cununa, furând din alt sat — dar nu din al lor — jefuind și punând mâna pe avutul altuia, ucigând, dând foc, fugind de serviciul militar, călcând poruncile autorităților etc.: acesta este idealul lor (al celor din Podgoraț). În chipul acesta concep ei raiul pe pământ“.

D-l Milan Jivanovici a avut amabilitatea să-mi însemneze mâncările naționale — de post și de dulce — pe care le gătesc și le mănâncă locuitorii din Podgoraț și pe care le înșir aici.

I. *Mâncări de post*:

Pasui — fasole, se gătește cu sau fără rântaș.

Crompei — cartofi, se mănâncă copti dar se fac și ciorbă, cu sau fără rântaș.

Varză acră, se mănâncă crudă, sau gătită cu orez, cu sau fără rântaș.

Pîparca — ardei. Ardeii se gătesc sau se face din ei o mâncare iute cu oțet și ceapă. Ardeii se umplu cu varză acră, tăiată mărunt și se mănâncă fierți.

Plotijani — pătlăgele, din ele se face ciorbă ca și la Sârbi.

Linchiea — linte, se gătește întocmai ca la Sârbi.

Țârțari — mazăre, se gătește ca și fasolea, cu sau fără rântaș.

Zeama che peșche, se gătește fără rântaș.

Peșche fript — pește fript. Așa se numește peștele fript pe jăratec, în untdelemn.

Urziși — urzici, se gătesc ca și la Sârbi.

Dragovei — legume, se gătesc ca și la Sârbi.

II. Mâncări de dulce.

Zama acra, din carne de pasăre, vacă, carne de porc, tot ca la Sârbi.

Papricaș, se gătește din carne cu cartofi și ceapă, ca și la Sârbi.

Varză cu carnie, se face mai mult cu carne de porc, ca și la Sârbi.

Carnie cu oriz, se fierbe carne în oală, se adaugă orez, fără a se prăji.

Carnie fripta.

Carnie fripta pri frigare.

Carnie fripta pri foc.

Oo fripche'n untura, ca la Sârbi.

Oo fripche cu brândza. Se prăeisc ouăle cu unt, iar peste ele se pune brânză mărunță.

Lapche — lapte.

Jagurt — iaurt, se lasă lapte în putinei ca să se acrească puțin și cu cât se împuținează, cu atâta i se adaugă lapte proaspăt.

Unt — se face în buci ca și la Sârbi, după aceea se topește și servește la prăjirea mâncărilor.

Brândza — brânză.

D-l Jivanovici a avut bunătatea să-mi mai însemneze și câteva date în legătură cu felul cum decurg la Podgoraț procesiunile.

La Podgoraț, procesiunile se fac a doua zi după Sft. Treime. Ziua aceea la ei se cheamă : *Zavechina* (Zavetina)³⁸.

38) În trecerea mea prin Banat am observat că la Români din partea locului, ziua când se fac procesiunile se numește „neghea” — „nedeia”.

După slujba religioasă, preoții urmați de învățători, de elevii școlii și de un număr de cetățeni, care sunt orânduți pentru această sarcină — socotită aproape ca o corvadă — iau icoanele și steagul bisericii și se duc pe câmp din *zapârg* în *zapârg* (Zapis) ³⁹⁾.

Cu acest prilej oamenii nu cântă nimic, numai elevii cântă tropare. În fiecare *zapârg* preoții citesc rugăciuni, se reînnoiește crucea și se stropește cu vin. Când procesiunea se înapoiază, la trecera prin sat, câte o femeie o întâmpină cu o găleată cu apă și stropește pe elevi, pe săteni și pe toți acei ce însoțesc procesiunea, iar câte una varsă toată apa din găleată în calea procesiunii. Toate acestea se fac pentru ca anul să fie roditor. În ziua aceea unii dintre săteni cu familiile lor prânzesc la biserică, iar după masă se organizează o horă la care vin săteni și din alte sate.

Din Podgoraț am plecat pe la orele zece, iar la douăsprezece și un sfert am ajuns la Zlot.

Drumul dela Podgoraț la Zlot este deosebit de frumos, plăcut și încântător. Frumusețea și farmecul lui sunt mărite și prin faptul că în depărtare se văd înalții munți Sto și Deli-Jovan, din care se întind în toate direcțiile ramificațiile lor înalte, mijlocii și joase, împodobite de verdele felurit al pădurilor. La poalele lor se desfășoară o frumoasă câmpie cultivată și toate acestea la un loc dau, în această amiază de căldură înăbușitoare, un farmec deosebit de plăcut.

Intr'un loc pe lângă drum, pe partea stângă, am observat o cruce de piatră. M'am apropiat de ea și am citit numai aceste două cuvinte : „Jovan Negran“. Mai târziu, la Zlot, am aflat că este o cruce pe care familia a ridicat-o în memoria „haiducului“ Jovan Pârnu Negran, care a fost executat, prin împușcare, în locul acesta, la 1901.

39) Explicația *zapisului* este următoarea : Pe un pom de pe câmp se face o cruce și în jurul acestui pom — numit de Sârbi *zapis*, iar de Români *zapârg* — după ce se ocolește de trei ori, preotul citește o rugăciune. După aceea crucea de pe pom se înnoiește cu cașitul. Din lumânare se rupe puțină ceară, din care se face o cruciuliță care este lipită pe crucea de pe pom. Acela, pe locul căruia se află pomul, aduce vin și carne și cinstește pe oamenii care urmează procesiunea. Cu acela pe locul căruia se află crucea nu se cade nici să te iei la bătaie, nici să te dai la dânsul, fiindcă — se zice — este păcat. Vezi la acest cuvânt : „Vuc. Stef. Caragici“, Belgrad, 1898 (nota trad.).

Auzisem de mult despre zicătoarea locală : „Ghe la Zlot pa na Podgoraț numa morminte de oț“ (dela Zlot până la Podgoraț numai morminte de hoți), dar nu știam că hoților familiile le ridică până și monumente. Chiar defunctul meu tată, care servise câțiva ani ca preot la Brestovaț, îmi povestise despre un faimos haiduc, care trăise cu 30 și ceva de ani în urmă și haiducise în împrejurimile satului Zlot, anume Nicola Fățar, care, cu tovarășii lui, făptuise multe crime. Haiducia în aceste locuri, până nu de mult, nu era lucru rar. Dar „haiducii“ de aici se deosebesc de cei din Serbia de Apus, care pe lângă tot odiosul au în ei și ceva poetic, adeseori de un idealism curat. Haiducii de aici sunt adevărați oameni fără suflet, tâlhari ordinari, ucigași netrebnici, de cea mai urâtă specie, care ucid fără milă, ca niște fiare, trăgând chiar și din ascunzișuri, fără vitejic, ca niște lași. De aceea eu cred că vorba românească „oț“ (hoț) întrebuințată în aceste ținuturi este greșit tradusă prin cuvântul sârbesc „haiduc“. În limba românească „hoț“ are mai mult înțelesul de „fur“ și „tâlhăr“, pe câtă vreme pentru ceea ce noi numim „haiduc“ și ei întrebuințează tot acelaș cuvânt de „haiduc“, care însemnează luptător împotriva asupritorilor patriei, (ca în timpul fanarioților etc.). Despre aceștia există și „cântece haiducești“ și în genere li se atribue cam acelaș rol care se atribue și la noi haiducilor de altă dată și de acum ⁴⁰⁾. Românii din Serbia n'au avut asemenea haiduci și nici actualii lor hoți, osândiți de legi, n'au nimic comun cu haiducii din trecut.

Zlot este un sat mare cu o piață largă în centru, cu câteva cafenele, dugheni și prăvălii de negustori.

Stând în fața cafenelei, la răcoare, înconjurat de câțiva săteni din Zlot, am însemnat următoarele lucruri.

Viniera Buiezilor, așa se numesc aici zilele de Vineri, Sâmbătă și Duminică din săptămâna sft. Toader. Aceste zile sunt sărbători însemnate. Pentru ele sătenii dela Zlot se înnoiesc și se îmbracă, cum se îmbracă Sârbii de Florii. Sătenii din Zlot, Vineri de dimineață ies afară din sat și se duc până la peștera din Zlot (Gaura Lazăr). Aici cântă din cimpoi și petrec. Trag cu puștile

40) Despre accastă deosebire vezi în dicționarele : Dicționar româno-german de L. Șeineanu și Nouveau Dictionnaire roumain-français, de F. Damé, la cuvântul : hoț, hoțesc, hoție, hoțoman și la cuvântul : haiduc, haiducie.

într'un fel de plantă numită în limba lor „somina”; plantă ce crește lângă peșteră și ceea ce cade din ea jos, duc acasă și o dau vitelor bolnave și chiar oamenilor, *când aceștia suferă de dureri de coaste*. Ce fel de plantă este această *somina*, din explicațiile pe care mi le-au dat n'am putut să înțeleg, iar numele ei în limba sârbă n'au știut să mi-l spună. Înainte de amiază ei se întorc în sat, unde nu îndrăznesc să joace, pentrucă fiind Vinerea din prima săptămână a postului mare sunt opriți de preoți. Totuși tineretul se duce afară din sat, la câmp și acolo joacă, pe când cei mai în vârstă se împrăștie prin cârciumi și beau. Sâmbătă și Duminică după amiază însă se poate juca și în sat.

La Brestovaț, Vinerea Buezilor se numește numai Vinerea din săptămâna sft. Toader. În ziua aceea lumea atât din Brestovaț cât și din împrejurimi se duce la Brestivacica-Bania (Băile dela Brestovaț) unde fetele se scaldă și se freacă cu buruieni și cu rădăcini culese în ziua aceea. Aci toată ziua se mănâncă, se bea și se petrece în jocuri și cântece. Și în satul Ostrelli, Vinerea Buezilor se numește numai Vinerea din săptămâna sft. Toader.

În comuna Zlot, în ziua de Paște, Românii pun într'un pahar cu vin puțină urzică, flori și frunză de corn, o fărâmiță de colac apoi se împărtășesc cu ele.

În săptămâna brânzii, la Zlot, este obiceiul ca toți sătenii să ducă în vatra satului grămezi de lemne, din care aprind unul sau mai multe focuri mari, în jurul cărora joacă. Aceste focuri se aprind pentru oamenii care au murit fără lumânare.

Ziua sft. Ioan, aci, se numește „*Simdiana*“. În această zi, babele dis de dimineată, pornesc la cules ierburi pentru leac ⁴¹⁾.

Mai însemnez și faptul că atunci când se întâmplă să fie mai multe nunți în aceeași zi, ori câte ar fi, este obiceiul ca toată lumea să se ducă în vatra satului, unde petrece și joacă laolaltă. Se spune că un asemenea obicei, în celelalte sate, nu există.

41) Când am însemnat acest obicei, se găsea cu noi și un țăran din Zaicear care mi-a spus că ziua de sft. Ioan la ei se numește „Eniot-den” („ziua lui Eniot); că în ziua aceea femeile, care de felul lor sunt hoate, se duc în ogoarele străine, de unde fură recolta, pe care o transportă în ogoarele lor. Această hoție se face în modul următor: aceste femei dis de dimineată se duc la câmp, se strecoară în ogoarele străine, se desbracă în pielea goală și spun: „*Bună dimineată Enio!*” și numaidecât încep să dea cu mâna peste rouă. Pe urmă înfig în ogor o cruciuliță făcută din lemn de alun și descântă ceva. După aceea fură recolta și o duc în țarina lor. Vai de femeia însă pe care a prins-o cineva furând în țarina lui.

În comuna Zlot am mai notat și câteva nume românești de bărbați și de femei. Bărbătești sunt : Pâr vul, Ion, Truca, (Petar), Trăilă, Golup, Dragul, Iovan, Iancul, Lapădat, Vasiia, Martin, Mialo, Miai, Radul, Străin, Jurca, Simion, Flora, Alexa, Novac, și Gheorghe. Nume femeiești sunt : Florica, Ana, Stana, Petra, Anghelia, Brândușa, Stanca, Ruja, Maria și Dumitra.

În urma intervenției autorităților bisericești astăzi nume ca cele de mai sus, nu se pot da copiilor, preoții având grije de a le înlocui prin alte nume curat sârbești. Dar pe lângă numele sârbești, Românii continuă — în casă și între ei — să întrebuinteze și mai departe numele românești, pe care și le dau singuri. În jurul unor nume de copii, acum câțiva ani, s'a petrecut, la Bollievaț, un caz interesant și anume : medicul de plasă vaccina pe copii împotriva scarlatinei. Între alții venise să-și vaccineze cei doi copii gemeni și o româncă din plasa Bollievaț. Când i-a venit rândul să fie vaccinați și copiii ei, medicul, ca să-i caute în registru, a întrebat-o cum îi cheamă. Ion și Iancu — a răspuns Româncă. Medicul a început să caute în registru, dar aceste nume nu se găseau. A întrebat-o din nou; ea a răspuns la fel. Atunci medicul bănuind despre ce este vorba a întrebat-o ce fel de nume le-a dat nașul copiilor la botez ? Româncă auzind întrebarea, a început să ție : țiu, țiu ! și n'a spus nimic mai mult. Copiii pasă-mi-te se numeau unul Gruia iar celălalt Bujia, nume pe care ea nici n'a putut și nici nu și-a dat măcar osteneala să le țină minte, atât de străine îi păreau aceste nume.

Colegul meu, ducându-se să vadă peștera dela Zlot, a trebuit să zăbovim aci destul de mult. De aceea, când am pornit din Zlot pentru Brestovacica-Bania, trecuse de 5 după amiază. Ca să nu călătorim singuri, primarul comunei Zlot ne-a dat un om care să ne întovărășească și să ne fie de folos. Era un tânăr în vârstă de 25-30 de ani, de statură mijlocie, bine legat și foarte plăcut la vorbă. Am crezut că este omul de serviciu al Primăriei, dar întrebându-l, mi-a spus că este unul din arestații dela Primărie. La întrebarea mea pentru ce l-au închis, mi-a spus că acum doi ani și-a lăsat nevasta care s'a dus după altul, și acum câteva zile, întâlnind-o, a bătut-o. Femeea s'a plâns și de aceea a fost arestat.

La Românii noștri nu este lucru rar ca femeea să-și lase bărbatul și să se căsătorească cu altul, iar uneori să se întoarcă iar la

primul ei bărbat. Moralitatea la Români noștri este sub zero. Nici femei, nici fete cinstite nu există și nici chiar copile de 13 ani. A face pe mijlocitoarea la orice vârstă este un lucru cu totul obișnuit. Fratele să mijlocească pe soră sau mama pe propria ei fiică nu se socotește nici ca păcat nici ca rușine.

În genere omenia, morala, moralitatea și tot ce dovedește la un om și la un popor noblețea sufletească, aici sunt însușiri care nu au nici un preț. Români ca soldați sunt cunoscuți din războaiele noastre. Ceace îi face să dezerteze din luptă și să nu fie vităji nu este convingerea că ei nu trebuie să moară pentru Sârbi. Nu. Este lașitatea de animal, lipsa sentimentului de mândrie și de victorie militară. Lași în lupte, lași au fost și când au fost pedepsiți și osândiți pentru acest lucru. Pietatea (religiositatea) la ei este un lucru aproape necunoscut. La biserică nu se duc decât atunci când după concepțiile lor superstițioase cred că trebuie să se ducă. Hoția, beția, curvia, bătaia sunt lucruri obicinuite. Când au un ban, până și femeile se duc la cârciumă și acolo beau până ce isprăvesc toți banii, îmbătându-se în așa hal, încât după aceea se dedau la fapte care nu se pot pune pe hârtie. După concepția lor până și crimele sunt nimicuri ; ba chiar și acele omoruri brutale, sălbatice, fioroase. „E în stare să te omoare pentru o lulea de tutun“ se zice, adeseori, la noi despre Români. Și de nu le-ar fi frică de urmările faptei lor, omorurile s'ar ține lanț, de vreme ce și așa nu se dau în lături dela crime. Am avut prilejul de a vedea în mâinile autorităților criminali români. Ei nu se sînchiseau de loc că sunt criminali. Nu-i mustră conștiința. Li se pare un lucru banal. Li se pare chiar curios că sunt dați în judecată. Numai pedeapsa cu moartea îi mai neliniștește puțin.

La ora opt și jumătate eram la Brestovacica-Bania (Băile Brestovat) unde am rămas peste noapte și ne-am odihnit. Despre Brestovacica-Bania nu știu ce aș putea însemna. N'am rămas aici decât o noapte, iar a doua zi am pornit mai departe la drum. Prin bunăvoința d-lui dr. Lazăr Ilici, medicul județean din Zăicear, care se găsea aici ca medic balnear, am putut căpăta aceste două cărțuții în care se vorbește despre băile Brestovat ; cărțuții ce pot fi citite cu folos de orice persoană care se interesează de ele, și anume : „Brestovacica-Bania”, scrisă de Dr. C. Maceai, prezen-

tată de Dr. Lazăr Ilici, Zaicear, 1892 și „Brestovacica-Bania”, informațiuni oficiale ale medicilor balneari, pentru sezonul 1902, de Dr. Lazăr Ilici și Dr. Mițici, Belgrad, 1903.

24 Iunie.

Dela Băile Brestovaț am plecat la ora nouă și jumătate și la zece și un sfert eram în satul Brestovaț. Cu toate că ar fi fost pentru noi mai potrivit să ne ducem deadreptul la Bor, eu am ținut să ne oprim la Brestovaț. Aci — acum 30 și mai bine de ani — tatăl meu, timp de 5 ani, a slujit ca preot. Aici eu, ca , copil, alături de limba sârbă vorbită în casă, am învățat pe stradă cu copiii, și limba românească pe care o vorbeam ca un adevărat românaș. Dar cum eram mic, după atâția ani, am uitat-o cu desăvârșire, iar dela un timp încoace am început să mi-o împrăpățez. Imi aduc chiar aminte de începutul unor cântece, care, acum mai bine de 30 de ani, se cântau la Brestovaț, dar care astăzi aproape s'au dat uitării.

Vinie Stana ghe la lemnie,	(Vine Stana dela lemne,
Are'n brața mulche lemnie	Are în brațe multe lemne
Si nuellie...	Și nuele)...

Aidați, aidați ficchilor,	(Haideți, haideți, fetelor
Sa dam paie vașilor	Să dăm paie vacilor
Si f'n boilor...	Și fân boilor...).

Poezia este îndeobște partea slabă a Românilor noștri.

La ei în general se cântă puțin, și dacă se cântă, cântă mai mult femeie. Toate cântecele lor sunt femești și se cântă, pe cât am putut observa, aproape toate pe o singură voce, având pe deasupra un ton într'un fel jalnic, melancolic și tânguitor. Așa sunt în genere ariile Românilor noștri. Cântece de vitejie, cu toate că am întrebat despre ele, par a nu prea fi, ca și cum s'ar fi stins.

După 30 de ani, satul Brestovaț nu s'a schimbat mult. Este la fel așa cum mi-l aduceam aminte, numai că acum mi se părea totul mai mic, mai simplu și mai murdar. Vatra satului, lângă râu, unde mă jucam cu copiii și unde, mi-aduc aminte, în timpul săptămânii brânzei se aprindeau focuri mari, de parcă ardea satul, acum mi se părea mică față de aceea pe care o țineam minte, din primele zile

ale vieții mele. Din copilărie îmi amintesc și numele unor sărbători naționale, despre care, cu acest prilej, m'am interesat la ce dată cad și le-am notat. Ele sunt ; Viniera ovului (Viniera Mare); Zeo ursului (1 August); Joi verghi (Prima și a doua zi după Sft. Treime).

Imi amintesc și cuvintele prin care jandarmul satului chema pe țărani la sfatul sătesc spre a li se face vreo comunicare sau spre a li se da vreo poruncă : „Auziți mou copii, veniți toți la casa Domnească se va spunie vreo vorba : care nu vinie sa fie rușine lui ! Auziți mou, copii, mou !”.

Intreaga săptămână a postului mare, la Brestovaț, se numește, săptămâna sen Togheri. De lăsata secului se fac pite cu brânză care se cheamă *plașinte* (plăcinte) și care se prăjesc în tigae. Pentru ziua aceea se mai gătesc și alte multe feluri de mâncări. După amiază oamenii iau de acasă buclite cu vin, se duc în vatra satului și acolo se cinstesc. După ei, tot aici vine și tineretul care joacă și petrece. Oamenii cărora le-a murit careva fără lumânare, sau au pe cineva la muncă silnică, sau undeva pe drum, sau în străinătate, pregătesc câte unul sau două care cu lemne pe care le duc în vatra satului unde le așează în grămezi. Pe înserate se întinde o pânză, peste ea se așează mâncări : plăcinte, ouă, torturi, rachiu, etc. care se împart atât pentru dâșii cât și pentru sufletul morților fără lumânare. În același timp se aprind grămezile de lemne din care se ridică vâlvătaii enorme. După aceea încep să mănânce, să bea și să petreacă până în zori. A doua zi, beți morți, dorm toată ziua. Spre seară când se scoală din somn mănâncă mâncarea de dulce ce le-a rămas dela lăsata secului. Abia în ziua de Marți, care se numește „Marțea veselilor” (Marțea vaselor) din pricină că atunci se spală vasele și cămeșile, începe postul. Vinerea din prima săptămână a postului mare, după cum am arătat mai sus, se numește aici : „*Viniera Buezilor*”.

În tot timpul săptămânii postului mare, nici un Român și nici o Româncă, după apusul soarelui, nu mai face nimic, de teama lui *sen Togher* (sfântul Toader). *Sen Togherii* sunt niște ființe care umblă călări și fac rău oamenilor. Din această pricină Românii, după ce se înscrează, nu se mai duc nicăeri. În zilele acelea, înainte de cântatul cocoșilor, ei nu îndrăznesc să-și repăre nici măcar opincile. Se povestește că o Româncă ar fi avut o fată bună și o fată vitregă. Știind cât sunt de aspri în acele zi *sen Togherii*,

după înserate a trimis fata vitregă la moară ca să macine făină, să toarcă un fuior de lână și apoi să le aducă acasă. Fata vitregă s'a dus la moară, a pus grâul la măcinat, și-a pus pâinea în poală și a început să toarcă și să mănânce câte puțin. De odată a apărut o pisică care a început să se gudure pe lângă ea. Fata i-a dat puțină pâine și i-a spus : „M'to mîișoara, sa fi mia soțioara !” (Măto, mîișoară, să-mi fi mie soțioară). Așa a trecut cu bine toată noaptea. Nu i s'a întâmplat nimic. După ce și-a măcinat liniștită făina și și-a tors fuiorul, s'a întors acasă. Mama ei vitregă când a văzut-o venind s'a mirat de această minune și s'a hotărît ca a doua zi pe înserat să-și trimeată și fata ei bună. Dându-i ce-i dăduse și fetei vitrege, a condus-o până la moară. Fata a pus grâul la măcinat, pâinea pe genunchi și a început să toarcă și să mănânce. Pisica a apărut iarăși și a început să se gudure. Ea a lovit-o spunând : „Duche draculu, bata che sf'ntu, sa nu-mi sminteși sa torc” (Du-te dracului, bată-te sfântul, să nu-mi smintești ce torc). Atunci pisica a sărit asupra ei și a sugrumat-o. Iar sen Togherii i-au scos mațele și le-au înșirat în jurul morii pe gard. Mama ei a așteptat-o, a așteptat-o și văzând că nu mai vine s'a dus la moară. Când s'a apropiat și a văzut mațele înșirate pe gard a crezut că fata a urzit pânză și de aceea a zis : „Fata mea, vrednica mea, a tors fuiorul și a urzit” ! Dar când a intrat în moară într'adevăr a avut ce vedea.

Din Brestovaț am plecat la unsprezece și la douăsprezece și un sfert am ajuns la Bor, sat care va avea un mare viitor, din pricina minelor de aramă, a căror exploatare a și început și pentru care s'au adus mulți minieri și muncitori de specialitate. Se lucrează acum la construirea locuințelor pentru funcționari și muncitori care vor forma o întreagă populație nouă. Se instalează și o uzină pentru topitul aramei, care va costa sume colosale. Se zice că mina este foarte bogată și că prezintă mari perspective pentru viitor⁴²).

Actualii conducători ai lucrărilor spun că aici au dat peste reziduri de vechi exploatare de minc. Intre altele, tot aici s'a găsit și un sfeșnic roman de piatră, la fel cu cele care în număr mare se găsesc la muzeul nostru național. Dr. Miloe Vasici crede

42) Urmează 30 de rânduri cu privire la descrierea părții științifice al conținutului minelor. (not. tr.)

că exploatarea minelor dela Bor datează cu mult înaintea Romanilor. În articolul său : „Cercetări arheologice din Serbia“ el spune: „Despre partea Nord-Estică a Serbiei, prin recente descoperiri a unor fragmente de vase din vechile galerii dela Bor s'a confirmat că exploatarea minereului datează încă din perioada de bronz, dacă nu chiar din aceea de aramă ⁴³⁾).

Deasupra satului Bor, pe colina *Tilva Roșu*, se găsesc ruinele unei vechi cetăți oarecare. În legătură cu aceste ruine, D-l Dr. Nicolae Bulici, profesor universitar, mi-a pus la dispoziție următoarele însemnări ale Domniei Sale : „Despre acest castel nu putem spune nimic precis, fiindcă din el a rămas prea puțin. Se pare că zidurile lui îmbrățișau întreaga parte superioară a Tilvei Roșii. Într-o parte, țărani au descoperit o bucată de zid, înalt de 2 m. și tot atât de lat. Apoi au mai descoperit o altă bucată a cărei înălțime și lățime sunt egale și care se încheie cu prima bucată în unghi ascuțit. Dacă și această bucată face parte din zidul exterior, nu pot afirma, dar așa mi se pare. Ambele ziduri sunt lucrate din pietre groase, necioplite (bucățile mici fiind întrebuintate pentru a astupa golurile dintre pietrele mari), lipite cu mortar de bună calitate“. Anul trecut s'a găsit aici o piatră funerară care astăzi este așezată în fața administrației minelor dela Bor. Partea dreaptă ca și cea stângă este spartă. Lungimea ei cea mai mare este de 0,41 m., lățimea ei cea mai mare de 0,35 m., iar grosimea de 0,16 m. Pe partea posterioară a câmpului de inscripție se află un câmp în relief care reprezintă un cal în fața unui vas pântecos cu gâtul lat. Din vas se vede numai jumătatea din stânga. Calul s'a cam cabrat înspre spate și are coada foarte lungă. Sub picioarele lui se află un câmp sculptat și încadrat de un chenar, puțin cam ciopârțit la dreapta și jos, fiind lung de 0,17 m. și lat de 0,14 m.

Literile sunt grosolane și din ele se văd numai :

D(is) M(anibus).

S(acrum)

VIN (era un nume de gentil ca de pildă Vinicius sau ceva asemănător).

IMV (? cognomen lui Imus ?)

Cu toate că aceste piatră cu inscripție romană a fost găsită

43) Vezi: „Sârbski Knjjevni Glasnik“, din 16 Oct. 1905, pag. 597.

aici, din aceasta nu rezultă că și cetatea este romană, cu atât mai mult, cu cât acest monument a putut să servească ca material de construcție la clădirea cetății. Unele dovezi despre originea lui romană ar putea fi totuși cărămizile din zid cu latura lată, care seamănă mult cu cărămizile romane.

Satul Bor, spun localnicii, își datorează numele unui mare pîncomun, care altădată se găsea undeva alături de drum, în apropierea actualului sat.

25 Iunie.

În spre Nord de Bor, încotro voiam noi să ne îndreptăm, drumul nu există. Ca să poți călători trebuie să dai pe drumuri țărănești, trecând sau prin satul Crivelli, sau prin Ostrelli. Noi am ales calea din urmă, fiindcă prin Crivelli ni s'a spus că drumul este mult mai anevoios. Și astfel, în ziua de 24 Iunie, ora 6 dimineața, călăream spre Ostrelli, unde am ajuns pela orele opt.

După o tradiție care se păstrează la Ostrelli, populațiunea, deși românească, este amestecată, fiind originară din diferite părți. O parte a venit mai de curând, alta mai de mult, dar de unde anume, țaranii n'au știut să-mi spună. Ei știu numai atâta că unii din ei sunt veniți până și din România și din Bulgaria.

Începând dela Bor, spre Nord, mai ales dela Ostrelli, îmbrăcămintea populației se deosebește oarecum de aceea a Românilor dela Sud. Aici oamenii poartă o haină numită *baiburac*, făcută din stofă grosolană, neagră, fără mâneci și *gună*, confecționată tot din stofă grosolană neagră, având aceeași formă, dar cu mâneci. Este adevărat că această îmbrăcămintă se zice, ar fi fost adoptată de curând, fiind împrumutată dela satele așezate mai spre Nord. Începând cu această îmbrăcămintă, se poate observa trecerea dela un port la celălalt. Afară de aceasta, cămașa aici, atât la bărbați cât și la femei, se numește *camășa*. Îmbrăcămintea femeiască se deosebește prin aceea că aici femeile nu poartă *gheba* (cheba) ci *baiburacul*, adică un ilic scurt de stofă neagră, fără mâneci și prin aceea că, foarte des, în locul celor două fote, femeile poartă *crațan*, o rochie scurtă din țesătură de lână colorată, care în satele românești dela Sud nu este cunoscută.

Apoi, tot de aici începe, în vorbirea românească, și deosebirea

dialectală, care merită să fie studiată, căci ea ne-ar ajuta mult la cunoașterea originii populațiunei românești din Serbia.

Cum în ziua aceea era tocmai sărbătoarea sf. Ioan, am întrebat cum se cheamă aici această sărbătoare și mi s'a spus că se cheamă *Simzienie*. În această zi, dis de dimineață, femeile se duc să culeagă plante de leac.

La ora nouă și jumătate am plecat din Ostrelli, iar la zece și jumătate eram la Bela-Reca (Rîul Alb) și am ieșit pe drumul care dela Zaicear duce la Dolni-Milanovaț.

Bela-Reca este un sat curat sârbesc. Belarecenii sunt Sârbi curați și după spusa lor au venit din vechea Serbie — dela Kosovo. Portul bărbaților este foarte simplu și urât, și pe cât am putut observa are o asemănarea oarecare cu acela al Românilor. Poartă însă ciorapi, lucru necunoscut la Români. Părțile care compun îmbrăcămintea n'au numiri românești ci curat sârbești. Femeile nu poartă două fote ci una singură, pe care numai vara o pun peste cămașe ca și Românele. Poartă ciorapi, iar capul și-l împodobesc cu totul altfel decât Românele.

La Bela-Reca, tocmai când descălecam, în fața cârciumei, din partea de jos a satului, am auzit sus în sat cântece de cimpoi și din gură : un adevărat vacarm de petrecere. La întrebarea noastră ce s'a întâmplat, ni s'a explicat că fiind sf. Ioan, babele vin dela culesul plantelor ; că ele au cam băut puțin și iacă — petrec!... În acest timp iată și babele cu traistele și cu snopii de plante pe spinare — urmate de muzică și de un cârd de copii și de băieți tineri, curioși — care tocmai ajungeau în fața cârciumei din deal. Eu m'am grăbit să mă duc într'acolo să privesc la întoarcerea babelor din mica lor excursie și petrecere și am asistat la o priveliște pitorească. Un cimpoier cânta din cimpoi, iar un toboșar bătea din tobă. Femeile — trecute de 40 de ani, cam ciupite — au intrat în horă cu plantele în spinare — în snopi sau în traistă — și jucau nu glumă ! Aci conducea hora una, aci alta. O horă se sparge și alta îi ia locul, fără ca muzica să înceteze o clipă. Alături de babe s'au prins și tinerii, ba chiar și nepoții, și toți laolaltă cântă, rîd, strigă și chiotesc. Babelor le curg nădușelile, fie de căldură, fie de rachiu și sunt stacojii la față ca niște sfeece și se bătăie, se bătăie !... Și hărmălaia este mărită de glumele nesărate ce se fac pe socoteala babelor din partea celor fără ocupație, a curioșilor, a leneșilor și a oamenilor bătrâni, fără treabă și fără superstiții, care stau în fața

cârciumei. Este un spectacol ce nu se poate vedea chiar dacă cineva ar voi să-l plătească. Informându-mă, mi s'a explicat că aici este obiceiul ca în ziua de sf. Ioan, femeile mai în vârstă și babele să se ducă până la marginea satului, ca să culeagă plante numite „plante de sf. Ioan”. Acolo, sorbind rachiul cu care fiecare vine de acasă, ele culeg tot felul de plante pe care le cunosc și după nume și după leacul la care pot fi întrebuințate. Iar când au isprăvit de cules plantele și de băut rachiul, se întorc în sat toate laolaltă dansând și cântând. În chipul acesta, când au ajuns în mijlocul satului, după ce au jucat puțin în fața cârciumei, pleacă acasă. Plantele sunt răsfirate spre a se usca, iar apoi întrebuințate, după nevoie, fiecare la ce poate ajuta. Se dau bolnavilor să le bea, să se oblojească cu ele, sau să le pună în apa de scădat : când și cum trebuie, după rețeta medicinei populare.

Tot așa babele se duc să culeagă plante și în ziua de *Belianița* sau *vinera Beliana*. În ziua aceea se mai duc separat și fetele să culeagă floare de mușcată (geranium).

Fetele se mai duc să culeagă mușcată și flori în ziua de Paști. Pe vremuri se duceau și în ziua de Vinerea Mare, dar cu timpul acest obicei pierzându-se, ele au început să se ducă iar în ziua de Paști.

La douăsprezece și un sfert am plecat dela Bela-Reca către satul Luca. Drumul duce printr'o frumoasă și romantică trecătoare prin care curge râul Bela-Reca. Cu toate că drumul este neted, el totuși este foarte stricat din pricina râului. Când apele cresc și se revarsă, defileul se umple și atunci drumul se strică. Deși pe hartă este trecut ca atare, nici pe departe nu seamănă a drum. Aici ar trebue făcută, cu cheltueli mari, o șosea pe care apele să nu o poată strica.

Între satele Bela-Reca și Luca, aproape de marginea graniței satului Bela-Reca, într'o parte unde trecătoarea se cam lărgeste, am văzut o movilă de pământ care seamăna a *tumulus*. Alături pare să fi fost încă câteva asemenea tumulsuri așezate pe aceeași linie, dar ele abia se mai cunosc. Sunt ele într'adevăr tumulsuri, sau numai seamănă cu ele. Nu știu! Dar judecând după loc mi se pare că n'ar fi cu neputință să și fie.

În satul Luca am sosit la orele douăsprezece și jumătate după amiază. Acest sat este locuit numai de Români, dar din câte am aflat dela localnici, înainte vreme nu era așa. În acest sat, așezat la Sud de pâraul Tupan, locuiau cândva pe o parte a pâraului

numai Sârbi, iar pe cealaltă Români. Cu timpul toată partea sârbească s'a românizat, așa încât în acest sat nu se mai găsesc astăzi Sârbi. Acum vreo 50—60 de ani, în satul Luca s'a mai așezat un număr de Sârbi. Cu timpul însă și aceștia s'au românizat cu desăvârșire. Astăzi numai oamenii bătrâni mai cunosc pe lângă limba românească și pe cea sârbească, pe care o folosesc arareori.

* * *

La noi, nu arareori se vorbește despre faptul că Români noștri românizează pe Sârbi și că foarte rar se mai întâmplă și contrariul. Adeseori se citează ca exemplu cum o Româncă, când este adusă într'o casă sârbească, românizează toată casa fără ca dânsa să învețe sârbește. Poate că această pildă să fie întrucâtva exagerată, dar poate și să nu fie. Este cu neputință să existe și asemenea cazuri, după cum știu sigur că există și cazuri contrarii, când o noră româncă învață limba sârbă, iar din casa aceea nimeni nu învață românește. Dar românizări într'adevăr s'au petrecut, și încă într'o măsură mare.

Au fost cazuri când Români au venit în sate sârbești rămase pustii, s'au așezat și au rămas acolo, iar dela Sârbi s'a păstrat numai toponimia. Astfel, despre satul Nicolicevo, din plasa Zaicear, am notat următoarele : se zice că acest sat a fost la început sârlesc. Rămânând însă pustiu, nu se știe din ce pricină, în locul Sârbilor s'au așezat Români care au venit acolo din satul Mișlinovaț. Când s'au stabilit în acest sat, în amintirea satului pe care-l părăsiseră, a fost botezată o colină din apropiere, dintre Nicolicevo și Metovnița, cu numele vechiului lor sat. Pentru ce și-au părăsit vetrele și s'au așezat la Nicolicevo nu am putut afla.

O asemenea românizare a unui sat este naturală și nu este nevoie de nici o explicație specială. Dar sunt și exemple de felul aceluia din satul Luca.

Se zice că satul Slatina a fost — până acum 80 de ani — jumătate sârlesc și jumătate românesc, cu o delimitare precisă între Sârbi și Români. Acest sat este astăzi curat românesc, iar partea unde locuiau Sârbi se numește acum *partea sârbească*.

În satul Sena, (plasa Zvižd, județul Pojarevaț) până acum de curând, mai trăiau câteva familii sârbești care astăzi toate sunt românizate. Doar bătrânii mai vorbesc limba sârbă.

La întrebarea, de ce în această regiune a Serbiei au fost mai mult românizați Sârbii decât au fost sârbizați Românii ? — fără o cunoaștere mai aprofundată a trecutului istoric, a tradiției, a împrejurărilor geografice, a particularităților etnice, ca și a statistice, este foarte greu de dat un răspuns precis, sau mai bine zis este cu neputință. Așa, la prima vedere, fără să garantezi absoluta ei exactitate, eu aș zice că poporul sârbesc, în unele localități din această regiune, fie prin emigrare, fie din alte motive, era foarte rar, sau răzlețit ; că în asemenea localități Românii au venit și au continuat să vină într'un ritm tot mai mare și deci, în asemenea localități, numărul lor covârșitor a fost prima cauză și principala condiție că ei s'au putut menține, s'au întărit și au avut o înrăurire hotărîtoare în regiunea cu populație sârbească răslețită, rărită sau dispărută. Afară de aceasta, mi se pare mie, că Românii erau mai neciopliți, mai brutali și mai lipsiți de cultură decât Sârbii, iar pe deasupra, din punct de vedere fizic, mai viguroși și mai sănătoși și deci în toate privințele, mult mai rezistenți decât Sârbii : însușiri de care se lovea și se sfărâma influența sârbească. Pe câtă vreme Sârbii fiind mai culți, erau mai apti pentru a primi înrăurirea românească. Apoi și limba sârbească este mai grea decât cea românească, așa încât unui Sârb îi este mai ușor să învețe românește, decât unui Român sârbește.

La Bollievaș, ca un adaus la cele de mai sus, am observat încă un fapt regretabil. Sârboaicele, foarte des, scapă de sarcină, provocându-și avorturi prin frecare : pe câtă vreme o Româncă, pentru nimic în lume n'ar face așa ceva, Româncele lăsându-se să nască așa după cum le-a fost scris.

Afară de aceasta, Românii sunt într'un fel încăpățânați din naștere, îndărătnici, închiși, inaccesibili și de un egoism disimulat, ce neconținut paralizează orice influență străină. Când unui Român sau unei Române îi dai bună ziua îți răspunde întotdeauna românește, chiar și atunci când ar ști limba sârbă. Nu vor să vorbească intenționat și nu răspund în limba sârbă chiar dacă o cunosc. De întrebă pe un Român despre un lucru, el totdeauna îți va răspunde pe românește, cu cuvintele : „Nu schiu sârbește“, chiar dacă ar ști. Pe câtă vreme Sârbii sunt altfel, într'un fel, mai toleranți. Când le dai bună ziua în limba română ei îți răspund tot în limba română, chiar dacă o fac în glumă sau în bătaie de joc. Iar când un Român întreabă pe un Sârb în limba românească, Sârbul

chiar dacă nu știe românește îi va răspunde totdeauna în limba română cu cuvintele: „Nu știu românește“, căci fiecare Sârb știe atâta și nu se sfiește să pronunțe cuvintele pe care le știe

Românii au,—nu știu de unde—dacă nu chiar înăscută în ei și un fel de ură de rasă sau națională împotriva altor națiuni, deci și împotriva Sârbilor. Cât departe merg ei cu ura împotriva Sârbilor se poate vedea dintr'o pildă oarecum hazlie. La Brestovaț, la Bor și în satele învecinate, Românii la înmormântarea cuiva, obișnuiesc să pună în sicriu, alături de cadavru, între altele, și un ciomag. Așa e rânduiala. Dar Sârbii pretind că după explicațiile date chiar de Români, acest lucru se face pentru ca mortul — în lumea cealaltă — să se poată apăra de Sârbi !...

Cu mult mai pașnici și mai blânzi sunt Sârbii, la care totul se reduce, pe socoteala Românilor, la glume și la batjocură.

În fine, față de Români, Sârbii au fost întotdeauna, mult prea indiferenți. Un Român din Valaconie povestește că la 1864 a avut ca învățător la Bollievaț pe un oarecare Peter Pavlovici, originar din Muntenia (România), care avea cărți românești și îndemna elevii săi, Români, să le citească, pedepsind pe cei care nu voiau sau nu puteau să învețe a citi românește. Poate că această pildă și altele asemănătoare să nu fie singurele. Și dacă nu pot afirma că au putut fi multe, cred că și acest lucru este o dovadă a nepăsării noastre.

În timpul din urmă am auzit că printre Românii noștri s'a observat și un fel de propagandă secretă, condusă din România. Se pare însă că ea n'a avut prea mare succes, cel puțin în regiunile pe unde am trecut eu. Mi s'a spus că din România au venit niște oameni care știind cu ce element simplu va trebui să aibe a face, spuneau Românilor că ei sunt prooroci. În afară de aceasta, le mai explicau că Țara Românească se întinde până în buricul pământului și că totul trebuie să aparțină României.

La începutul anului 1903, doi Români din România au sosit în satul Cladurovo, pretextând că au venit să cerșească milă pentru nu știu ce biserică din Ardeal. Când s'au sesizat autoritățile de acest fapt cei doi dispăruseră.

La 1902, domnul D. I. învățător la S. a descoperit în satul său o mulțime de cărți românești aduse din România, de către Românii noștri, de pe când se duceau acolo la muncă; cărțile le-a trimis Ministerului Instrucțiunii Publice, dela care n'a primit nici un răspuns.

La toate acestea mai adaug că și la noi se găsesc unii oameni care spun — din păcate am auzit chiar și pe un preot — că a probă ba chiar și sprijină nu știu ce fel de idee românească în Serbia. În această privință, informațiile pe care le dețin le trec aici sub tăcere. Cred că aceste lucruri nu sunt o taină pentru cei ce trebuie să le cunoască.

La Luca, casele sunt făcute din bârne. Pe din afară nu sunt tencuite. Se crede că astfel construcția se păstrează mai bine și nu putrezește. În fiecare casă, de obicei există *casa*=bucătăria, *sob*=soba; *n'ntre uș* anticameră și *cliet*=odaia pentru păstrat produsele alimentare: făină, lapte, ouă, etc., care în satele sârbești din Craina se numește *stasnia*. Românii pe lângă casă au de obicei: *podrum*=beci, *coșere*=coșare și *șoprn*=șopron, pentru căruță și unelte.

D-l Nicola Casapici, învățător la Luca, a fost așa de bun, încât, la rugămintea mea, mi-a trimis descrierea felului cum se serbează în aceste localități „slava”⁴⁴⁾.

O transcriu aici :

Ca și în celelalte sate locuite de Românii noștri și la Luca se serbează „slava” pe care ei o numesc „praznic”. Gospodina casei, cu o zi înainte, frământă colac pentru „slavă”, numit „*colacu praznicu*”. Deasupra colacului se pun boabe de grâu, care rămân înfipite în el. Afară de colacul pentru praznic, care se frânge la biserică, se mai face un al doilea colac care se frânge acasă. Apoi un al treilea pentru liturghie, care este format din două colăcei lipiți unul lângă altul și susținuți de un drug de aluat. Pe deasupra se mai frământă încă trei colăcei : pe primul se crestează cu cuțitul o cruce ; pe al doilea două ; iar pe al treilea trei.

În ziua praznicului, de dimineață, femeile se duc la cimitir, unde tămâiază mormintele și numai după înapoierea lor dela cimitir încep să pregătească prânzul.

Când vine vremea să se ducă *colacu praznicului* la popă, gospodina pe lângă colac, mai pregătește o sticlă cu vin sau cu rachiu, trei lumânări înfășurate într'un șervet și un mănunchiu de flori, pe care sau bărbatul sau vreunul din copii le duc popei.

După aceea, gospodina casei întinde o cămașă bărbătească,

44) „Slava” este o sărbătoare religioasă specific sârbească. Românii au adoptat-o dela Sârbi. Nici Bulgarii și nici Românii din P. B. nu au o asemenea sărbătoare. (nota trad.).

în mijlocul podelei, peste care pune liturghia, ceapă, sare, un pahar cu vin, o bucată de carne, sau dacă e zi de post — pește. Toate acestea, după ce au fost tămâiate, se împart pentru sănătatea familiei.

După întoarcerea bărbatului dela biserică, cu colacul frânt, o femeie ia un clondir cu rachiu și se duce să cheme pe oaspeți la prânz. Între timp în casă se pregătește „masa”, care uneori este lungă de 4 m. Masa este făcută din două scânduri mai late cu capetele rotunjite. La capătul mesei se pune al doilea colac, care se frânge în casă. De obicei colacul se așează peste o turtă de grâu sau de mălaiu, iar peste colac se pun cei trei colăcei cu crucile crestate pe ei cu cuțitul. Colacul cu trei cruci este destinat lui Dumnezeu, cel cu două sft-lui Aranghel, iar cel cu una singură Maicei Precista. („Maica Prechesta”).

Oaspeții, bărbați și femei, după sosire se așează în jurul mesei, după rang și vârstă (bărbații se așează în capul mesei, separați de femei). După ce s’au așezat, se ridică cu toții în picioare și se frânge colacul. Frângerea o face gazda ajutată de cel mai bătrân dintre oaspeți care este poreclit „popa”. De obicei se ține socoteală ca „popa” să fie căsătorit o singură dată. Aceasta din pricina recoltei. După ce „popa” frânge colacul, îl stropește cu vin și, ciocnind cu gazda, spune : „*Ristos mijlocu*” (Cristos în mijlocul nostru) la care gazda, îi răspunde : „*Iastă și o fi*” (Este și va fi). Din acest colac trei bucăți se împart oaspeților iar o altă bucată, cam a patra, o reține „popa”, pentru dânsul.

După aceasta își fac toți semnul crucii și încep să mănânce. Pe la mijlocul mesei se ridică „popa” și bea pentru praznic. El zice de obicei : *Sa juce Dumnezo la praznic și la gazda și la goșchii*”. (Să ajute Dumnezeu praznicului, gazdei și oaspeților. (Goșchii=oaspeți, sing. gost=oaspe. not. tr.) „*Sa pazasca Dumnezo ghereo, oi, viche*” (Să păzească Dumnezeu de rău, oi și vite). „*Sa juce care pliaca la drum!*” (Să ajute pe cei ce pleacă la drum). După această urare toți golesc paharele și se așează. În tot timpul mesei gazda nu face decât să slujească, iar cam pe la sfârșitul mesei bea și ea pentru praznic.

La plecarea oaspeților, gazda, cu o sticlă de vin în mână, îi petrece până în curte și înainte de a pleca îi invită să mai bea un pahar.

Aceiași oaspeți mai vin și la cină care se cheamă *șina praznicu* (cina praznicului).

A doua zi, numită, „*praznicu ghe peorma*“ (praznicul de pe urmă) din nou se invită oaspeți la prânz ; la cina de a doua zi, care se cheamă „*coda praznicu*“ (coada praznicului) fiecare oaspe aduce câte un litru de rachiu, o pogace (turtă), carne sau pește, iar gazda nu pregătește nimic.

A treia zi care se numește : „*trancaniere*“ (trăncăneală) oaspeții dis de dimineață vin la rachiu și cu asta serbarea a luat sfârșit.

În satul Luca se prăznesc aceeași sfinți pe care îi prăznesc și Sârbii : *Unierea Mare, sfechi* (sfântul) *Nicola, Alimpi, s'n Ghiorghe* sau *Georgiu, Ivan, Arangel, s'nta Maria etc.*

D-l Casapici a mai însemnat și câteva sărbători femeiești, ce se serbează în satul Luca.

Dela Crăciun până în ziua crucii (5 Ianuarie), femeile nu lucrează de frica bolii, numită de ei „bola mare“ = boala mare (epilepsie).

„*Marțea'ncuiata*“ este prima marți a postului mare, când iarăși, de frica bolilor, nu se lucrează.

„*Unierea a Stolului*“ este Vinerea din ajunul Sâmbetei lui Toader. În ziua aceea femeile se duc pe muntele apropiat „*Sto*“ unde culeg „jagher“, cu care se spală ca să le crească părul.

„*S'n Toghe a mare*“, este Sâmbăta lui Toader.

„*S'mț* (9 Martie) este păzită pentru sănătatea vitelor.

Joia Mare, Vinerea și Sâmbăta.

Toată această săptămână de după Paște până marți, cunoscută sub numele de „*matcal*“, nu se lucrează din pricina bolilor mari.

Iarăși *Unierea a Stolu* — Vinerea de după Paște.

„*Rusallie*“, începe cu cele 3 zile ale sfântei Treimi și se termină marțea următoare.

„*Joia Uerghe*“, este Joia din săptămâna sfintei Treimi ; în ziua aceea nu se lucrează de frica fulgerului.

„*Maria opârluia*“ (Maria focului) iarăși este o sărbătoare ținută de teama fulgerului.

În ajunul sfântului Bartolomeu, cunoscut aici sub numele

de „*Rapachin*”, femeile fac niște ulcele de pământ, în credința că de sunt făcute în ziua aceea vor dura mai mult. Ulcelele sunt lucrate de mai multe femei laolaltă ; pentru facerea lor, pe lângă un pământ special, roșu, se mai întrebuințează : cenușe, baligă de cal și câlți. Acest material se amestecă cu apă, se calcă bine, apoi se ia dintr'însul atâta cât trebuie pentru o ulcea și i se dă forma cu mâna.

Ulcelele gata se pun la răcoare să se usuce.

Din satul Luca am pornit la cinci și un sfert spre Tandu.

Calea dela Luca până la Tandu seamănă cu aceea dela Bela-Reca până la Luca, cu singura deosebire însă că la ieșirea din Luca treci printre muntele Sto care se află în stânga și muntele Deli-Iovan care este la dreapta. Acești munți se înalță impunător de o parte și de alta, formând aceea trecătoare prin care apele se scurg înspre Nord și înspre Sud. Și pe când, plecând dela Bela-Reca, am mers dealunugl râului cu același nume, acum, spre Tandu mergem prin Târniac.

La Tandu am ajuns la șase și jumătate seara. Ceeace se numește Tandu, la drept vorbind, nici nu este un sat ci într'o trecătoare o cârciumă, alături de o școală, o judecătorie, o prăvălie și o casă; restul satului fiind format din sălașe (torove) care, unele din ele, sunt răspândite, pe ambele maluri ale râului, pe o întindere cam de trei ore de mers, așa încât în unele locuri se depărtează unele de altele, distanță cam de un ceas încheiat. În ținutul de Răsărit al Serbiei pe lângă sate se mai află și sălașe (torove), colibe și grajduri; aici trăesc, sau mai bine zis în jurul lor este grupată gospodăria, așa încât viața se desfășoară ca și la sate și adeseori într'o măsură mai intensă.. Astfel, satul Tandu nu este un sat în înțelesul adevărat al cuvântului ci o aglomerație de sălașe.

În cârciuma aceea singuratecă, pustie, murdară și sărăcăcioasă am petrecut o noapte și a doua zi am plecat spre Târniac.

25 Iunie.

Drumul dela Tandu până Târniac străbate o trecătoare cât se poate de abruptă și pe alocurea foarte îngustă. Pe aici a fost tăiat și drumul. Pe cât se poate judeca după ruinele lui, era consolidat și a costat o sumă destul de mare, dar apele l-au ruinat într'un așa hal că astăzi cu greu se poate trece pe aici cu căruța.

Incepând dela Bela-Reca și până la Dunăre comunicația pe șosea este foarte redusă. Câteodată, mai bine de oră n'am întâlnit și nici n'am ajuns din urmă pe cineva. Dar nici pe noi nu ne-a ajuns nimeni și în genere nici n'am văzut și nici n'am întâlnit pe cineva. Despre căruțe nici pomeneală. Atât de puțin este umblat acest drum.

Înainte de a pătrunde în satul Țârniac am dat peste mari grămezi de zgură, rămășițe din exploatarea, Dumnezeu știe de când, a minelor de aici.

La Țârniac am ajuns la ora șapte și jumătate. Aci am luat masa de prânz în fața cârciumei și m'am odihnit, iar colegul meu s'a dus să cerceteze, din punct de vedere mineralogic, interesante împrejurimi ale satului ⁴⁵⁾. La Țârniac am observat că atât în satul Tardu cât și în satul Bor o persoană când dă mâna cu cineva se oprește în loc și își face semnul crucii.

La patru și jumătate p. m. am ajuns la Clococevaț, unde în fața cârciumei ne-am odihnit o jumătate de oră, iar de acolo am plecat spre satul Mosna, unde am ajuns la ora șapte, iar la ora opt și jumătate ne găseam la Dolni-Milanovaț (Milanovaț de Jos.)

Atât Tandu, Țârniac, Clococevaț cât și Mosna sunt sate locuite aproape în întregime de Români.

Amurgul se lăsase de mult, când ieșind din trecătoarea Țârniac am ajuns la Dunăre, pentru ca de aici să plecăm la Milanovaț cu vaporul. Până aici am călătorit tot timpul prin locuri de un romantism sălbatic. În urma noastră lăsam una dintre cele mai frumoase priveliști, de care Serbia este atât de bogată, ca să dăm peste alta. Dar dela Bela-Reca această priveliște se înfățișa aproape uniformă. Trecătoare după trecătoare. La picioarele noastre râul. Deoparte și de alta munți și dealuri acoperite cu păduri, iar deasupra noastră bolta albastră a cerului și un soare care te dogorea, așa încât această uniformitate devenise banală și în cele din urmă plictisitoare, mai ales în căldura înăbușitoare a unui soare fierbinte de sfârșit de Iunie. Iar acum când pe o seară răcoroasă am dat peste majestoasa panoramă pe care o înfățișează Dunărea impunătoare și în acest amurg, aproape înfricoșătoare, impresia pe care am căpătat-o era cu totul deosebită : mai viguroasă, mai pu-

45) Urmează 24 de rânduri cu descrierea minelor din punct de vedere științific, (not. tr.)

ternică, mai intensă. Dunărea în această parte este deosebit de frumoasă. Munți de o parte, munți de cealaltă și albia ei care în jos se îngustează de parcă s'ar închide în munți, mie mi-a făcut cam aceeași impresie pe care a făcut-o asupra lui Liubișea, Boca di Cataro, despre care el scrie următoarele : „Și într'adevăr, aș putea să spun că aici natura se juca în timp ce elanul ei crea minunata-i operă“. E minunat să călătorești prin frumoasa patrie sârbească. Eu cred că ea nu ni se pare frumoasă și fermecătoare numai nouă cărora fiecare părticică a ei ne deșteaptă atâtea amintiri ; ea și fără ele este frumoasă pentru ori și ce om care știe să aprecieze cu adevărat frumosul, chiar dacă nu-i este întărit prin vreo asociație de idei. Ele nu sunt necesare pentru că frumusețea răsare prin ea însăși.

26 Iunie.

La Dolni-Milanovaț am petrecut o noapte, iar a doua zi până la amiază ne-am îndeletnicit cutreerând acest târgușor, care e la fel cu celelalte târgușoare ale noastre ; dar care, pe deasupra mai este și port la Dunăre, având astfel o legătură mai directă cu lumea din afară și cu comerțul ei, ceea ce nu au multe din orașele și târgurile noastre. Dar faptul acesta n'a fost o piedică ca în acest târgușor să se găsească și un Don-Chihot cu o imaginație de exaltat despre propria sa vrednicie și un nenorocit de Sancho-Pansa, executorul descoperirilor lui Don-Chihot. Rolul pe care a vrut să-l joace față de noi acest Don-Chihot și nenorocitul acela de Sancho-Pansa, în ajunul zilei de 26 Iunie, cu altă ocazie, ar merita să fie descris. Aici însă nu este locul. Totuși, poate că după spusa noastră va fi descris de altcineva și comunicat unde trebuie. Este îndeajuns să spun, că noi am părut suspecti cuiva care avea paza ordinii—și el a dat ordin unui subaltern „să intre la noi și să umple casa de haz“ — cum ar spune Negoș — făcându-se astfel de răs...

26 Iunie.

După dejun, exact la ora două, am pornit spre Maidan-Pec. Dela Milonavaț, drumul la început urcă muntele în zig-zag, lăsând la vale Dunărea, dealungul căreia deasemenea se înalță munți frumoși, ceea ce într'un fel îți dă din nou impresia că te găsești într-o Boca di Cataro în miniatură și pe drumul care te duce de acolo

în Muntenegru. De aici el continuă prin munți de un pitoresc neasemuit, aici urcând aici coborând, până când, în cele din urmă, la Raicova pentru ultima oară mai urcă odată spre a coborî apoi la Maidan-Pec.

Cu toate că ținutul pe unde trece acest drum este cu desăvârșire pustiu și că dealungul lui nu se văd nicăeri, nici sate, nici case, nici sălășe și nici suflet de om, afară de căruțe cu mărfuri sau goale, care duc cele trebuincioase la Maidan-Pec, sau care se reîntorc de acolo, unele locuri erau atât de frumoase și de romantice încât, la un moment dat, am fost siliți să ne oprim pentru a admira această sălbătăcie romantică, pe care o înfățișează munții cei înalți cu pădurile lor stufoase, verzi și odihnitoare. În câteva locuri, în fața noastră ca și în jurul nostru se desfășura o panoramă măreată. De departe și până la poalele munților se încrucișează, de parcă s'ar încăleca una pe alta, puternicele ramificațiuni ale munților: o adevărată mare de munți, dacă s'ar putea spune astfel. Am avut aceeași impresie pe care cineva o dobândește când părăsește câmpia dela Nieguş spre a merge la Centinge. Deal după deal, munte după munte. Numai că în Muntenegru totul este enorm, majestuos, colosal și acolo nu este decât pleșuva stâncă muntene-greană; pe câtă vreme aici este pădurea îngrijită și toată acoperită cu verdeța ei plăcută, care se topește într-o tonalitate ce merge dela verdele deschis, la verdele închis și până la cel aproape negru, după cum pe alocuri este luminată de razele soarelui sau acoperită de umbră.

La patru și jumătate eram la Corito. La Milanovaț mi se spusese că acest târgușor se află la jumătatea drumului și că aci vom găsi apă de băut și loc de odihnă. Sub impresia acestor afirmații, eu credeam că vom găsi cel puțin ceva care să ne facă această odihnă mai plăcută. Ce deziluzie am avut însă când căruțașii, care întorcându-se din Maidan-Pec, se opriseră aci ca să răsuflă, ne-au spus că ne găsim chiar la Corito. Așa dar în realitate Corito nu este decât un simplu izvoarăș ce picură printr'un lemn găurit. În acest loc nu se găsește nici atâta apă cât ar fi necesară pentru ca omul să-și poată adăpa cumsecade vitele. Tot confortul în această pustietate este o bancă de lemn spartă. Dar când te gândești că dela Milanovaț până la Maidan-Pec este atâta apă, apoi când te uiți la povârnișurile din jur și la drumul pe alocurea grozav de stricat pe care trebuie să umbli, apoi la desăvârșita lipsă de locuitori

și la singurătatea ce domnește, atunci, și acest mic izvorăș îți apare ca o grație divină pe care, călătorii obosiți, în trecere pe aici, îl preaslăvesc.

Puternică este pădurea în această parte a drumului și în munții din jurul lui. Sârbului, pădurea trebuie să-i fie dragă căci face parte din bogăția țării sale, dar și omului străin de aceste preocupări trebuie să i se pară că nu prea i se dă toată atențiunea pe care ar merita-o.

Pe la orele șase am coborât la Raicovo. Este o veche colonie de minieri, de pe la începutul exploatării minelor noastre dela Maidan-Pec, adică dela 1848, de când a început să se scoată de aici minereuri, astăzi părăsită.

Dela Raicova am mai urcat încă odată panta muntelui, apoi am început să coborâm către Maidan-Pec. Maidan-Pecul privit de pe muntele din spatele lui îți lasă o frumoasă și idilică impresie. Și chiar după ce ai intrat într'însul păstrează o înfățișare foarte plăcută. Este modest și totuși destul de bine înzestrat, cu toate cele trebuincioase vieții. Are și școală și biserică și poliție și poștă și cârciumă și prăvălii; are și intelectuali și tot ce trebuie unei asemenea aglomerațiuni.

Exact la ora șapte am fost la Maidan-Pec; populația lui se împarte în două: în aceea din Varoș, situată în centru și în aceea din Peschi-Crai, pe malul râului; din Pali-Pec-Șașca, Mahalaua țigănească și la Kuznițe.

Maidan-Pecul are o istorie curioasă. După săpături și alte urme se poate afirma că minele au fost exploatare chiar și de Romani; de Sârbi în Evul Mediu, apoi de Austriaci, după ce au cucerit Serbia dela Turci, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, care scoteau de aici aramă. După ei același lucru l-au făcut și Turcii până la granițele limitrofe ale ținutului Craina, apoi mina a fost părăsită și a rămas închisă până la 1847, când a început să fie exploatată de Statul sârb. Dar după multe schimbări și treceri dela Stat la particulari și vice-versa, care își au istoricul lor nu tocmai laudabil, în cele din urmă a trecut în mâinile Societății anonime belgiene pentru exploatarea de mine, care, cu toată asigurarea dată din partea tehnicienilor noștri că Maidan-Pecul a fost golit de minereu, scoate dintr'însul aramă chiar și astăzi și cheltuiește sume enorme pentru viitoarea dezvoltare a întreprinderii. Societatea a clădit și o topitorie după cel mai nou sistem

care, după cum se spune, este a doua din lume în acest gen și va costa aproape un milion de dinari. *)

Când am ajuns aici era într'o zi de Duminică : zi de repaus pentru lucrători. În fața cafenelei din piață, sau cum a fost botezat acest loc de către un neamț, inginer la minele din Maidan-Pec : „Unter den Linden“, pentru că este plantat cu tei și servește ca și omonimul său dela Berlin ca loc de plimbare, am văzut un taraf de lăutari țigani, în jurul căruia era prinsă într'o horă împestrițată — în adevăratul înțeles al acestui cuvânt — populația eterogenă din Maidan-Pec, despre care ne-a dat un tablou atât de sugestiv, B. Nușici, în poezia sa. **)

Când am descălecat și ca să ne odihnim, ne-am așezat sub un teiu, am avut o adevărată plăcere să asistăm la petrecerea acestei societăți ciudate, compusă din oameni, dintre care unii au văzut Japonia și chiar Brazilia ; a căror veselie era de diferite grade și caractere, mergând dela „beți morți“ până la veseli, „cheflii“ ; și dela cei care la beție sunt gata să se ia la bătaie, până la cei care au mania sărutăturii. Toată această petrecere s'a topit într'o hărmălaie pe care nici cafegiul, cu toți chelnerii la un loc, n'a fost în stare să o potolească și să-i pună capăt. Această companie împestrițată și veselă era și ridicolă și comică.

27 Iunie.

Ziua de 27 Iunie era într'o Luni. Când ne-am sculat și am ieșit afară, la cârciumă am dat peste o mulțime de muncitori care serbau : „Lunea albastră“. Aceștia erau lucrători cu o denumire specială, aceea de „barabi“, pentru care Duminica — ori unde s'ar găsi — ține două zile. Cu toate că din pricina oboselii în noaptea aceea dormeam duși, totuși din când în când îi auzeam, mai ales înainte de revărsatul zorilor, atunci când somnul nu este atât de profund.

Până la amiază, mulțumită bunăvoinței directorului minelor am putut vizita topitoriile, laboratorul chimic și vechea topitorie rămasă dela stat. După amiază am vizitat construcția noii topitorii, funicularul și mina. Aici peste 6 mii lucrători au de lucru în fiecare zi. La Maidan-Pec muncitorii sunt de diferite naționa-

*) Urmează câteva rânduri cu privire la compoziția minereului, (not. tr.).

**) „Kikadonska Posla“ = Treabă kikadonească = țigănească (not. tr.).

lități și din diferite părți : Sârbi, originari din Serbia, proporționali sunt puțini ; cei mai mulți fiind Români dintre așa numiții : „*Bufani*”.

Bufanii (femeile Bufanițe sau Bufanche) sunt, după cum am amintit, Români din Ungaria, din localitatea Ui-Moldova, care vin la Maidan-Pec de când a început exploatarea minelor. Specialitatea lor sunt minereurile, deaceia ei se numesc : ocnari și cărbunele, pentru care se numesc și „*cărbunari*”. Până acum de curând, la Maidan-Pec ei erau singurii meșteri pentru fabricarea cărbunelui de lemn. De curând însă au început să-i concureze cărbunarii sârbi, din județul Pirot. Afară de Bufani, la Maidan-Pec alți locuitorii români nu există. Bufanii se deosebesc de ceilalți Români din Serbia după îmbrăcăminte. Cămășile lor depășesc cu mult în rîuri pe ale celorlalți Români. Fotele purtate de femeile lor, în față și în spate, sunt făcute deadreptul din fire de lână, *) de diferite culori, care atîrnă dela brâu în jos și numai la capătul de sus sunt țesute cam de o palmă.

Bufanii ca și ceilalți Români din Serbia serbează „*slava*” pe care ei o numesc *praznic*.

Mai notez că Bufanii, când încep să joace, nimeni nu are voie să se prindă alături de cel ce conduce hora, până ce nu s'a alipit lângă dînsul „*drăguțana*” lui. **)

La Maidan-Pec muncitorii nu serbează pe sf. Varvara, cum fac toți muncitorii minieri din celelalte ținuturi ale Serbiei, ci pe sf. Petru. Unii susțin că acest lucru s'ar datora faptului că în ziua de sf. Petru își serba slava Prințul Alexandru Caraghiorghievici, sub domnia căruia a început exploatarea minelor dela Maidan-Pec. Alții afirmă însă că ar fi obicei local.

28 Iunie.

În ziua de 28 Iunie, la orele cinci și jumătate am plecat spre Cucevo.

Când pleci dela Maidan-Pec, treci pe dinaintea unor mari grămezi de zgură rămasă din vechile exploatări, iar ceva mai la vale de Maidan-Pec dai de niște construcții dărâmate sau pe jumătate dărâmate, care serveau drept locuință pentru muncitori și administrația minelor. Această parte părăsită acuma se numește : *Bacarnița*. ***).

*) Ciucuri, (not. tr.)

**) Fata pe care o îndrăgește (not. tr.).

***) Arămăria (not. tr.)

Trecând prin domeniul defunctului Rege Alexandru, am străbătut o frumoasă trecătoare, împădurită, dar pustie, care merge încolăcindu-se într'un mod ciudat. Pădurea aici este luxuriantă ca busuiocul din grădină. Trunchiurile înalte ale copacilor de fag tânăr, în unele locuri sunt așa de dese și de luxuriante de parcă ne-am găsi curat la tropice.

La nouă și jumătate eu eram la cunoscutul din ziare : „*Blagoev camen*” Piatra lui Blagoie); unde deasemenca au început prospecțiuni miniere. Cum drumul spre Blagoev-camen este foarte puțin străbătut, aici nu se găsește loc de odihnă. Deaceea ne-am continuat călătoria mai departe spre Nereșnița.

Această trecătoare este frumoasă și romantică dar cu desăvârșire pustie ; pe aici nimeni nu trece. Nefiind nici un sat pe tot drumul, n'am întâlnit țipenie de om. Numai într'un singur loc am dat peste câteva *săliște*, aparținând satului Voluia.

La două după amiază abia am ajuns în fața cârciumei satului Nereșnița, sat ce se întinde pe o lungime de aproape două ore de mers. După ce am prânzit și ne-am odihnit, pe la șase după amiază am pornit spre Cucevo. În drum ne-am oprit ca să vedem mașinile și felul cum se face spălatul aurului. Din nenorocire intențentul ne-a spus că nu se poate da voie fără un ordin din partea directorului, care era dus în sat. Cum era târziu să ne întoarcem în sat, pentru a căpăta învoire, ne-am continuat drumul, mulțumindu-ne să privim numai pe din afară două mari mașini prin care nisipul este ridicat și apoi spălat.

La orele șapte eram la Cucevo, reședința plășii Zvižd, un târguleț neînsemnat cu birourile respective, și celelalte localuri inerente unei asemenea localități.

Toată plasa Zvižd este locuită numai de Români, cu excepția satelor : Cucevo, Cuciaina și Miloșevaț.

Ceea ce prezintă un deosebit interes în această plasă sunt Rusaliile.

M. G. Milichevici spune despre ele : „*Crăielele sau Rusalele*” la Svižd, mai ales în satul Duboca, în săptămâna Rusaliilor (de Sf. Treime) au devenit celebre. În acest sat vine lume multă dela mari depărtări numai pentru a vedea „cum vor cădea *Rusalele* și cum *cărăbașul* le va readuce în simțire, prin glasul *cărăbițelor lui*”⁴⁶⁾.

De aceea, acest lucru pe mine m'a interesat cu deosebire. Cum

46) v. „Knejevina Sârbia”, pag. 108.

Însă nu eram în săptămâna Sf. Treimi nu am putut vedea nimic. Interesându-mă însă despre ele, am însemnat ceea ce am auzit dela alți oameni care le-au văzut. Căderea „Rusalelor” se numește căderea femeilor din satul Duboca, în cele trei zile de Sf. Treime, într'un somn hipnotic, din care sunt readuse în simțire prin cântecul „cărăbașului”. În prima zi de Sf. Treime, femeile încep să cadă în leșin, pe la orele trei după amiază ; a doua zi cad pe la amiază, iar a treia zi încep să cadă depe la orele nouă dimineată și continuă până pe înserate. Se zice că ar fi căzând în leșin până și copiii de țâță și babe. Înainte ca vre-una din ele să cadă în leșin, tresare, apoi se culcă și imediat începe să se bâtaie, lovindu-se cu palma pe unde poate. Cum a căzut vine „cărăbașul”. De femeia căzută în leșin se apropie doi bărbați, care se numesc „crai” și trei femei care se numesc „crăițe”. Craii țin în mână săbii scoase din teacă și alături de crăițe încep să joace astfel încât unul din ei trage hora, iar al doilea este jucător. Ei dansează în jurul femeii leșinate, cântând :

Op, op, op, op așa ! iar așa !

Ș'nc'odată iar așa !

Iar în timpul acesta cărăbașul, adică cimpoierul, cântă din cimpoi, timp de vreo cinci minute. După aceea, acela care conduce hora o apucă de subțioară și o trece peste părau, aplecând-o în trei locuri și în toate trei cântând ca la început. Pe când ceilalți joacă, unul din conducătorii horei ia în gură puțină apă dela pârau, puțin pelin, puțin usturoiu, pe care după ce le amestecă în gură le scuipă în gura și pe fața femeii. În timpul jocului, conducătorul horei îi face cu sabia semnul crucii pe piept, iar ceilalți jucători o lovesc cu picioarele. Atunci ea începe să-și vină în fire. Cum și-a venit în simțiri își face semnul crucii. Atunci acela care conduce hora îi dă cu cuțitul să bea de două ori câte puțină apă, pe urmă o spală și o așează pe locul unde căzuse. De acolo ea se ridică singură și se prinde în horă unde joacă ca și cum nu i s'ar fi întâmplat nimic. Între timp hora se învârtește și nimeni nu-i dă cea mai mică atenție. Se spune că de curând ar fi început să cadă în leșin, cu prilejul unor serbări tradiționale țărănești și femei din unele sate învecinate. Am mai auzit că fetele din satul Duboca nu se mărită departe, ci numai în satele învecinate și că de Sf. Treime se înapoiază în satul Duboca ca să cadă în leșin, căci dacă, în cele trei zile de Rusalii ar cădea în altă parte și n'ar avea cine să

le trezească sau dacă s'ar ridica singure, ceilalți oameni din satul acela, în cursul anului, nu s'ar mai putea duce la mănăstire pentru a-și căuta alinare.

Cu privire la originea acestei căderi în leșin se povestesc următoarele : eră în vremuri de demult în satul Duboca o familie care suferea de nu știu ce boală molipsitoare, așa încât într'un răstimp de câțiva ani toți membrii acestei familii au murit, afară de un bătrân. Ca să scape cu viață el a fugit în lume. Pe drum l'a întâlnit un moș, care era un sfânt. Acesta l'a întrebat încotro se duce. Bătrânul i-a spus. Sfântul l'a întrebat dacă n'ar dori să se înapoieze acasă. Bătrânul i-a răspuns că ar dori. Atunci sfântul i-a dat o pușcă și i-a spus să se înapoieze și în drum să tragă în primul om pe care l'ar întâlni. Dacă îl omoară să se ducă în satul său, unde nu i se va întâmpla nimic. Dacă nu-l poate omorî să nu se mai ducă. Mergând așa pe jos, bătrânul a întâlnit trei Tigănci care umblau una după alta. Trage cu pușca și le omoară pe toate trei, apoi își vede mai departe de drum. Ca să-l scoată din acest păcat, sfântul i s'a arătat din nou, i-a dat încă un glont spunându-i să tragă cu el la biserică, în ziua hramului de Sf. Treime. Bătrânul i-a spus că la ei hramul ține trei zile și a cerut să-i dea încă două gloanțe ca să aibe câte unul pentru fiecare zi. Sfântul i-a dat încă două apoi a dispărut. De Sf. Treime moșul s'a îmbătat, a încărcat pușca cu toate cele trei gloanțe și a tras. Pușca a detunat așa de tare, încât de bubuitură toate femeile au căzut în nesimțire. De atunci în satul Duboca a rămas obiceiul, ca de Sf. Treime ⁴⁷⁾, femeile să cadă în leșin.

Despre acest curios și interesant fenomen, d-l Dr. Voislav M. Subotici a scris un articol foarte clar și amănunțit, sub titlul : „Rusalle“, în care, în afară de observațiunile sale personale și de informațiile ce i-au fost trimise de alții, a adunat și tot ce s'a scris în legătură cu problema de mai sus și pe baza unor fenomene identice și a unor date cu privire la Rusalele noastre, ajunge la următoarele concluziuni :

47) Mai amintesc că *Rusalii* în limba română însemnează : 1. Săptămâna Sf. Treimi. În aceste zile nu se culeg plante pentru leac, din pricina credinței că nu au nicio putere; 2. Nimfele apelor, duhurile din văzduh care provoacă furtună și vânturile mari. Legenda spune că sunt trei fete de împărat care urăsc oamenii, pentru că au fost disprețuite de dânsii. Pentru a fi păzite, de Rusale femeile poartă pelin. (Nouveau Dictionnaire roumain-français par F. Damé, la cuvântul *Rusaliu*).

„Când întreg materialul istoric, expus în această lucrare a mea va fi pus în legătură cu ceea ce am văzut personal, la fața locului și am înregistrat și povestit mai sus, atunci se va vedea asemănarea care există între căderile în leșin din Serbia și diferitele epidemii isterice. Fenomenul căderilor în leșin la femeile din Serbia, este o continuare a unor fenomene vechi de secole, de natură istorică, aduse din alte țări și localizate la elementul românesc — sârbo-vlah, din Serbia. *Rusalele*, — somnul hipnotic în Serbia — este o epidemie isterică locală, transmisă prin ereditate, care, pe cale de autosugestie revine în mod periodic de ziua Sf. Treimi în aceeași localitate și la aceleași familii sau cel puțin în anumite familii, care au fost cândva în rudenie de sânge“⁴⁸⁾.

În această ordine de idei mai amintesc încă ceva. Mi se pare că Românii noștri au un fel de predispoziție psihică deosebită pentru căderea în leșin. Despre ea amintește și d-l M. G. Milichievici când vorbește despre locuitorii din Craina Timocului. Eu în câteva localități am auzit vorbindu-se între Români că ar fi existând bărbați și femei care în anumite zile cad în leșin și în sminteală. Acest leșin diferă după localități și în orice caz ar merita să fie studiat. Drept pildă pomenesc de Anca, soția lui Mita Martinovici, din satul Valaconie, care în ajunul marilor sărbători cade în leșin și în sminteală și după aceea — vorba vine — prezice suferinșilor, răspunzând la întrebările ce i le pun. Cu acest prilej, vine la ea multă lume, atât din sat cât și din satele învecinate, căreia, după câte am aflat îi ghicește și îi dă povețe. Bunăoară, dacă cuiva i s'a furat un obiect, i s'a îmbolnăvit cineva sau îl paște un necaz oarecare, se duce la dânsa să-i ceară sfatul. D-l D. M. Subotici povestește despre o oarecare Dochia, femeie în vârstă de 40 de ani, din satul Voluia, care de Sf. Treime, încă din copilărie cade *Rusalle*, iar de sărbătorile mari a început să cadă în extas și în somn numai de când a devenit vrăjitoare. Cu ocazia marilor sărbători vine la ea lume credulă și atunci, ea vorbește cu Dumnezeu, cu sfinții, cu cei morți și cu cei vii, prezice soarta și prescrie leacuri pentru tot felul de boli. Se zice că lucrează fără plată⁴⁹⁾.

Afară de aceasta, Românii noștri suferă și de un fel de nebunie care ține puțin timp apoi trece. Când cineva este apucat de

48) Vezi : „Tri rasprave“ od Dr. Suboticia, pag. 98, Belgrad.

49) Ibidem.

această boală, curat turbează, se precipită și lovește pe oricine îi iese în cale, făcând tot felul de extravagante. Eu, de aproape 30 de ani, știu despre destule cazuri asemănătoare, din satele Brestovaț și Bor, despre care foarte des îmi vorbea mama. În asemenea cazuri bolnavii sunt legați și este chemat preotul ca să le citească molifte. Și acest fenomen ar merita să fie studiat mai cu deamănuntul.

29 Iunie.

La ora opt înainte de amiază am pornit din Cucevo pentru a ne duce la Petrovaț. Am mers nu pe șosca ci pe o cale mai scurtă, care trece prin satul Caone.

Dela Cucevo la Caone drumul merge printr-o frumoasă trecătoare, pietroasă, în mijlocul căreia, alături de drum, se găsesc faimoasele băi de ape calde *Potainița*, unde apele se adună în mod periodic timp de câteva ceasuri apoi se scurg. La aceste băi vin suferinzii să-și caute leac pentru tot felul de boli. La Caone am ajuns la ora nouă. Caone este un sat românesc.

Odihnindu-se în fața școlii am notat că la Caone procesiunile se fac de două ori pe an : de Sf. Înălțare și în prima zi de Paști. Aci ele se numesc : „*Dușe hruse și iconă*“ (Duce crucea și icoana)! Cu acest prilej, dela biserica din Cucevo, căci în satul lor nu au, iau *stag*, (steagul) *prapuriu* și se duc la câmp unde se plimbă din „zapis în zapis“ *) și cântă în limba sârbă :

„Crâsta nose, Boga mole“ **)

„Gospod pomilui“. 50)

*) Români zic : „din zapărg în zapărg“ (not. tr.).

**) Crucea duce și pe Dumnezeu roagă, Doamne miluește, (not. tr.).

50) În drum n'am avut prilejul să culeg alte informații despre plimbarea Crucii la Români noștri, ba ceva mai mult nici chiar să cercetez de unde provine faptul că ei, cu acest prilej, cântă în limba sârbă. Totuși este ceva foarte caracteristic ca Români să cânte un cântec sârbesc. Eu nu l-am transcris în întregime, căci sătenii se codeau să mi-l spună. Dar și așa originea lui sârbească și poate chiar și originea sârbească a obiceiului însuși, pe care Români l-au primit împreună cu cântecul dela Sârbi, se vede clar. La Români mai există, afară de acest obicei și de aceste cuvinte sârbești, încă multe alte expresiuni, deformatе, care se întrebuințează în limba românească, fără ca cineva să observe că ele sunt de origine sârbească. Asemenea expresiuni se întrebuințează chiar și în România. Drept pildă amintesc de : „Bo“ (g) da proste = (Bog da proste = Dumnezeu să ierte = Got vergelte es Ihnen !)

(Expresia *Bo* (g) *da proste*, întrebuințată la noi în înțelesul de : „Mulțumesc“, în limbile slave însemnează : „Dumnezeu să ierte“ ! (not. tr.).

Procesiunile sunt urmate de cimpoieri și de lăutari țigani care cântă tot timpul. La procesiune preoții nu vin, pentru că în ziua aceea sunt ocupați la biserică. După procesiune urmează cinstire și horă.

La Caone am mai notat și numele câtorva din jocurile lor naționale. Ele sunt: *prepișor*, *uara* (hora) *prebor*, *ghiorghionca*, *omolionța*, *cobillian*, *sârba*, *polomca*, *tarandeo*, *troapa*. El mai jacă și multe jocuri sârbești din care unele din ele sunt aduse în sat de soldați, când se întorc din armată.

D-l M. Nicolici, învățător la Caone, la rugămintea mea, mi-a însemnat despre locuitorii din satul lui următoarele:

„După spusa oamenilor bătrâni, locuitorii din Caone au venit din Austro-Ungaria, din satul Almaj. De acolo au emigrat aproximativ acum vreo 200 de ani, din pricină că populația Almajului era foarte deasă și locuitorii nu-și puteau scoate hrana. Când s'au stabilit aici ei n'au dat peste vreo altă populație mai veche, tot ținutului acesta fiind pustiu.

La zece și jumătate am plecat spre satul Ranovaț, sat din Plasa Mlava. Cum nu știam pe unde s'o luăm, pentru că ne îndepărtasem de drum și mergeam pe o cale care, ocolind, scurta drumul, ne-am alăturat unui grup din Caone, care se ducea la Ranovaț, la niște rubedenii. Era în ziua de sft. Petru, când satul Ranovaț își serba hramul, și în același timp era și întrunirea congresului bisericesc. De obicei la asemenea serbări se obișnuiește ca sătenii să primească ca oaspeți pe rudele lor din alte sate. Cu noi deci călătorea și un țăran care era însoțit de cumnata lui și de o babă cu noră ei. În drum, baba cu toți cei 70 de ani și mai bine ai săi, păsea mai abitir ca o tânără. Ca să intru în vorbă i-am spus în glumă: „Babo, tu nu ești încă pentru toporaș, dacă poți umbla așa de bine!“⁵¹⁾. Baba nu înțelegea bine sârbește de aceea țăranul care mergea cu noi i-a tradus cuvintele mele în românește. Atunci baba a început să râdă și a spus: „Nu sunt pentru toporaș dar sunt pentru rachiu“. Colegul meu i-a întins clondirul în care mai avea ceva rachiu și baba a sorbit cu poftă. După aceea

51) În Serbia de Sud pentru oamenii cari îmbătrânesc și nu mai sunt buni de nimic în glumă se întrebuinează zicătoarea: „Ai ajuns pentru toporaș“, adică ești bun să fii omorât cu toporașul. Acest lucru poate să fie în legătură cu străvechiul obicei când oamenii bătrâni și neputincioși erau omorâți.

am întrebat-o dacă este adevărat ce se povestește că pe vremuri, atunci când oamenii îmbătrânind deveneau pentru ai lor o povară, erau omorâți. Ea mi-a spus că era cândva așa. În adevăr — continuă ea — în vechime oamenii mureau și după patruzeci de zile înviau și după aceea trăiau veșnic. Trăind o veșnicie era firesc să îmbătrânească așa de mult încât să nu se poată mișca și să devină pentru tinerii lor o veșnică povară. Spre a scăpa de dânșii, tinerii pregăteau mămăligă cu care îi oblojeau pe cap, iar după aceea îi loveau cu securea până ce mureau. Ei făceau acest lucru ca să creadă că nu-i omorau ei ci mămăliga. Dar de când a înviat sf. Lazăr, morții nu mai învie și de atunci a dispărut și obiceiul ca bătrânii să fie omorâți“.

La întrebarea mea dacă în aceste locuri se desgroapă morții după 40 de zile dela înmormântarea lor, după cum există obiceiul în satele din județul Timocului și a Crainei, mi-a spus că acest obicei la ei nu se cunoaște.

Pe la unu după amiază am ieșit pe drumul, pe care Românii din partea locului nu-l numesc nici drum nici șosea ca la noi, ci *caldărma* (caldarâm).

De abia ieșit la drum, dai de marele și bogatul sat Ranovaț, care are câteva cârciumi, prăvălii, școală primară cu mai multe clase, astfel încât se înfățișează ca un târguleț. Școala cea nouă, cu două caturi, este construită dintr'un astfel de material și în așa chip încât orișice oraș s'ar putea mândri cu ea.

Incepând dela Caone, portul românesc începe să cedeze și să se apropie de cel sârbesc din ținutul Morava. Această alunecare dela un port la altul, am observat-o mai bine ca oriunde, chiar la Ranovaț, cu prilejul serbării hramului bisericii și adunării congresului bisericesc. Cum am arătat, la Ranovaț, în zi aceea, după amiază am ieșit ca să privim lumea ce se adunase până și din satele îndepărtate. Erau oameni și dela Maidan-Pec și dela Mlava. Portul din Pec, atât la bărbați cât și la femei, se apropie de cel românesc. Femeile în loc de *tarvellie* poartă pe cap *chingiale*. Pe câtă vreme portul din Mlava este aproape la fel cu cel din Morava. Bărbații poartă izmene și cămăși cu ilice, întocmai ca în ținutul Morava, dar la cei din Pec se observă influența portului din Morava pe câtă vreme la cei din Mlava influența celui românesc. La îmbrăcămintea și a unora și a celorlalți se observă câte un desen dela amândouă, făcând astfel trecerea dela un port la celălalt. Este foarte caracteristic că oamni de aici, sau mai bine zis

din partea locului, nu poartă la brâu bricege ci niște cuțite foarte mari și grele care pot servi și ca bricege dar — Doamne ferește — și ca secure. Și aceste cuțite sunt lucrate de fauri dela orașe sau de către Țigani.

La congresul bisericesc am observat mulți tineri care se plimbau cu steaguri. De fiecare steag era atârnată o batistă (maramă), iar în vârf câte un ștergar, în jurul bățului fiind înfășurate țesături de lână. La întrebarea mea ce rost au, mi s'a explicat că sunt aduse pentru pomenirea băeților și fetelor tinere care au murit în cursul anului. Steagurile sunt plimbate, timp de un an, în toate părțile unde se adună lume pentru a petrece.

După o tradiție locală, locuitorii din Ranovaț ar fi Sârbi care în vechime, din pricina Turcilor, au fugit în Țara Românească unde s'au românizat și de unde mai târziu au revenit la vechile lor vetre. Colegul meu d. Milivoe Bașici, care ca revizor al școlilor primare, a petrecut multă vreme în ținuturile din Serbia locuite de Români, mi-a povestit că Românii noștri, atât cei numiți *Țărani* cât și cei numiți *Ungureni*, povestesc că sunt originari din Cosovo : că în vechime ar fi fost Sârbi ; că s'au dus în Ungaria, în localitatea Almaĵ, unde s'au românizat și de unde s'au înapoiat în Serbia, așezându-se, de astă dată ca Români, în locurile unde se află acum. De aceea, spun ei, poartă nume de botez și de familie sârbești și tot de acolo au rămas cu obiceiurile sârbești și cu *slava*.

Această interesantă tradiție ar fi meritat să fie mai bine cunoscută, căci se pare că ea ascunde o adevărată taină, care, prin mai exacta ei cunoaștere, ar putea, până la un punct oarecare, ieși la iveală. Cercetarea începută cu privire la așezările Românilor din ținuturile sârbești, în această privință, după toate probabilitățile, ne va aduce mai multă lumină.

La șase și jumătate am pornit spre Perovaț. Trecând prin satul Cniejevița, la orele opt eram la Petrovaț. Încă dela Ranovaț, mergeam pe un teren cu totul deosebit, după care se putea presimți că ne apropiem de șes și de pământul cultivat. Acest lucru se vedea din câmpiile cu vegetația lor luxuriantă, din ordinea ce domnea la sate, la casele din sate, la ogrăzile din jurul caselor, precum și a drumului mult mai bun. Căci acum coborisem în cultivata vale a Mlavei, care se întinde dela Jdrela Branicevului până la Dunăre.

30 Iunie.

La Petrovaț am petrecut o noapte de odihnă și în ziua de 30 Iunie, exact la amiază, am pornit spre mănăstirea Gorniac, pe drumul acela pe care l-a immortalizat Ghiura Iacșici, în poezia lui : „*Put u Gorniac*“ (Drumul la Gorniac, not. tr.). Din satul Jdrela, locuit de Români, începe frumoasa și minunata trecătoare. Pretutindeni dai de rămășițele și de ruinele unor vechi cetăți și clădiri care se găseau aici cândva.

Trecătoarea dela Gorniac este impetritată de ruinele unor vechi fortărețe. Pe înălțimea Vucana se află o cetățuie : pe Uzen-gia cetățuie ; pe partea opusă a Jeviței se află străjerul Motrillici, de unde se vede tot ținutul până la Belgrad, iar jos la fluviu, zidul porții care închidea și această unică și grea trecere spre Omollie. Mai departe, pe lângă Mlava, într-o vale a Vucanului — „Mitropolia“ — unde se presupune că ar fi fost sediul vlădiciei din Brani-cevo. Ceva mai sus — Blagoveștanie — iar sus de tot, dealungul râului, mănăstirea Gorniac, care este deschisă și astăzi ⁵²⁾.

Aici, la Jdrela a fost și capitala Domnilor din Branicevo ; Darman și Cudelina, care, la 1285, au zdruncinat până într'atâta domnia lui Milutin, până când, în cele din urmă, au fost învinși și Branicevo alipit din nou la statul regelui Dragutin.

Mulți bani și multă trudă s'a cheltuit până ce a putut fi stră-puns drumul acesta prin Jdrela Mlavei. Trebuiau găurite stâncile spre a se face o trecere practicabilă, prin care acum se poate merge la Gorniac și mai departe în direcția Jagubița.

La Gorniac, care este așezat chiar în trecătoare, am ajuns la ora trei după amiază. Mănăstirea este o ctitorie a prințului Lazăr. Despre înființarea ei există o tradiție care s'a publicat în diferite cărți ⁵³⁾.

Totul se reduce la următorul fapt. Prințul Lazăr vâna prin munții Vucana și Jejevița. Intr-o pădure suita sa a dat peste pust-nicul sf. Grigore Sinaitul care, în peștera actualei mănăstiri, trăia și ispășia. Prințul a cerut să-i vorbească, dar pustnicul a refuzat să vină la dânsul și a rămas în partea opusă a râului Mlava. Apa vuia așa de tare că unul pe celălalt nu se puteau auzi. Pustnicul

52) M. Gh. Milichievici, „Cnejevina Sârbia“, pag. 1032

53) „Putešestvie po Sârbii“ od Iacchima Vuicea, vol. I. Belgrad 1901, pag. 98—100 ; „Sârbschi Venat“ de Teodor Vlaici, Belgrad, 1850, p. 31—35 ; „Manastiri u Sârbii“ de M. G. Milichievici, în „Glasnik sârbcsog ucenog društva“, vol. XXI, p. 57.

a ordonat apelor să înceteze vuetul și de atunci în locul acela apele nu fac nici un sgomot ca și cum nu s'ar mișca. În convorbirea lor, sf. Grigore i-a spus Prințului că ar dori să i se ridice o biserică. Prințul i-a împlinit dorința zidind mănăstirea Gorniac, în slava Intrării în biserică a Maicii Domnului.

La 1848, scriind despre mănăstirea sf. Ștefan din plasa Alexinaț, am spus ⁵⁴⁾: „Dacă ar fi să credem ceea ce se spune în popor, atunci mănăstirea a fost ridicată pe locul unde ispășea sf. Ștefan și în cinstea vieții lui plăcute lui Dumnezeu.... Locul unde se află mănăstirea este cât se poate de prielnic unei vieți de pustnic, iar poziția ei ca și peștera în multe privințe se potrivesc cu descrierea locului unde a trăit și a ispășit sf. Petru Corișchi ⁵⁵⁾ (din Corișca). Mănăstirea Gorniac ar fi să fie încă o pildă că în amintirea unui pustnic și a unei vieți plăcute lui Dumnezeu s'a zidit o mănăstire pe locul unde a trăit, a ispășit și a murit. În tot cazul mai există asemenea pilde cărora tradiția le perpetuează amintirea.

1 Iulie.

La zece și jumătate înainte de amiază am pornit spre satul Șetonic, mergând până la un loc pe același drum pe care venisem la Gorniac. Pentru Șetonic drumul se desparte în pariea de jos a satului Jdrela.

Șetonic este un sat curat sârbesc, cu aproape cinci sute de birnici. După spusele țăranilor, ei sunt coloniști veniți din diferite ținuturi; sunt din Cosovo, din Craina și din alte părți. Femeile bătrâne poartă câte două fote, una în față, alta în spate, ca și Românele, iar fetele tinere nu le mai poartă. Imbrăcămintea bărbaților este la fel cu aceea a țăranilor din Morava, cu unele urme ce amintesc influența portului românesc. Bunăoară, pantalonii românești, căciula mare, luleaua scurtă și răurile de pe cămăși.

Satul Șetonic, spun țăranii, și-a luat numele dela faptul că de aici și până la Gorniac se plimba (șetao-se) prințul Lazăr când zidea mănăstirea Gorniac. Satul are și o biserică despre care se spune că ar fi fost zidită de prințul Lazăr sau de Miloș Obilici. Biserica a fost restaurată mai târziu ⁵⁶⁾.

54) „Izveštai Sârbsche Cral. ucitelsche škole u Alexintu“, za 1897 — 1898, školscu godinu, pag. 109.

55) V. Glasnik sârb. učen. društva, v. XXIX, p. 309—311 și 328 și „Godišnjica N. Ciupichia“, v. XIV, p. 48^a—128^c.

56) M. G. Milicibievič, 1883, în „Knejevina Sârbia“, pag. 1933.

Actualul sat Țetonie este format din vechiul sat Țetonie și din satul Izvor care erau alăturate ; ele se găseau în stăpânirea a doi arendași, fiecare stăpânind câte unul. Mai târziu, prințul Miloș, le-a unificat, așa încât satul Izvor a fost absorbit de satul Țetonie, dar țărani și astăzi serbează două slave deosebite, care amintesc de cele două sate de altă dată. Una din *slave* se serbează în ziua Sf. Înălțării și ccaaltă de sf. Nicolae (9 Mai), ambele fiind serbate de către jumătatea locuitorilor satului, fiecare în partea lui, cu colac separat (cu semnul crucii pe el). Când țărani care alcătuiau altădată satul Izvor își serbează slava, ea este urmată de o procesiune ce merge până la jumătatea hotarului satului. Atunci țărani din Țetonie se duc la ei ca oaspeți, iau parte la hora lor și viceversa. Și una din *slave* ca și ccaaltă țin câte două zile. Pentru vii și câmpie satele serbează pe sf. Trifun⁵⁷⁾. Această serbare ține trei zile și se desfășoară pe locul unde altădată erau viile. Și pentru această *slavă* colăcerul frământă un colac pe care preotul îl frânge în prima zi a serbării. Fiecare familie aduce de ale mâncării. Aici mănâncă, aici joacă, aici are loc serbarea și petrecerea din cele trei zile. Sf. Trifun, spun ei, a fost primul care a făcut pe câmp fânul în căpițe spre a nu fi luat de vânt. De aceea, când preotul frânge colacul, peste colac încrucișează două linguri, așa cum se încrucișează furcile pe căpițe.

O parte a câmpului, dintre proprietățile mănăstirii și satul Țetonie se numește *țarină*, nume care pentru megieșii țărănești din Serbia nu este rar și care ar merita să fie talmăcit. Eu, încă dela 1894, am arătat că un frumos platou de lângă satul Crallievo, din plasa Alexinaț se numește *țarină*. Cu acest prilej am arătat că Vuc Caragici, în „Sârbski Riecnik“ (Dicționarul Sârbesc) la cuvântul respectiv spune că la poporul nostru multe localități se numesc așa, de pildă lângă mănăstirea Sișatovța, lângă Smederevo etc. Despre *țarina* din Smederevo vorbește și d-l M. C. Milichievici (Knijevina Sârbia, pag. 132). Am arătat atunci că în împrejurimile Alexinațului, *țarina* este termenul întrebuintat pentru a se desemna limita între două hotare țărănești, mai ales dintre proprietățile a două sate (megieșia dintre două sate). Ca bunăoară când un primar dă ordin : nimeni nu are voie să treacă ța-

57) Această serbare se numește „Zavetina”.

vina. În nota de sub cuvintele mele, redacția revistei „Nastavnic” a adăugat următoarea observație : „După notele d-lui G. I. Tviici, profesor la Universitatea din Belgrad, cuvântul *țarina* cu același înțeles este întrebuințat și în întreg județul Timoc”. Interpretării de atunci adaug acum alta cât se poate de exactă, la care am ajuns mai târziu, prin observațiile pe care le-am făcut la Socobania și împrejurimi. Prin *țarină* în vremea veche se înțelegea pământul pe care se afla satul cu grădinile de pomi și de zarzavat. În afară de *țarină* era *sinorul*. Țarina era îngrădită cu pari sau cu gard de nuiiele și acolo unde drumul ducea sau ieșea din sat, ograda avea porțiță. Oricine trecea prin această parte era obligat s'o închidă în urma lui pentruca vitele din sat să nu pătrundă în sinor. Ograda dela *țarină* o reparau țărani, fiecare pe porțiunea ce-i revenea. Iar dacă ograda se strica într'o parte, așa încât vitele din sat să poată intra în *sinor*, paguba nu o suporta proprietarul vitelor ci acela căruia îi aparținea proprietatea unde gardul fusese stricat. Asemenea *țarini* avea fiecare sat din plasa Alexinaț, Bansca și din întreaga Craină a Timocului. În multe sate *țarinele* s'au menținut până nu demult, iar satul Crivi-Vir a avut *țarină* chiar până la 1893. Cuvântul *țarină* după toate probabilitățile este de origine românească, rămasită, pe pământul sârbesc, dela Vlahii medievali. Și Românii din România numesc *țarină* câmpia din apropierea satului (champ dans le voisinage d'un village) ⁵⁸).

La ora trei după amiază am pornit spre satul Chiovdin. În drum ne-am abătut și pe la Șetonisco-Vrelo, care se află ceva mai la deal de satul Jejevița. *Ŭrelo* este o apă curată cum e cristalul și curge repede așa încât ceva mai lă vale învârtește o moară cu câteva pietre.

La Chiovdin am sosit la patru după amiază. Un sat curat sârbesc ai cărui locuitori s'au așezat aici venind din Muntencgru și din Serbia veche. Ei se deosebesc de locuitorii satelor vecine atât în graiu cât și în port și în obiceiuri.

Dela cinci până la șase am călătorit spre satul Vezicevo, care este locuit de țărani veniți din satul Șiliciani din Vechea Serbie.

Lăsând în urma noastră acest sât și trecând prin satele Zlatova și Crabovțca, la zece seara am ajuns la Despotovaț, mică

58) V.: Nouveau dictionnaire roumain-français par F. Damé, la cuvântul : „*țarină*”.

localitate ajunsă fără voie orășel, unde își are sediul administrația plășii Despotovaț.

2 Iulie.

În această zi, înainte de amiază, am vizitat mănăstirea *Manasia*, așezată la o jumătate de oră depărtare de Despotovaț, pe o minunată trecătoare înconjurată de păduri.

Manasia este o ctitorie a marelui Ștefan, centru cultural de seamă pentru epoca domniei lui. Aci lucrau renumiții „traducători din Reseva”. Aici este înmormântat și ctitorul ei, Despotul Ștefan (1487). Importanța de altă dată a acestei mănăstiri ne-o arată mărimea, frumusețea și puternica fortăreață care o înconjură. Dar a venit o vreme când totul a trebuit să rămâie pustiu, să se năruie. Actuala mănăstire este restaurarea celei vechi, iar fortăreața stă așa năruită și pe fiecare zi se dărâmă și se năruie tot mai mult.

La ora unu după amiază călătoream spre Chiupria, unde am ajuns la patru și jumătate și de unde după o scurtă odihnă, am plecat spre Parachin, ajungând acolo la ora șase și jumătate.

Când depe înălțimile dintre Despotovaț și Chipuria am privit, spre Valea Moravei și spre Morava care se profila în mijlocul ei, am avut senzația că m'am odihnit de drumul greu și lung prin munții Serbiei Răsăritene și parcă mă găsesc acasă. Noi aceștia dela șes, când zărim câmpia, ne asemuim cu locuitorii depe țărmul mării când zăresc marea. Sunt frumoși munții, dar nouă mai dragă ne este câmpia. Căci fiecare rămâne legat de locul unde s'a născut.

Era ultima zi a călătoriei noastre, care însă a încetat de a fi o excursie. Acum călătoream pe un drum de câmpie, pe drumul Tarigradului de altădată, cel mai animat drum de trafic din vechime al patriei noastre. În această zi nu am avut de notat nimic altceva de cât doar despre o faptă bună nu tocmai de demult. Nu departe de Secherița, venind dela Parachin, șoseaua într-o parte este desfundată din pricina apelor care o sapă și o strică. Pentruca drumul să nu se strice cu totul și să se prefacă în băltoacă, care să împiedice comunicația, un oarecare Trifun din Vidova de Jos, la 1830, — drept pomană — l-a șesăluit cu piatră, așa încât locul

acesta și acum se numește „caldarâmul lui Trifun“. Faptul mi-a fost povestit de d-l Marianovici, strănepotul după mamă al acestui Trifun și eu îl citez ca o pildă despre asemenea ctitorii rămase din bătrâni.

Restul zilei l-am petrecut călătorind prin Sechirița, Iovanovaț, Râjăni, Deligrad. La Alexinaț am ajuns la ora nouă seara.

Pe drum am petrecut întocmai paisprezece zile.

Lămurire — După cum se poate vedea la pag 129 din vol. I al acestei lucrări, sunetele m, n și l, la Românii din Valea Timocului, se pronunță muiat. În lipsa semnului distinctiv, cuvintele respective, ca d. p. Valacoⁿie, Viⁿiereș, au fost tipărite fără acest semn, iar pentru sunetul l, am întrebuințat doi ll, ca d. p. Bollievaț Cărliesat et. (not. edit.)

Nr. 5 — MOARĂ PE TIMOC
Se văd morarii în costume identice cu cele oltene

Nr. 6 — ROMÂN DIN CARPAȚII TIMOCULUI
din marea regiune industrială a Borului

C. Constanțe și A. Golopenția, Românii din Timoc, culegere de isvoare.

Nr. 7 — Vărsarea Timocului în Dunăre în fața satelor mehedintene Gruia și Prisot
și a celor timocene Rădoivăți și Racovița

Nr. 8 — ROMÂNCE DIN VALEA DUNĂRII ȘI A TIMOCULUI

C. Constante și A. Golopenția, Români din Timoc, culegere de isvoare.

Nr. 9 — ROMÂNI DIN REGIUNEA DE MUNTE A ZAICEARULUI.

C. Constante și A. Golopentia, Românii din Timoc, culegere de izvoare.

Dr. ATANASIE POPOVICI

MEMORIUL
ROMÂNILOR DIN SERBIA

TRADUCERE DIN LIMBA FRANCEZĂ DE

C. CONSTANCE

*Dr. Atanasie Popovici : Mémoire sur les Roumains des
Serbie, adressée à la Conférence de la Paix, Paris, 1919.*

MEMORIUL ROMÂNILOR DIN SERBIA

Conferința pentru Pace, întrunindu-se la Paris, cu scopul de a așeza în Europa o nouă alcătuire, întemeiată pe justiție și pe principiul naționalităților, Comitetul Național al Românilor din Serbia, al cărui președinte este subscrisul, m'a însărcinat să aduc membrilor conferinței plângerile și năzuințele legitime ale acestei populații.

Întemeiat pe aceasta, am onoarea de-a înfățișa cele ce urmează :

Valea inferioară a Timocului și a Moravei, din Nord-Estul Serbiei și platoul care desparte aceste două râuri, sunt locuite de o însemnată masă de populație românească. Ea ocupă teritoriul celor 4 județe : Craina, Pojarevaț, Timoc și Morava. În această privință iată și mărturia, care nu poate fi înlăturată, a unui profesor sârb, care a studiat problema Românilor din Serbia și a publicat asupra lor o broșură, scrisă într'un spirit științific și nepărtinitor :

„Pe o suprafață de 12.240 km. p., adică o treime din Regatul Serbiei (la 1912), se întind cele 4 județe ale Serbiei din Nord-Est : Craina, Morava, Pojarevaț și Timoc. Din aceste 4 județe, două — Craina și Pojarevaț — sunt locuite de o populație aproape în întregime românească, pe câtă vreme în celelalte două județe — Morava și Timoc — locuiesc și Sârbi, mai cu seamă în plășile Zaglavaci și Timoc (Județul Timoc)”¹⁾.

Olăria populației române din Serbia este foarte bine cunoscută, ea fiind alcătuită din rămășițele coloniilor romane și trace romanizate care se aflau în această țară, atunci când Sârbii s'au

1) v. Tih. Georgevici : „Kroš Naše, Rumune”, Belgrad, 1906.

revărsat în aceste locuri, și care n'au putut fi slavizate de cât cu greu și numai în parte. Populația românească s'a păstrat mai curată în văile înalte și în pădurile dese ale acestui ținut muntos. În sec. XIV-lea, urmele lor se întâlnesc în mai multe acte oficiale ale țarilor sârbi. Dar peste această primă alcătuire etnică, au venit să se adauge elemente macedo-române dela Pind și din Balcani. În mișcările etnice pe care le-a pricinuit invazia otomană, în jurul acestui sâmbure etnic s'au strâns rămășițele românești care rătăceau între Carpați și Balcani. În cursul sec. XVII—XVIII și XIX-lea, noi pături au venit să se suprapună peste primele așezări și de astădată ele au venit din mica Valachie (Oltenia) și din Banatul Temișoarei. Și astăzi încă se deosebesc diferitele straturi ale acestei populații, după unele trăsături caracteristice — port și moravuri — pe care le-au păstrat și care se găsesc în grupul de unde își trag obârșia.

Insemnătatea numerică a populației românești din Serbia nu este deloc de lepădat. Ea numără astăzi mai bine de 340.000 suflete, pornirea ei fiind aceea de a se întinde și de a se înmulți.

Chiar la 1859, geograful francez, G. Lejean, care a cunoscut această populație și a studiat-o de aproape, a spus că Românii din Serbia sunt „oameni destoinici, muncitori și mai prolifici decât Sârbii și că numărul lor crește mereu”²⁾.

Primele date statistice asupra Românilor din Serbia sunt dela 1846. Numărul Românilor, pe vremea aceea, atingea cifra de 97.215.

Zece ani mai târziu, geograful francez pomenit mai sus, dădea 104.343 Români care locuiau în Serbia.

În acel timp, populația Sârbiei nu depășea numărul de 900.000 suflete; așa dar Românii alcătuiau ceva mai mult decât a noua parte din totalul populației statului sârb. Această proporție s'a păstrat de atunci, dacă n'a fost chiar întrecută cu toate eforturile statisticilor oficiale sârbești de a o ascunde. Astfel, la 1890, după 30 de ani, aceste statistici nu dădeau decât un număr de 149.713 Români, iar la 1895, 159.510, pentruca la 1900 să ne dea 122.429 s., arătând astfel o însemnată descreștere, fără ca nimic să îndreptățească această grabnică dare înapoi. Nici emigrațiunile, nici epidemii nu au fost care să ducă la o descreștere mai ales a populației

2) L'Ethnographie de la Turquie d'Europe, p. 17.

românești din aceste ținuturi, pe când populația sârbească a urmat să crească, — după aceleași statistici — într-o proporție cu totul exagerată și arbitrară.

În adevăr, populația celor 4 județe sârbești, care, la 1859 era de 282.398 suflete, la 1900, a ajuns să aibă însemnata cifră de 635.286 suflete.

Ținând însă seama de faptul știut că Românii sunt mai prolifici decât Sârbii, este cu neputință ca la 1900 numărul Românilor să fi rămas aproape același ca la 1859, pe câtă vreme, în acelaș răstimp, numărul Sârbilor să crească de 4 ori și dela 159.785 suflete să ajungă la cifra de 513.386 suflete.

Dacă ținem seama de caracterul foarte păstrător, bine cunoscut, mai cu seamă al populației românești din Serbia, ca și a întregului popor românesc, argumentul că populație românească s'ar fi „sârbizat“, nu poate fi folosit.

Dacă am socoti că numărul Românilor, dela 1859 și până acum a crescut tot atâta cât și acela al Sârbilor, noi ar trebui să avem, astăzi față de cei 700.000 locuitori, câți locuiesc în cele 4 județe sârbești, ceva mai mult de 300.000 Români și aproape 400.000 Sârbi. Iar dacă la cifra Românilor din județele Pojarevat și Craina (261.588 s.) a căror populație este în mare majoritate românească (80%), adăogăm și pe aceea a celorlalte două județe (81.871), unde populația românească este cel puțin de 20—30%, se ajunge chiar până la cifra de 340.000 Români.

Dar pe când statistica oficială se străduia să ascundă numărul adevărat al Românilor, ocârmuirea s'a ocupat și ea să lucreze la „sârbizarea lor“. Limba românească a fost gonită din biserică și cărțile sfinte românești au fost arse. Întrebuințarea limbei românești în școli, pentru copiii Români a fost oprită. Și pe când în județele sârbești, numărul școlilor primare era mai puțin decât îndeștător, școlile primare sârbești din satele și cătunele județelor românești erau înmultite mai mult decât s'ar fi convenit³⁾.

Ocârmuirea deasemenea și-a dat osteneală de a tăia orice legătură dintre Românii din Serbia și frații lor din România. Ea, în primul rând, nu îngăduia lucrătorilor agricoli români din Serbia să treacă în România, decât cu foarte mare greutate, ceea ce nu făcea pentru muncitorii sârbi; apoi, acei care cu toate aceste

3) „Românii și popoarele Balcanice“, Pârvan, Papahagi, Buc. 1913, pag. 25.

pedici isbuteau să treacă granița, nu aveau voie, cu nici un preț, să aducă cu ei, în Serbia, ziare, reviste și cărți românești ⁴⁾.

Mitropolitul din Belgrad nu dă voie preoților de a da, la botez, copiilor Români, noi născuți, nume românești ⁵⁾.

O listă cuprinzând nume sârbești este atârnată în fiecare biserică; aceste fiind singurele nume îngăduite. Autoritățile sârbești merg cu lipsa lor de îngăduință (toleranță) până acolo în cât au înlocuit pe profesorul de obârșic românească, Nicolici dela liceul din Negotin, numai pentru că vorbea cu părinții, cu prietenii și cu cunoștințele lui, românește. La 1909, un preot de obârșic românească, într'un sat curat românesc, a fost dat în judecată, acuzat de a fi propagat românismul prin grai și prin împărțirea de almanahuri și cărți românești. Acest proces s'a judecat la Tribunalul din Negotin. (Dos. 9695).

Și cu toate acestea, populația românească din Serbia n'a încetat de a se întinde, de a se înmulți și de a se înstări. Nu voiu da ca dovadă decât următoarele rânduri, scoase dintr'un articol publicat de ziarul „Pravda“, în numărul său 375, din 1909: „Însoțit de câțiva prieteni, am pus la cale, zice autorul articolului, o excursie pe jos — dus și întors — dela Belgrad la Negotin. La plecarea noastră am simțit o mare bucurie, ca omul care călătorește de plăcere în țara sa. Dar pe drum am avut simțământul de a călători într'o țară străină: ne-am simțit străini.

„Dela Petrovaț, prin trecătoarea Gorniac și de acolo până la Zaiccar și Negotin, trecând prin munții Omole, nu dai decât peste o mare masă de Români.

„Limba lor în aceste județe este așa de răspândită, în cât cu greu te poți sluji de limba sârbă. Dovadă, negustorii cari vin în legătură cu acești sălbateci sunt nevoiți să învețe limba lor.

4) „La 1902, D. I., institutor în satul S. găsim la niște țărani, cărți românești, aduse de muncitori români, care lucraseră la munca câmpului în România, a pus mâna pe ele și le-a trimis Ministerului Instrucțiunii Publice. Se găsesc la noi oameni, și ceace este mai trist, chiar și preoți, care răspândesc în Serbia ideea românismului“ (v. T. R. Georgevici, „Kroz Naše Rumune“)

5) În urma cererei foturilor bisericești, astăzi în Serbia numai este îngăduit de a se da copiilor Români noi născuți, nume românești; la botez ei le dau cu sila nume curat sârbești. Cu toate acestea Românii și mai departe întrebuințează între ei numele românești care le sunt dragi. O pastorală a arhierului din Timoc (E. No. 765 din 18 August 1899), sub amenințarea unor pedepse disciplinare, silește pe preoți de a da copiilor români noi născuți, la botez, numai nume sârbești, alese dintre acelea ce se află trecute pe un tablou, atârnat la biserică, la vederea tuturor.

„Este grozav lucru să te gândești că un negustor, un preot, un învățător, sau chiar primarul, trebuie să vorbească cu concetățenii lui limba românească. Dar este și mai grozav să auzi una ca asta.

„Ca să-și facă cineva o idee până la ce punct Româno-Sârbii au împins lucrurile, este de ajuns să vă arăt că ordinele sau regulamentele administrative din multe plăși trebuie să fie tipărite și afișate în românește. (De p.: la Bârza-Palanca, la Techia, etc.)”.

Impotriva acestei politici de înăbușire și de „sârbizare”, Românii din Serbia n’au putut să opună decât o împotrivire îndârjită și mută. N’au dat înapoi din nici un punct de vedere. Dacă n’au mers cu împotrivirea până la răscoală este că, întotdeauna, au fost îndemnați să nu o facă de către frații lor din regat, ori de câte ori s’au dus la București pentru a le cere sprijinul lor prietenesc, pe lângă conducătorii din Belgrad. În două rânduri, la 1904 și 1906, Românii din județul Pojarevaț au trimis la București un împuternicit cu un memoriu semnat de toți fruntașii românilor din județ, prin care rugau guvernul român fierbinte să intervină pe lângă cel sârb spre a le îngădui dreptul de a avea școală și biserică națională. La 1913, locuitorii din județul Craina au făcut la București o cerere asemănătoare. Guvernul din București însă cu inimă ușoară n’a ținut seama de dorințele întemeiate ale celor peste 300.000 Români din Serbia, numai pentru a păstra prietenia ei ⁴⁾.

De altfel, intoleranța sârbească despre care noi am dat doar numai câteva pilde, n’ar fi îngăduit nici o mișcare naționalistă, religioasă, școlară, etc.

În Serbia sunt socotiți ca trădători toți aceia care scot la iveală pe Românii din Serbia. „Ei (Românii) trebuie să fie neabăgați în seamă sau trecuți sub tăcere. Căci tot ce ar putea să atragă privirile asupra lor ar putea să dea naștere unei probleme românești în Serbia, care, după părerea multora, ar fi foarte primejdioasă”⁵⁾.

Un guvern care nu îngăduie cea mai elementară libertate școlară și bisericească supușilor săi — Români — este neîndoios că nu ar putea decât să înăbușe și să împiedice cu cea din urmă asprime, orice mișcare iredentă, orice împotrivire mai dărză, care ar putea să aibe un răsunet în străinătate.

4) Chiar și în vremea din urmă, atât la Iași cât și la București, cenzura a oprit orice publicațiune favorabilă Românilor din Serbia, care ar fi putut supăra pe conducătorii sârbi.

5) v. T. R. Georgevici, „Kroz Naše Rumune”.

Dar, Românii din Serbia speră că de acum înainte obiceiurile trecutului vor înceta.

Principiile wilsoniene care au fost primite de toată lumea și mai ales de poporul sârb — aceste principii în numele cărora Iugoslavii, toți — atâția câți sunt — cer să fie alipiți la regatul sârb. — trebuie să fie aduse la împlinire și în ceea ce ne privește.

Nu Sârbii sunt aceia care ar putea să ne oprească de a cere acest lucru. De aceea, noi cerem dela Conferința pentru Pace, pe temeiul principiilor wilsoniene, dreptul de a fi alipiți la frații noștri liberi din regat. Aceasta este pentru noi singurul mijloc de a ne asigura libera noastră dezvoltare ca și aceea a culturii noastre intelectuale, în limba noastră națională și singura noastră cheazășie că nu se vor mai pune piedici libertății noastre școlare, religioase și politice. Noi vrem și cerem să ni se dea ceea ce s'a dat și altor ramuri ale poporului Iugoslav.

Noi locuim pe însăși frontiera care desparte Serbia de România și teritoriul pe care îl ocupăm alcătuiește un fel de eșind în mijlocul teritoriilor românești. Acest fapt îndreptățește năzuințele noastre și dă o mare tărie dreptului nostru care se trage din principiul wilsonian.

Noi ne-am vărsat sângele fără precupețire pentru Serbia în cele două războaie balcanice, dela 1914. Divizia românească din Timoc a fost citată printre cele mai brave, în lupta disperată împotriva inamicului comun. La rândul său, poporul sârb ne datorează libertatea și neatârarea, pe care le-am câștigat prin eforturile comune, la care au luat parte frații noștri care au murit și cei care au supraviețuit : acei care au luptat în Serbia, în România ca și în Austro-Ungaria. Ei prin grelele lor sacrificii, ne-a răscumpărat dreptul la libertate.

În acest război a curs prea mult sânge și prea multe milioane de oameni au murit luptând împotriva împilării, pentruca odată pacea încheiată, să mai rămână, fără pricini întemeiate, popoare sau părți de popoare, subjugate, ca noi.

Dacă mai este dreptate la fel pentru toată lumea, noi, pe temeiul ei, cerem dela Conferința pentru Pace să ni se facă dreptate și avem convingerea că cererea noastră nu poate fi înlăturată

Dr. ATANASIE POPOVICI

Președintele Comiteiului Național
al Românilor din Serbia

TABLOUL STATISTIC

Localitățile locuite de Români și numărul locuitorilor Români.

A. Sate locuite numai de Români.

I. Județul Craina.

1. Cioconear	205 suflete
2. Manastirița	380 „
3. Tabacovaț	405 „
4. Veleşnița	535 „
5. Vrața	540 „
6. Costel (Costolat)	540 „
7. Coroglaș (Miloșeva)	580 „
8. Mosnarnei	690 „
9. Cupuziște	620 „
10. Sip	645 „
11. Cladușnița	670 „
12. Sarmovaț (Samarinovat)	680 „
13. Iasicova mică	695 „
14. Tanda	745 „
15. Sârbovlah (Sârbovo)	750 „
16. Vaiuga	825 „
17. Toponița	865 „
18. Slatina	930 „
19. Bordei	985 „
20. Camenița	1.015 „
21. Malainița	1.035 „
22. Duboceani	1.080 „
23. Camenița Mare	1.090 „
24. Clococevaț	1.090 „
25. Techia	1.130 „
26. Dupliana	1.155 „
27. Vârbița Mare	1.170 „
28. Bârloaga	1.180 „
29. Recița	1.280 „
30. Târnaica	1.280 „
31. Glogovița	1.365 „
32. Podvarșca	1.385 „

33. Gegeraț	1.430	suflete
34. Ratcova	1.480	„
35. Corbova	1.490	„
36. Vârbița Mică	1.530	„
37. Milanovaț	1.565	„
38. Grabovița	1.585	„
39. Plavna	1.695	„
40. Iasicova Mare	1.770	„
41. Rudna Glava	1.795	„
42. Prahovo	1.880	„
43. Bluvanovaț	1.900	„
44. Coprivnița	1.980	„
45. Mocrane	2.120	„
46. Gobișnița	2.210	„
47. Gorniane	2.280	„
48. Bucovcea	2.475	„
49. Geanova (Dușanovaț)	2.520	„
50. Radaivaț (Raduevaț)	2.560	„
51. Urovița	2.925	„
52. Iacubovaț	4.075	„

II. Județul Pojarevaț.

53. Magudița	75	suflete
54. Maidan-Cuceaina	140	„
55. Slivovaț	305	„
56. Sârbce	320	„
57. Terevița	325	„
58. Sfîniarevo	360	„
59. Breznița	370	„
60. Barnița	385	„
61. Leșnița	460	„
62. Lescovo	460	„
63. Siga	530	„
64. Crivacea	545	„
65. Cicevaț	565	„
66. Zagreba	570	„
67. Vitovnița	615	„
68. Lescovaț	620	„

69. Cocetin	670	suflete
70. Alindova	675	"
71. Vucovice	730	"
72. Cudrej	795	"
73. Osanita	910	"
74. Vlaole Mare	930	"
75. Doleașnița	970	"
76. Bucovcea	980	"
77. Recița	1.000	"
78. Dvoriște	1.065	"
79. Voluia	1.080	"
80. Mirievo	1.120	"
81. Jitcovița	1.120	"
82. Caona	1.150	"
83. Cladurovo	1.200	"
84. Vârbnița	1.200	"
85. Giuracovo	1.220	"
86. Ccsleva-Bara	1.250	"
87. Orlevo	1.250	"
88. Busur	1.340	"
89. Dubocica	1.340	"
90. Starcevo	1.347	"
91. Iasicovo	1.460	"
92. Sena	1.490	"
93. Mustapice	1.550	"
94. Snegotin	1.597	"
95. Jdrelo	1.640	"
96. Manastirița	1.695	"
97. Cobile	1.770	"
98. Stamnița	1.935	"
99. Topolovnic	2.015	"
100. Rașanaț	2.275	"
101. Neresnița	2.710	"
102. Melnița	2.420	"
103. Lasnița	3.610	"
104. Ranovaț	3.665	"
105. Porodin	3.775	"
106. Duboca	4.445	"

III. *Județul Timoc.*

107. Pârlita	635	suflete
108. Topla	735	„
109. Slivar	750	„
110. Savinaț	825	„
111. Oștrelli	905	„
112. Camzigrad	1.055	„
113. Dobro-Pole	1.075	„
114. Bor	1.120	„
115. Nicolicevo	1.205	„
116. Podgoraț	1.350	„
117. Bucie	1.365	„
118. Metovnița	1.550	„
119. Slatina	1.650	„
120. Brestovaț	1.755	„
121. Crivelli	2.000	„
122. Valaconie	2.235	„
123. Osnici	2.255	„
124. Șarbașovaț	2.550	„
125. Zlot	4.530	„

IV. *Județul Morava.*

126. Lipovița	70	suflete
127. Macevaț	320	„
128. Jidile	605	„
129. Resavița	680	„
130. Batinaț	950	„
131. Isacovo	1.040	„
132. Subotița	1.050	„
133. Gladna	450	„
134. Vlașca	570	„
135. Iasenovo	1.350	„
136. Vitejevo	1.615	„
137. Belaica	1.720	„
138. Bigrenița	2.165	„
139. Bobova	2.450	„

B. Sate cu populație mixtă (Sârbi și Români).

I. Județul Craina.

1. Petrovo-selo	65 suflete
2. Stubic	95 „
3. Reca	280 „
4. Miroci	340 „
5. Boletin	395 „
6. Golubinie	835 „
7. Doni-Milanovaț	835 „
8. Maidan-Pec	765 „
9. Cladova	950 „
10. Carbulovo	980 „
11. Luca	1.350 „
12. Bârza-Palanca (oraș)	1.370 „
13. Negotin (pref. jud. Craina)	1.420 „

II. Județul Pojarevaț

14. Clenövnici	35 suflete
15. Batușa	40 „
16. Bradarț	50 „
17. Burovaț	65 „
18. Batovaț	65 „
19. Toponița	65 „
20. Crupaia	85 „
21. Petrovaț	85 „
22. Mileșevo	90 „
23. Curiace	95 „
24. Târnice-Mare	105 „
25. Voșanovaț	105 „
26. Ponifca	120 „
27. Suvodol	130 „
28. Zabarge	150 „
29. Jabari	180 „
30. Oreșcovița	180 „
31. Cusice	190 „

32. Vlade mic	200	suflete
33. Nabarge	205	„
34. Clicavaț	245	„
35. Târnice-Mic	245	„
36. Ram	275	„
37. Mișlenovaț	280	„
38. Costalaț	340	„
39. Sibnița	340	„
40. Golubaț	350	„
41. Lucița	365	„
42. Salacovaț	370	„
43. Pancovo	370	„
44. Boșniac	380	„
45. Cuceaina	385	„
46. Dobrane	390	„
47. Petca	430	„
48. Mileviche	450	„
49. Blizniac	460	„
50. Arnăut-Popovăț	475	„
51. Dobra	505	„
52. Târniane	585	„
53. Cușilevo	635	„
54. Pojarevaț ¹⁾	780	„
55. Velico-Selo	830	„
56. Turia	925	„
57. Racova-Bara	975	„
58. Rachinaț	1.005	„
59. Prahova	1.030	„
60. Brejane	1.305	„
61. Vlașca-Dol	1.430	„
62. Jagubița (oraș)	1.450	„
63. Crepolin	1.650	„
64. Milantovaț	2.005	„
65. Poliana	2.005	„

III. Județul Timoc.

66. Ragotina	75	suflete
--------------	----	---------

1) Reședința județului Pojarevaț.

67. Isvorul-Mare	370 suficte
68. Lucovo	450 „
69. Zaicer (Zaicear) ²⁾	1.240 „
70. Bacevița	1.145 „
71. Bogovine	1.350 „
72. Gârlean	1.710 „
73. Isvorul-Mic	1.885 „
74. Lubnița	1.905 „

IV. *Județul Morava.*

75. Brestova	50 suflete
76. Popovnea	75 „
77. Svilainat (oraș)	75 „
78. Duboca	140 „
79. Chiupria (oraș) ³⁾	230 „
80. Dubnița	305 „
81. Subsca	305 „
82. Proșlinat	405 „
83. Tropone	520 „
84. Ezero	520 „

2) Reședințe de județ Timoc.

3) „ „ Morava.

T. R. GEORGEVICI

ADEVĂRUL

ASUPRA

ROMÂNILOR DIN SERBIA

TRADUCERE DIN LIMBA FRANCEZĂ DE

C. CONSTANTE

*T. R. Georghevitch : La Verité sur les Roumains
de Serbie, Paris, 1919.*

ADEVĂRUL ASUPRA ROMÂNILOR DIN SERBIA

de TIH. GEORGEVICI

INTRODUCERE

Sârbii și Românii în tot cursul istoriei lor au fost nu numai cei mai buni vecini, dar și prieteni încercați. O singură dată, la 1394, poporul sârb a luptat împotriva Românilor, într-o vreme când Domnii Sârbi, în calitatea lor de vasali ai Turciei, au fost nevoiți să combată pe voevodul — prințul — român, Ion Mircea. Un istoriograf sârb, contemporan al acestui eveniment, povestește cum Domnii Sârbi au consimțit să ia parte la această luptă numai siliți și cu inima strânsă; și cum regele Marco (1371 — 1394), (Cralevici Marco = Crăișorul Marco), faimosul erou din poezia populară sârbă, înainte de bătălie, a spus următoarele cuvinte: „Rog pe Dumnezeu creștinii (Românii) să iasă învingători din această luptă, chiar dacă eu aș cădea cel dintâi“.

De atunci și în tot răstimpul lungei și împovăratei istorii a poporului român, nu numai că o deplină înțelegere n'a încetat de a domni între cele două popoare, dar, mai mult, ele până astăzi au fost însuflețite de o adevărată dragoste. Nici marile întâmplări politice, nici războaiele, nici marile tentațiuni, nici toate încercările Austro-Ungariei — care urmărea să bage zavistie între ele — n'au putut să zdruncine această prietenie.

Astăzi, în analele legăturilor sârbo-românești, din nou trebuie să se înscrie o dată întunecată. Câțiva Români șoviniști dela Paris nu „siliți și cu inima strânsă” ca altădată Domnii Sârbi, ci cu deplină libertate și voință s'au ridicat pentru a răsturna și întuneca o tradiție ideală, pe care, într'un lung șir de secole cele două popoare vecine o păstrasera cu evlavie.

Acest fapt este foarte simptomatic. El se produce astăzi când pentru Sârbi și Români se ridică cele mai strălucitoare zile din istoria lor și se arată la orizont, sub cele mai vii culori, hotarele înțelegerii și a muncii în comun, dacă vor să păstreze ceea ce au câștigat cu prețul sângelui lor și să-și asigure calea progresului pentru viitor. El apare tocmai în momentul când se putea crede că, odată cu dispariția Austro-Ungariei, avea să dispară până și umbra oricărei putințe de a se băga zavistie între Sârbi și Români : rămașița — între ei — din vechea politică austriacă.

Un număr de șoviniști români — să trecem deadreptul la fapte — având în fruntea lor pe un renegat, au început să inunde lumea cu broșuri și articole în care se cere : sau Români care locuiesc ținutul de Nord-Est al Serbiei să rămână Sârbilor, ca o compensație pentru Sârbii din Banat ce ar reveni României — sau Serbia „în conformitate cu principiul naționalităților” să cedeze României partea aceea din teritoriile sale care sunt locuite de Români.

Oamenii politici români clari văzători, adevărații patrioți, ca și aceia care cunosc întinderea populației românești din Serbia și raportul numeric dintre Români și Sârbi, din teritoriile sârbești, n'au ridicat niciodată această chestiune. Chestiunea Românilor din Serbia era pentru ei inexistentă. Până astăzi numai Austria singură o ridicase, pentru că avea nevoie ca în legăturile dintre Serbia și România să domnească neînțelegerea. Ea a „pus degetul” pentru ultima oară la 1913 — 1914, arătând ținuturile Serbiei de Nord-Est, „ca pe un tărâm de expansiune națională și legitimă a regatului român”. Dar „România niciodată n'a voit să asculte această voce de sirenă”. ¹⁾

După ce această politică tradițională a Austriei, a început să fie reînviată la Paris, câțiva intelectuali sârbi s'au grăbit să o și înăbușe, atât în interesul Sârbilor cât și în acela al Românilor. Pe un ton foarte moderat, într'un fel cu totul prietenesc, sprijiniți pe dovezi, au arătat lipsa de adevăr, de logică și partea absurdă din pretențiunile șoviniștilor români și a acelor care au voit să meargă pe urmele politicii austriace de învrăjbire dintre Sârbi și Români.

Din nenorocire acest lucru nu li s'a părut acestora îndestulător. Ei s'au dedat deci la o muncă și mai puțin lipsită de scrupule.

1) La Roumanie, 27 Noembrie, 1914, No. 4632.

Peste noile broșuri și articolele publicate prin ziare, au înființat : „Un Comitet Național al Românilor din Timoc și o „Ligă pentru desrobirea Românilor din Timoc și din Macedonia“; ei au redactat un „Memoriu al Românilor din Serbia“ pe care l-au înaintat la Conferința pentru Pace și în care cer ca Serbia de Nord-Est să fie cedată României.

Toate aceste pretenții, Sârbii nu le-au luat în seamă. Ei știu că lumea nu este atât de naivă ca să creadă pe cuvânt o mână de oameni, care pot fi patrioți foarte sinceri și convingși, dar pe care îi orbește interesul. Ei mai știu că la Conferința Păcii se cunosc foarte bine partizanii unor asemenea tendințe, iar chestiunile asupra cărora urmează să se hotărască sunt bine cunoscute.

Eu însumi, cu privire la aceste agitații, n'ași fi scris nici un cuvânt, dacă n'ași fi fost provocat. La 1906, publicasem o dare de seamă a unei călătorii făcute prin ținuturile din Serbia, locuite de Români, cu datele și impresiile pe care le putusem culege în grabă. În „Memoriul Românilor din Serbia“, pe care șoviniștii români l-au înaintat la Conferința Păcii, ca și în cele câteva broșuri scrise spre a aduce dovezi pentru pretențiunile pe care le ridică pe seama drepturilor ce le-ar avea România asupra ținuturilor din Nord-Estul Serbiei, au săvârșit această nedreptate — cu toate că mi-au făcut onoarea de a invoca autoritatea mea ca fiind aceea a unui autor „bine cunoscut“ pentru studiile sale, etnografice, care „a publicat asupra lor (a Românilor din Serbia) o broșură scrisă într'un spirit științific și imparțial“ — au săvârșit, zic, această nedreptate, de a scoate din cartea mea unele pasagii, de a le potrivi și de a le comenta într'un chip atât de arbitrar, încât ele, așa cum sunt înfățișate, nu dau nici datele adevărate, culese de mine și nici adevăratele mele impresii. Judecând după scrisa lor, s'ar părea că și eu, cu privire la problema Românilor din Serbia, apăr teza lor. Iată, deci, motivul pentru care nu pot rămânea nepăsător. Nu am la îndemână lucrarea mea despre care este vorba mai sus, spre a putea purcede la comparații și spre a putea scoate la iveală datele și impresiile mele cele adevărate, așa cum sunt descrise acolo. Totuși cunosc și îmi amintesc foarte bine acele date și impresii asupra Românilor din Serbia. Mai mult : eu m'am dedat unor studii și unor cercetări asupra lor încă din 1906 : am călătorit în ținuturile sârbești locuite de Români ; am studiat cu deamănuntul literatura lor așa încât voi arăta aici, pe scurt, cunoștințele mele asupra Ro-

mânilor din Serbia și de astădată „într'un spirit științific imparțial”.

Aceste cunoștințe pe care le-am căpătat prin călătoriile mele, nu numai că nu vor schimba cu nimic datele și impresiile mele din 1906, ci dimpotrivă ele le vor sprijini și le vor întări și mai bine.

În chipul acesta, chestiunea Românilor din Serbia va fi și mai lămurită.

PENTRU CE S'AU AȘEZAT ROMÂNII ÎN SERBIA

Serbia de Nord-Est și mai cu seamă județele : Pojarevaț, Craina, Timoc și Morava, cu toate că au o populație în mare parte sârbească, *sunt deasemenea locuite și de un însemnat număr de Români*. Acești Români sunt noi veniți acolo, imigrați din România și din Banat, de unde și numele de *Țărani* (dela țară sau Țara Românească) și de *Ungureni*, din Ungaria.

Vechii coloniști romani, care se găseau în număr mare, în mai toată Peninsula Balcanică, au dispărut cu desăvârșire din Serbia, încă din secolul al XV-lea, fără să fi lăsat vreo urmă, așa că ei nu au nici o legătură cu Românii cari locuiesc astăzi în Serbia. Singura amintire care a rămas dela vechii coloniști romani, se păstrează până astăzi în denumirile geografice, care, în mijlocul unei populațiuni curat sârbești, par surprinzătoare : Starivlah (Român bătrân), în Serbia de Sud-Vest ; Vlașca ravan (Platoul român) pe Copacnic ; Vlașco pole (Câmpia românească) în județul Podunavlie ; Șarbanovaț, în județul Niș, etc.

Este interesant de constatat că aceste vechi denumiri geografice românești sunt foarte rare în ținuturile în care locuiesc astăzi Românii din Serbia. Prin urmare, între cei vechi, adică coloniștii romani din Serbia și Românii de astăzi nu există continuitate : v aceștia din urmă fiind veniți mai târziu.

Teritoriul în care locuiesc astăzi Românii din Serbia era, înainte de venirea lor, curat sârlesc. El ținea în întregime de vechiul stat sârlesc. Acolo se găsesc vechile mănăstiri sârbești : Gorniac (Fundăția Prințului Lazăr, 1372 — 1398), Manasia (Fundăția lui Lazarevici, 1389 — 1427) ; Tuman, Bucovo, Vitcivnița, Manastirița, Vratna. Însemnate mine sârbești se găseau acolo, pe care cântecele naționale sârbești le pomenesc și astăzi cu mândrie și a căror amintire este încă vie în numirile

geografice : Rudna, Glava, Zlatovo, Zlot, Maidan-Cuceaina. Ceașca a cărui nume se trage dela minierii germani — Saxonii — care lucrau în aceste mine : Timocul — (pârâul de aur) din cânteccele naționale sârbești. Toate cimitirele vechi din epoca dinaintea venirii Românilor sunt în întregime sârbești. Toate epitafele sunt sârbești și nu privesc decât pe Sârbi.

Românii când au venit spre a se așeza în Serbia de Nord-Est, au dat peste Sârbi fie localnici, fie veniți de curând din ținuturile sârbești dela Sud-Vest și dela Sud. De unde au continuat să vină chiar și după așezarea Românilor, până în epoca cea mai apropiată de noi. Cea mai bună dovadă că lucrurile s'au petrecut în felul arătat, o găsim în toponimia care pe tot cuprinsul Serbiei de Nord-Est ca și în plășile : Craina, Cliuci, Poreci, Țârna-Reca, Zvijd, Omole, Pec, Stig, Mlava etc. este toată sârbească. De pildă, pentru munți avem : Țârni-Vrăh, Sto. Miroci, Velichi, Crah, Lescovichii. Pentru râuri : Porecica-Reca, Țârna-Reca, Crivovirschi-Timoc, Pec. După cum nume sârbești avem și pentru aproape toate numirile de sate, zic „aproape“ pentrucă sunt sate locuite de Români cari au nume turcești : Tabacovaț, Geanievo, Iacubovaț, Mustapici, etc. Nu sunt decât puține sate care au denumiri românești (Valaconie, Clocosevaț, și alte câteva). Dar pentru fiecare din ele se cunoaște atât epoca întemeierii lor cât și obârșia numelui : Brestovaț, Bor, Duboca, Racova-bara, Bolietin, Cobișnița, Țârnaica, Manastirița, Toponița, Slatina, Cămenița, Duboceani, Vârbița, Rișta, Glogovița, Podvârșca, Grabovița, etc. În sfârșit, tradițiile locale, cu privire la unele sate, ce se păstrează atât la Sârbi cât și la Români, dovedesc deasemenea că Românii au venit și s'au așezat în ținuturi curat sârbești. Aceste tradiții privesc numai personagii istorice sârbești și întâmplări în legătură cu istoria sârbă. (Tradiția mănăstirii Gornac cu Prințul Lazăr ; a mănăstirii Tuman și a culei Miloșava (cula lui Miloș în Poreci), cu Miloș Obilici ; a satului Șetonia cu prințesa Mișita ; a satului Izvarița cu bălălia dela Cosovo ; Marcova-crâșma (crâșma lui Marcu), și Miroci cu Marco crăișorul etc.).

Nici Sârbii, ca de altfel nici Românii din Nord-Estul Serbiei n'au nici o cunoștință în legătură cu personagii istorice române, sau despre întâmplări în legătură cu istoria Românilor.

De altminterea, Românii din Serbia, ei însăși știu că așezarea lor nu este așa de veche. În această privință fiecare familie

își are tradiția ei. Toți știu că sunt coloniști ; toți știu de unde au venit. Mulți dintre ei știu chiar și locul de unde sunt bășinași, precum și rudele pe care le-au lăsat în satul lor.

Prima pricină care a îndemnat pe Români să se așeze în Serbia este următoarea : ca urmare a năvălirii turcești și a stării de plâns în care i-a adus domnia turcească, locuitorii din ținuturi întregi, din actuala Serbie s'au văzut nevoiți să-și părăsească vetrele și să-și caute adăpost pe cealaltă parte a râurilor Sava și Dunăre. Atunci a fost nevoit să fugă mai cu seamă un mare număr de locuitori din Nord-Estul Serbiei. Aceasta s'a petrecut mai ales în jumătatea secolului al XVIII-lea. Din această pricină, partea de Nord-Est a Serbiei și-a văzut populația rărită. Rodnicele câmpii ale Dunării, ale Timocului și ale Moravei ; munții așezați între văile acestor râuri ; pădurile și bogatele pășuni din aceste ținuturi nu puteau să rămână deșarte. Puțin câte puțin ele au început să se populeze cu noi locuitori veniți din ținuturile Serbiei de Sud-Est și dela Sud. Aceste emigrări uneori au ajuns până în Bulgaria apuseană de astăzi. Cam pe timpul acela se socotesc și începuturile așezării Românilor în ținutul Nord-Estic al Serbiei.

Românii, în afară de teritoriile deșarte din Serbia de Nord-Est care îi îmbiau, mai aveau și alte pricini ale lor care îi făceau să-și caute adăpost în Serbia. Din nenorocire ele nu pot fi amintite fără groază și îmi pare foarte rău cu sunt silit să ridic pentru o clipă pietrele de pe mormintele unor generațiuni de Români fără suflet, care au gonit pe țărani din căminurile lor și a căror amintire, ea singură face să roșească generațiile României de astăzi, care au despre onoare un simțământ atât de înalt.

Românii din Serbia nu sunt, nici mai mult nici mai puțin, decât niște *venetici*. Ei au fugit din țara lor, cum s'ar spune, numai cu cămașa de pe ei, fără să fi adus cel mai mic lucru, fiind mulțumiți doar de a-și putea scăpa viața și onoarea.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, țărani Români sunt exploatați chiar de către Români. De aceea libertatea care s'a dat țăranilor în România, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, a fost numită „desrobirea țăranilor“.

Lăsând la o parte chestiunea obârșiei robiei țăranilor din România — de o însemnătate mai mică — eu voi arăta aici pe scurt numai starea lor. Tot pământul României era împărțit între boeri, biserică și țărani liberi. Munca pe proprietățile boerilor și ale bise-

ricei era făcută de către țărani șerbi care erau legați de aceste proprietăți și duceau viața grea de rob. Numai țărani liberi erau stăpâni pe pământurile lor. Puțin câte puțin însă, prin mijloacele cele mai destrăbălate, boerii și clerul au isbutit să pună stăpânire aproape pe întregul pământ al țării. Războaiele împotriva Polonezilor, a Ungurilor, a Turcilor și a Tătarilor ; războaiele lăuntrice dintre Munteni și Moldoveni, anii de recoltă proastă, boalele molipsitoare, apucăturile primitive ale poporului, toate aceste la un loc au dus pe țărani liberi la o istovire economică silindu-i, ca să trăiască, să facă datorii. „Dar afară de boeri și de fetele bisericești alți împrumutători nu erau“. Cu chipul acesta sub pașii moșnenilor a căscat prăpastia cametei. Neputându-și plăti datoriile, atât ei cât și proprietățile lor au căzut în mâna cămătarilor ²⁾).

Nedreptatea și părtinirea tribunalelor au venit și ele în sprijinul cămătarilor. Astfel, țărani liberi au fost izgoniți de pe pământurile lor, chiar și atunci când ele nu erau apăsate de nicio sarcină. Li se cerea să aducă actul de proprietate, deși se știa că multe din pământuri ajunseseră a fi proprietățile țăranilor pe temeiul dreptului de stăpânire. Neputând aduce dovezile cerute se pomeneau goniți de pe bunurile lor. „Acolo unde se găseau acte de proprietate scrise, boerii sau prepușii prințului le falsificau sau le distrugeau. Și atunci când, cu toate aceste înșelăciuni, moșneanul putea să ajungă până la divan, el, acolo, găsea, în boierii cari erau judecători și parte, pe aceiași oameni cari îl despuiaseră și acum îl judecau, tot ei fiind aceia cari aduceau la îndeplinire hotărârea : adică și judecători și pârători. La această jefuire clerul sprijinea pe boeri și boerii sprijineau clerul ; curtea și biserica își împărteau prada. „Să răpești unui țăran bucata de pământ era un titlu de onoare. O poliță trasă în stima publică“, zice un scriitor român din prima jumătate a secolului al XIX-lea ³⁾).

Constituția lui Șerban I. din 1594, a schimbat pe țărani cultivatori de pe pământurile boerilor, în șerbi, „care au fost legați de pământul pe care îl lucrau“. De atunci cultivatorii încep să fie vânduți odată cu moșiile și numele lor este trecut în actul de vânzare ⁴⁾).

2) Elias Régnault „Histoire Politique et Sociale des Principautés Danubiennes“, Paris 1855.

3) Ibidem, 293—295.

4) Ibidem, 297.

Starea țăranilor români pe moșiile boerilor semeți și necruțători era deci grozavă. Pe pământul bogat al României unde natura — risipitoare — puna la îndemâna omului cea mai largă răsplată pentru eforturile sale, țăranii nu făceau alta decât să muncească ; tot câștigul fiind furat de boeri la care „toată știința economică nu are decât un singur scop — jaful“ ⁵⁾.

Și astfel, pe când la curțile boerilor domnea belșugul și aceștia duceau o viață de plăceri, țăranii, se băteau într-o sărăcie, a cărei simplă povestire nu poate decât să ne înduioșeze. „Bordeele țăranilor nu erau decât niște vizuini întunecoase, gropi săpate în pământ, acoperite cu nule, peste care se așeza țărâna abea depășind nivelul pământului. Pe această țărână de acoperiș creștea repede iarba, așa încât din depărtare părea a fi o ușoară undulație a câmpiei, dacă nu s'ar fi zărit eșind, din când în când, câțiva nori de fum care arătau că acolo se afla locuința. Înăuntru nu aveau nimic: nici lucruri, nici unelte, doar câteva scânduri goale care țineau loc de pat, câteva scăunele și oalele în care se fierbea *mămăliga*“ ⁶⁾.

Un scriitor dela începutul secolului al XIX-lea, vorbind despre locuința țăranului român spune că este : „o adevărată peșteră de troglodiți“ ⁷⁾. Și un alt scriitor dela finele secolului al XIX-lea zice : „Coliba negrului din Africa este mai bine construită pentru nevoile vieții“ decât locuința țăranului român ⁸⁾.

Singura hrană pe care țăranul român o împarte cu familia sa este o fiertură făcută din mălai cu apă. Această mâncare simplă și primitivă se cheamă : *mămăligă* ; are o parte bună numai într'atât că se poate prepara repede și ușor. Țăranul când se află pe câmp, lucrând cu familia sa, ori unde s'ar găsi, aprinde focul și pe trei bețe încrucișate în picioare, își atârnă căldarea cu apă. Așteaptă până ce apa clocotește, pune puțină sare, și toarnă mălaiul care se încheagă numai decât. Odată răcit el se îngroașe. Atunci fiecare își taie cu o sfoară câte o felie ⁹⁾.

Toate celelalte sunt aidoma cu locuința și cu hrana. Zdruncinați sufletește, nenorociții țărani români nu-și puteau ajuta sin-

5) Ibidem, 282.

6) Ibidem, 284.

7) W. Mac-Mikhael-Journal from Moscovy to Constantinople, London. 189, p. 105.

8) E. de Laveley, La Peninsule des Balkans. Paris, 1888, t. II, p. 310.

9) E. Régnauld, „Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes“, p. 283.

guri și nici nu erau în stare să se împotrivescă cu oarecare îndârjire la grozavele nelegiuiri ale boerilor lor. Și boerii se foloseau de acest lucru cât puteau mai mult. Ei deschid crâșme și încurajează beția. În adevăr, boerul proprietar, având prin lege monopolul băuturilor spirtoase de pe domeniul lui, printr'un comerț rușinos, stoarce țăranului până și ultimul gologan, care ar fi putut scăpa lăcomiei lui. Din nenorocire, țăranul, ca toți desnădăjduiții soartei, spre a uita, este îndemnat să-și petreacă toate zilele de sărbătoare în aceste triste bordece care sunt crâșmele. Iată dar cum : proprietar îi fură munca ; crâșmar îl desbracă. Această din urmă hoție este o crimă îndoită : ea îndeamnă pe țăran la un nărav care-l scoboară ; ea îmbogățește pe boer de pe urma acestui nărav ¹⁰⁾.

„Dacă ciociul (nume dat de țăran boerilor care însemnează „câine dormind“) ar fi putut să pună mâna pe soare — ar fi pus-o și ar fi vândut țăranului pe bani, lumina și căldura lui Dumnezeu ! Dacă ciociul ar fi putut stăpâni apele mării, ar fi făcut din ele lucruri de câștig și cu chipul acesta ar fi robit pe țărani prin intuneric, prin frig, prin sete ; după cum l-a robit prin mijlocul foamei, răpindu-i pământul !“

Așa au fost caracterizate purtările boerilor de către un țăran român, care a fost chemat, la 1848, în fața unui divan alcătuit din 18 boeri și 18 țărani, însărcinat cu alcătuirea unui proiect de lege pentru clasele muncitoare din România. Pe de altă parte, un scriitor român din aceeași epocă scrie : „Nici războaiele din Evul Mediu, nici năvălirile anuale ale Tătarilor, nici distrugerile pământurilor n'au dus la decăderea țării ; rana vie, cangrena care-i rodea inima, în timp de război ca și în timp de pace, era boeria ¹¹⁾“.

Dacă la toate acestea se mai adaogă guvernarea tiranică a Domnilor Români, nelegiuirea clerului, dările foarte ridicate, nedreptățile judecătorilor care se lăsau mituiți, precum și alte nelegiuiri dintre cele mai triste, vom avea înfățișarea de fapt a stării țăranilor români.

Toate așa zisele reforme aduse chipurile pentru îmbunătățirea stării țăranului român și toate așa zisele legi erau sau fără însemnătate sau de cele mai multe ori, făcute spre a-i înrăutăți starea. „Legca, pentru boeri era literă moartă. Ea nu avea prețe decât atunci când se puteau sluji de ea pentru noi prigoane“.

10) Ibidem, 283

11) Ibidem, 294, 296.

Ca urmare a legii din 5 August 1746, făcută ca să îmbunătățească starea țăranului, aceștia și-au părăsit vetrele cu miile și au bejenit prin păduri, căutându-și scăparea în haiducii și cerând dela silnicie ceea ce le fusese luat prin silnicie. După decretul din 1775, care și el urma, chipurile, să le îmbunătățească starea, 10.000 de țărani s'au făcut haiduci și cu armele în mână s'au ridicat împotriva nedreptății la care erau supuși.

Această stare desnădăjduită a țăranilor din România a fost pricina pentru care și-au părăsit căminurile și-au fugit în toate părțile : în Transilvania, în Banat, în Serbia, în Bulgaria. Nu pot arăta aici toate aceste emigrări, de aceea voi da ca pildă numai câteva. Ele vor fi îndestulătoare pentru a arăta felul cum au decurs cele mai vechi ca și cele ce le-au urmat. În urma legii din 5 August 1746, o masă de țărani români au fugit din Muntenia și din Moldova. Un recensământ făcut după această așa zisă reformă ne arată curat care era stare de lucruri. În loc de 147.000 birnici în Muntenia și de 112.000 în Moldova, nu mai rămân în prima țară decât 70.000 și 50.000 în a doua ¹²⁾.

Depopularea Munteniei se făcea cu atâta repeziciune și pe o scară atât de întinsă, în cât Poarta, la 1768, ceru lui Grigore Ghica, sub amenințări, să pună capăt asupririlor. Speriat, Prințul Ghica n'a isbutit să convingă pe o parte a țăranilor fugiți să vină înapoi decât făcându-le mari făgădueli, dar și asta pentru puțină vreme. În urma Regulamentului Organic din 1831, mii de țărani români în neputință de a se supune măsurilor împovărătoare ale Regulamentului și-au căutat un adăpost dincolo de granițele țării lor. „Țăranii moldoveni trec în Bucovina, în Basarabia și în Dobrogea ; din Muntenia fug în Transilvania, în Serbia și în Bulgaria. În zadar țărmurile fluviului sunt supravegheate ca în timp de război : fugarii izbutesc să treacă, strecurându-se printre golurile lăsate de armată. Mai ales iarna, atunci când Dunărea înghețată este ca un pod totdeauna liber, emigrările se înmulțesc“ ¹³⁾.

În afară de aceste emigrări în masă, Românii se duceau în Serbia și în grupuri mai mici, unele chiar de câte o singură familie, sau oameni singuratici. În Actele Arhivelor Naționale sârbești din Belgrad se găsesc multe dovezi despre venirea Românilor în Serbia — în grup și individul — în timpul domniei prințului Miloș Obrenovici (1815—1839).

12) Ibidem, 72.

13) Ibidem, 310.

Românii veneau în Serbia într'o stare de mizerie desăvârșită, neavând nimic alt decât sărăcia, blestemând țara de unde pleascră și pe stăpânii lor, căutându-și un refugiu, nădăjduind să găsească oblăduire și să ducă un trai și o viață liniștită și sigură.

Prim urmare, iată dece Românii au venit să se așeze în Serbia.

Acuma, pentru acești nenorociți de refugiați români, începe, pe pământul sârbesc, o altă viață cu totul deosebită.

Ca pe vremea stăpânirii turcești, tot așa și după neatârnaire, în Serbia se găseau mari întinderi de pământ rămase deșarte. Românii venind în Serbia, au pus pe vecie, stăpânire pe ele. După neatârnairea Serbiei, toate aceste pământuri pe care se așezaseră Românii, socotite ca pământuri fără stăpâni, le-au fost lăsate în deplina stăpânire și niciodată nimeni nu s'a încumetat să ridice vreun drept asupra lor.

Numai oamenii cari au călătorit prin Serbia de Nord-Est, cunosc aceste nesfârșite întinderi de pământ unde se află câmpiile, livezile, pășunile, pădurile, fermele și viile coloniștilor români.

Pe timpul domniei turcești, ei plăteau Turcilor aceeași dijmă pe care o plăteau și Sârbii, dar ea nici pe de departe nu ajungea pe aceea pe care o plăteau în România. Socoliți la fel cu Sârbii sub stăpânirea turcească, ei tot așa au rămas și după ce Serbia a scăpat de jugul turcesc. Nici sub Turci, nici în Serbia liberă, ei nu au fost apăsați și nedreptățiți, cum fuseseră altădată în România. Tribunalele turcești ca și cele sârbești se purtau cu aceeași nepărtinire față de ei ca și față de Sârbi. Nimeni nu-i îndemna la deprinderi rele, nici la fapte imorale, iar avutul lor era pus la adăpost. În locul „bordeelor întunecoase“, în care își petreceau cu familiile lor zilele de desnădejde, țărani români după ce s'au așezat în Serbia au învățat dela Sârbi să-și clădească case frumoase și încăpătoare, în satele lor din care multe seamănă a orașe. În locul mămăligii, care în România era singura lor hrană, aici, în Serbia, au avut în fermele lor numeroase cirezi de vite, care le dădeau din belșug lapte și carne. Din recolta viilor au avut butoaiele pline cu vin și rachiu. În locul sărăciei în care trăiau în România, după ce erau despuiați de boeri, în Serbia, dimpotrivă, ei vindeau ceeace le prisosea din produsele lor și se numărau printre cei mai bogați locuitori. Este destul să treci prin Serbia de Nord-Est pentru a vedea marile sate românești, bogate, înfloritoare și frumoase, ca : Valaconie, Bor, Crivelli, Oștrelli, Ranovaț, etc. Puse față în față cu satele

de troglodiți din România, ele ne vor arăta deosebirea care există între cetățeanul liber și mulțumit din Serbia și robul de altădată din România.

Iată dar care este „dureroasă“ stare a Românilor care fac parte din Regatul Serbiei, cum o numește în apelul său, „Comitetul Ligei pentru emanciparea Românilor din Timoc și din Macedonia“ !

Dela așezarea lor în Serbia, Românii, din toate punctele de vedere, au avut o stare asemănătoare cu a Sârbilor. În timpul domniei turcești ei au îndurat aceleași necazuri. După liberarea Serbiei ei s'au bucurat de aceeași libertate și de aceleași drepturi.

Românii s'au bucurat de starea pe care am descris-o mai sus încă din primele zile ale eliberării Serbiei. Printre numeroase pilde nu voi arăta decât una singură : sub domnia lui Miloș Obrenovici, pe vremea când Turcii se mai găseau încă în Serbia, s'a întâmplat ca o tânără româncă să fie batjocorită. Prințul Miloș a luat numai decât, cu toată autoritatea sa, partea fetei și în plângerea pe care a trimis-o Pașei din Belgrad, el i-a spus : „Noi nu putem răbda ca asemenea batjocuriri să se facă *fiicelor noastre*“. Și din timpul acela, între Români și Sârbi nu s'a făcut vreo deosebire ; nici unul din drepturile lor n'a fost știrbit. În Serbia legi deosebite pentru ei nu s'au făcut. În fața legilor, în fața stăpânirii și în fața tuturor tribunalelor ei sunt socotiți deopotrivă cu Sârbii.

Înflorirea și libertatea de care se bucurau, i-au făcut pe Români să-și iubească noua lor patrie, pe care totdeauna au apărât-o și pentru care și-au vărsat sângele, mai mult decât pe cea veche.

În epoca răzmeriței, pentru neatârănarea Serbiei de sub jugul turcesc, Românii s'au răsculat și ei și au luptat cot la cot cu Sârbii. În poezia lor populară — în limba maternă — ei cântă zilele de grozăvie ce le-au petrecut sub stăpânirea turcească, ca și lupta cavalierească pe care au dus-o, ca și Sârbii, împotriva Turcilor.

Concetățeanul lor, Sârbul, haiduc Vellico Petrovici, cel mai mare erou, din prima răscoală sârbească (1804—1813), este proslăvit în cântecele naționale ale Românilor din Serbia, tot așa ca și în cele sârbești ¹⁴⁾.

Niciodată Românii din Serbia n'au arătat vreo nemulțumire

14) Haiducul Vellico nu era, cum pretinde autorul, Sârb ci Român din Craina, (nota tr.)

sau vreun gând de împotrivire (iredentism). Intre ei și cei din România nici odată n'a existat vreun fel de legătură. Mai mult : Românii din Serbia s'au arătat nepăsători față de stările din România. Având destul pământ pentru agricultură și pentru creșterea vitelor, ei, niciodată, nu s'au dus în România ca să-și caute acolo de lucru, cum s'a întâmplat, adeseori, cu locuitorii din ținuturile sărace ale Serbiei. Ei n'au arătat pentru România nici măcar vre-o simpatie. Ei n'au dat României nici un om oarecare mai de văză. Toate legăturile lor, toate interesele lor, toată dragostea lor, tot ce au putut da ei, au dat noiei lor patrii — Serbia.

În avântul lor patriotic, unii patrioți Români, sunt mulți ani de atunci, au încercat să facă propagandă românească în Serbia. Această încercare a fost întreprinsă în mai multe feluri. Intemeiați pe nestiința Românilor, — așa zișii profeți cari se iveau noaptea îmbrăcați în haine ciudate, spre a izbuti s'au folosit până și de unele superstiții — pentru a spune poporului că pământul românesc este „buricul pământului“ (muntele Rătan). Poveștile copilărești, amenințările cu nenorociri erau însă zadarnice. Românii din Serbia nu vor să audă de altă patrie decât de cea sârbească. Șoviniștii Români care, astăzi, — aici, la Paris — fac propagandă pentru unirea ținutului de Nord-Est al Serbiei cu România și care n'au cercetat niciodată pe Românii din Serbia, nici nu-și dau seamă ce nedreptate fac conaționalilor lor din Serbia. Singurul dintr'înșii care-și dă bine seama de această nedreptate este D-rul At. Popovici, născut și crescut printre Românii din Serbia și care, dacă ar fi fost prietenul lor adevărat și interpretul credincios al simțămintelor lor, n'ar fi făcut ceea ce face : dimpotrivă. Cea mai bună dovadă că el cunoaște gândul Românilor din Serbia este că atât pentru „Comitet“ cât și pentru „Liga de desrobire a Românilor din Timoc și Macedonia“, n'a găsit, spre a-l semna nici un membru care să fie Român din Serbia, afară de dânsul, ca și pentru „Memoriul Românilor din Serbia“, pe care l-a înaintat la Conferința pentru pace.

În sfârșit, toți Românii din Serbia nu sunt Români curați. Mulți din ei sunt de origine sârbă, adică Sârbi care s'au refugiat în România și în Banatul răsăritean din pricina năvălirilor și asupririlor turcești. Acolo, în mediul românesc, ei s'au românizat și după aceea au revenit în Serbia ca Români, împreună cu adevărații Români, care fugeau din România din pricina prigoanelor boerilor. În ade-

văr, sunt multe dovezi care arată că mii de oameni, spăimântați de năvălirile turcești, au fugit în România, de unde iarăși au revenit în țara lor¹⁵⁾.

În multe familii românești din Serbia s'a păstrat tradiția că sunt de neam sârbesc ; că fugind din pricina prigoanei turcești au trecut Dunărea ; că acolo, printre Români, ei și-au pierdut limba maternă, de unde apoi au revenit în Serbia ca familii românești. Unele familii de români din Serbia și astăzi încă poartă vechi nume sârbești ; toți sărbătoresc „slava“, care este un obicei curat sârbesc și o numesc cu un nume sârbesc : „praznic“. Acest obicei nu este cunoscut în România. Tradițiile istorice care s'au păstrat printre Românii din Serbia ca și printre Sârbi — și ele se referă la origina sârbească a Românilor din Serbia.

Ca și tradițiile ce s'au păstrat printre Sârbi, tot așa și acele care s'au păstrat printre Românii din Serbia sunt în legătură cu personagii și întâmplări istorice din vechea istorie a Sârbilor (Crailievici Marco, Starina Novac, bătălia dela Cosovo etc.).

Despre întâmplările din România, despre oamenii ei mari, Românii din Serbia nu știu nimic. Singurele amintiri în legătură cu România, care s'au păstrat în tradițiile lor, sunt tristele și îngrozitoarele povești despre asupririle la care au fost supuși altădată în România, precum și fuga lor departe de această țară.

Această este stare de fapt a Românilor din Serbia. Șovinistii Români cred că o cunosc și ei mai mult sau mai puțin bine, cu toate că ei caută să înșele lumea astăzi când susțin că au drepturi asupra ținutului de Nord-Est a Serbiei.

Cu toate acestea, ei, în loc de a căuta să răscumpere greșelile strămoșilor lor, îndemnând pe Români să se inapoieze la vechile lor vetre, bine înțeles, dacă aceștia ar primi acest lucru, (ceea ce până la un punct oarecare ar fi de înțeles), nu s'au sfiit a cere teritoriile ce aparțin Serbiei. Mai mult : ei nu cer numai teritoriile care le-au fost date de bună voie conaționalilor lor coloniști, ca supuși mai noui ai statului sârb, care i-a primit, le-a scăpat viața, i-a făcut liberi, bogați și fericiți, dar cer patru din județele Serbiei de Nord-Est, unde populația, alături de o minoritate românească, în marea ei majoritate este sârbească.

15) F. Régnauld, „Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes“, p. 319.

NEADEVĂRURI ASUPRA ROMÂNILOR DIN SERBIA

În broșurile ca și în articolele lor, șoviniștii Români nu s'au sfiit să spună lucruri care ating onoarea Serbiei și bunul ei renume. Spre a arăta că spusele lor sunt cu desăvârșire neîntemeiate voiui da doar câteva pilde.

Ei spun, mai cu seamă, că numărul Românilor trăitori în Serbia este mult mai mare decât acela pe care îl arată statisticile oficiale sârbești. Unii dintrânșii spun că ar fi 250.000, alții 300.000 și alții că ar fi chiar 350.000. În fine, mai sunt și dintre accia cari își închipue că poate fi aplicat în Serbia de Nord-Est, principiul naționalităților susținând că acest număr s'ar ridica chiar la 500.000. De fapt, în cele patru județe ale Serbiei de Nord-Est, erau, la 1895, 159.510 Români ; la 1900 — 120.658 și la 1910 ceva mai mult de 90.000. Aceste cifre — arată curat descreșterea Românilor din Serbia. Șoviniștii Români se miră că numărul Românilor din Serbia nu a crescut și acuză statul sârb spunând că falsifică statistica. Dar nu este motiv nici de mirare, nici de acuzațiuni. Istoria cunoaște un nesfârșit număr de pilde ale unor asemenea descreșteri a popoarelor, atunci când trăesc într'un mediu străin și sunt supuse unor înrâuriri străine. Ea ne arată chiar pildele de popoare care, în împrejurări asemănătoare, au dispărut cu desăvârșire. Românii din Serbia trăesc într'un mediu curat sârbesc și se află tot timpul sub înrâurirea sârbească ; ei nu se pot îndepărta dela legile istorice. Ei se sârbizează și numărul lor descrește pe fiecare zi. Surplusul pe care-l caută șoviniștii Români s'a dus să găsească pe Tracii care altădată trăiau pe teritoriul vechii Dacii ; pe Ilirii cari populau Daimația ; pe milioanele de Slavi din Germania ; pe Sârbii cari, în secolul al XVII-lea, au emigrat în Rusia și pe cei cari altădată locuiau în Banatul răsăritean. În sfârșit pe toate celelalte popoare din vremea veche și medievală cari astăzi nu mai sunt.

Iată în ceea ce privește falsificarea datelor statisticilor sârbești.

Să vedem acum ce este cu cifrele statisticelor publicate de șoviniștii români. Până când nu le fusese atrasă luarea aminte că în Serbia de Nord-Est, alături de Români, locuiește o mare masă

de Sârbi¹⁶⁾, ei susținuseră că în Serbia trăesc 250.000 până la 350.000 de Români. Când și-au dat seama că aceste cifre nu erau deajuns pentru a cere să se aplice, pe seama Românilor din Serbia, principiul naționalităților, ei nu s'au sfiit să le urce, nici mai mult nici mai puțin, decât la cifra de 500.000¹⁷⁾. Cu acest chip samovolnic ei ar fi putut să ridice cifra Românilor din Serbia la 50.000.000 !

Această cifră le-ar da Românilor dreptul de a cere aplicarea principiului naționalităților, nu numai în Serbia, dar tot odată, în întreaga Peninsulă Balcanică și în multe chiar din țările învecinate. Dar întrebarea care se pune este de a se ști, în ce parte se află falșificatorii. În partea Sârbilor unde datele din statisticile oficiale au fost *culese de către autoritățile comunale locale*, care, în satele românești din Serbia, sunt în mâna chiar a Românilor și care au găsit cifra de 90.000, sau din partea șoviniștilor Români cari au descoperit cifra de 500.000 !¹⁸⁾

Dar, în afară de învinuirea nedreaptă pe care șoviniștii Români o aruncă asupra Serbiei, când o acuză de falșificarea datelor statistice, ei o mai acuză fără temei și pentru alte păcate. Ei spun că autoritățile sârbești au întreprins o acțiune de sârbizare o populației românești ; că limba românească a fost gonită din bise-

16) v.: „Les Roumains de Serbie” par Belici, Tviici, Cok, etc. Paris, 1919, p. 6, unde se arată că județele din Nord-Estul Serbiei cuprind :

Jud.	Sârbi	Români
Craina	72.828	39.314
Timoc	124.770	27.768
Pojarevat	333.775	26.131
Morava	200.211	3.427
Total	731.584	96.640

17) v.: „Le Temps”, din 22 Aprilie, 1919.

18) Este adevărat că număratoarea Românilor din Serbia se făcea de către autoritățile locale — unde notarul însă totdeauna era un Sârb — dar prof. Georgevici uită faptul că prelucrarea cifrelor se făcea la Belgrad. Ca să ascundă însă falșul din statisticile oficiale sârbești, autorul ne spune că scăderea numărului Românilor din Serbia s'ar datora sârbizării lor. Ca să ne convingă ne dă și câteva pilde, nu numai de descreșterea unor populațiuni, ci chiar de totala lor dispariție. Este adevărat că multe popoare au dispărut, dar acest lucru s'a întâmplat în decurs de secole, iar nu într'un răstimp de 15 ani, cum este cazul Românilor din Serbia. Dela 1895 la 1910. numărul Românilor din Serbia nu putca să scadă la o treime, când însuși d. Georgevici la 1909, în articolul său din din ziarul „Pravda”, ne spune că : „Dela Petrovat prin pasul Gorniac și de acolo până la Zaicear și Negotin, prin munții Omole, nu se întâlnește decât o mare masă de Români și nu se vorbește decât limba românească”. (nota tr.).

rici, cărțile sfinte românești arse : că întrebuințarea limbei românești, pentru copiii români a fost interzisă în școli ¹⁹⁾.

Toate aceste sunt potrivnice adevărului.

Autoritățile sârbești niciodată nu s'au încumetat să se apuce de sârbizarea Românilor : n'aveau pentru ce s'o facă. În adevăr, Românii niciodată nu s'au mândrit de origina lor românească - dimpotrivă. Nu numai că s'au arătat față de România nepăsători, dar ei vorbeau de ea cu groază. De ce le-ar fi fost, deci, frică autorităților sârbești pentru a recurge la sârbizare ?

Limba românească, în școlile din Serbia, niciodată nu a fost oprită pentrucă acest singur fapt că ea n'a fost întrebuințată niciodată. Românii din Serbia niciodată n'au simțit nevoia de a învăța carte românească și nici n'au cerut acest lucru. Sunt pe deplin mulțumiți de școlile sârbești, de învățătura în limba sârbă, care le este îndestulătoare pentru nevoile lor dela târg, din armată, și dela autorități. Ideia unei alte școli și a unui altfel de învățământ deosebit niciodată nu le-a trecut prin minte.

În cece privește limba românească în biserică și cărțile sfinte românești, voiu da câteva fapte culese în timpul studiilor mele asupra Românilor din Serbia, despre care sunt convins că chiar Românii îmi vor mulțumi, pentrucă ele, de bună seamă, trebuie să le fie cu desăvârșire necunoscute. Odată cu venirea Românilor în Serbia, au venit și preoții, aducând cu dânsii și cărțile sfinte românești. Despre ei, pentru prima oară, se pomenește în Serbia, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pe timpul ocupațiunei Austriace. Delegații mitropoliților sârbi, care în timpul acela au cercetat bisericile și enoriile din Serbia, au dat în satele românești de preoți români. Pentru fiecare dintr'ânsii au înscris locul nașterii și data sosirii lui în Serbia. Ca și Sârbii, Românii erau și ei creștini ortodoxi și cum un mare număr de preoți români cunoșteau și liturghia slavă, de care Românii se serviseră până nu demult, *s'a întâmplat ca preoții români uneori să se așeze și în sate sârbești* ²⁰⁾. Asa s'a întâmplat chiar și în primele decade ale secolului al XIX-lea. În Serbia liberă, prințul Miloș Obrenovici, nu numai că nu s'a împotrivit la aceasta, dar după cum se vede din actele Arhivelor Naționale sârbești, el a poruncit ca Românii să fie hirotonisiți preoți ori de câte ori cereau acest lucru. „Când, zice Eliade Rădu-

19) v.: „Mémoire des Roumains de Serbie”, p. 5.

20) Sublinierea este a noastră, (nota tr.)

Ilescu, se vorbește de preoți în Moldo-Valahia, trebuie să-ți închipui un simplu țaran la fel cu toți enoriașii săi : aceeași instrucție, acelaș port, aceleași îndatoriri. Lucrează pământul, își hrănește copiii și soția, plătește dările, face armata, atunci când armatele protectoare intră în țară : el nu este dator să știe a citi decât cărțile bisericești tipărite. Dacă din întâmplare el știe să scrie sau să citească un manuscris, aceasta înscamnă mult. Este deajuns ca el să facă slujba bisericească și să citească evangheliile în limba națională, așa cum sunt scrise, fără a le tălmăci”²¹⁾.

Acești preoți români, fără nici un fel de carte, pe deasupra mai erau superstițioși ca și enoriașii lor țărani. Ei deslegau pe credincioșii de păcate, le descântau, îi anatemizau, săvârșind lucruri care deși copilărești și de râs, numaiputîn erau potrivnice canoanelor religiei creștine. Despre aceste fapte, în arhivele sârbești dela începutul secolului al XIX-lea, se găsesc numeroase mărturii. În județul Timoc, popa Ion împărțășea pe țărani cu urzici. Un alt popă desgropa vârcolaci etc. Nu mă gândesc, povestind aceste lucruri, să arăt pe preoții români sub o înfățișare neprielnică. În adevăr, sub dominația turcească nici preoții sârbi nu erau mai buni. Nu era vina nici a unora nici a celorlalți ; de vreme ce n’aveau prilejul de a-și face o creștere mai bună. Dar numărul preoților români din Serbia descrește repede, căci noii veniți erau puțini, față de marele număr de Români care veneau mărui în Serbia. Prin urmare, vechii emigranți, prin moartea celor bătrâni, rămâneau fără preoți. Iată de ce Românii erau nevoiți să primească preoți Sârbi²²⁾.

În timpul când Serbia se găsea sub dominația turcească, iar biserica sârbă atârna de mitropolitii greci, un asemenea cler putea fi îngăduit. Dar după ce Serbia s’a liberat, după ce biserica și-a căpătat autonomia și în capul ei a fost așezat învățatul teolog, care era mitropolitul Petar, preoții români, *treptat au dispărut* ca și preoții sârbi neștiutori și simpli, iar locurile lor au fost luate de preoți care-și făcuseră studiile la seminar. Serbia ne având la îndemână preoți români și nimeni ne cerându-i să facă

21) v.: I. Eliade Rădulescu, „Mémoire sur l’histoire de la régénération Roumaine en 1848, p. 27, citat de E. Régnauld în „Hist. pol. et soc. des Princ. Danub.”, Paris, 1855, p. 322.

22) Am subliniat mai sus afirmația autorului care spune : „s’a întâmplat ca preoții români uncori să se așeze și în sate sârbești”, deci preoții români nu lipsseau. Dacă Românii erau nevoiți să primească preoți sârbi, era pentru că politica de sârbizare cerea ca preoții români să fie trimiși în sate sârbești, iar în cele românești să fie trimiși preoți sârbi. — (nota trad.)

alți preoți din rândurile populației românești (!), autoritatea ecleziastică s'a văzut nevoită de a trimite, în ținuturile Serbiei de Nord-Est, preoții pe care îi avea la îndemână (!). Ea căuta să fie de folos populației și până astăzi nimeni nu s'a ridicat împotriva slujbei bisericești care se face în limba slavă. Vechile cărți sfinte românești, „n'au fost arse”, cum susțin șoviniștii români în memoriul lor. Ele își terminaseră misiunea, fuseseră scoase din slujbă și date în păstrare la Biblioteca Națională din Belgrad, unde se află și astăzi (?).

Dealtmintrelea, găsesc că este cu totul de prisos să scriu un singur cuvânt pentru apărarea Serbiei. Fapte pe care nu le poate tăgădui nimeni, o apără ele singure. Serbia de multă vreme este un stat constituțional, unde alegerile legislative sunt libere. Toți cetățenii iau parte la ele. Românii din Serbia au fost totdeauna aleși în Adunarea Națională Sârbă. Ocotiți de mandatul lor de deputat, ei ar fi putut nu numai să critice și să arate toate nedreptățile ale căror victime ar fi fost, dar să mai și ceară pentru consătenii lor tot ceea ce ar fi crezut că le lipsește. Și acest lucru cu mai multă ușurință și cu mai multă libertate decât în Parlamentul unguresc. De când există o Adunare Națională Sârbă, niciodată nu s'a auzit ca deputații Români să arate vreo nemulțumire, și n'a fost nici una singură din cererile lor care să nu fi fost împlinită.

Din cele de mai sus, se poate judeca temeinicia învinuirilor aduse de către șoviniștii Români împotriva Serbiei.

*) Semnele de mirare și de întrebare sunt ale noastre (nota trad.)

DOCTORUL ATANASIE POPOVICI

În județul Craina, la câteva ore în susul Dunării, urcând dinspre Negotin, pe chiar țărmul fluviului și pe șoseaua care cotește dealungul lui, se află marele și veselul sat românesc, Mihailovaț. În acest sat s'a născut D-rul Atanasie Popovici, singurul Român din Serbia protestatar și „șeful mișcării naționale a Românilor din Serbia”.

Mihailovaț este un sat mai nou, întrucât nu sunt decât vreo 20 de ani de când Românii au venit și s'au așezat aici. Istoricul imigrării locuitorilor din Mihailovaț în Serbia este păstrat în actele Arhivelor Naționale din Belgrad. Il voiu arăta pe scurt fiind caracteristic pentru așezarea Românilor în Serbia.

În fața satului Mihailovaț, în mijlocul Dunării, se află o insulă numită Velico-Ostrovo (Ostrovul Mare). Această insulă, altădată a fost locuită de către strămoșii actualilor locuitori din Mihailovaț, cari cu greu îndurau asupririle boerilor lor. (Pe cari și ei îi numesc ciocoi). Incetel cu incetel, familie după familie, ori de câte ori se ivea prilejul, se refugiau în Serbia; aceasta până la 1835.

La 1834, unele teritorii ale Serbiei de Nord-Est, între care și județul Craina au căzut pentru totdeauna sub autoritatea sârbească. Locuitorii din Ostrovul Mare, sub conducerea preotului lor, printre care de bună seamă se găsea și strămoșul lui Atanasie Popovici, dela care își trage numele: Popovitch=Popovici — au cerut prințului Miloș Obrenovici, prin mijlocirea lui Vule Grigorievici, trimisul prințului, care locuia la Dolni-Milanovaț pe Dunăre, îngăduința de a trece în Serbia, tot odată rugându-l de a-i ajuta și scăpa de nevoi.

Ei, în cele mai negre culori, descriau prințului, felul cum sunt asupriți din partea boerilor al căror nume îl dădeau, arătând cu deamănuntul și toate cele îndurate. Cu frică și umilință ei roagă pe prinț, în plângerile pe care i le trimit scrise în limba română,

de a le întinde o mână de ajutor, dându-le învoirea de a veni în Serbia, spre a-și putea scăpa viața și onoarea lor cât și a familiilor lor. Prințul care nutrea simțăminte cu totul deosebite pentru Țara Românească, nu voia să se amestece în treburile ei și nici a-i da prilej de imputări. Deci, în această afacere, el s'a purtat cu multa băgare de seamă. Dar când Vule Grigorovici a început sa-i trimeată plângere după plângere și chiar să-i întârșeze plângerile locuitorilor din Ostrov prin viu graiu, plângeri cari îi ajungeau prin anume împuterniciți, prințul Miloș, milostivindu-se de nenorocirile lor, în cele din urmă s'a învoit a da ordin ca locuitorii din Ostrov să fie sprijiniți. Astfel, într-o noapte, cu ajutorul autorităților sârbești, tot Ostrovul Mare s'a mutat în Serbia. Prințul Miloș a poruncit ca locuitorii din Ostrov să fie bine primiți și să li se dăruiască hrană și toate cele de trebuință pentru început; apoi să li se dea și pământul trebuitor pentru înființarea unui sat precum și mari întinderi de terenuri pentru agricultură și creșterea vitelor. El, le-a clădit, pe cheltuiala sa, o biserică și le-a dat toate libertățile și toate drepturile de care se bucurau înșiși Sârbii din Serbia. În semn de recunoștință, acești coloniști Români au dat satului lor numele de Mihailovaț, după numele fiului mai mic al prințului Miloș, care se chema Mihail.

Tradiția păstrată în popor cu privire la această imigrare a locuitorilor din Mihailovaț este încă vie. E o poveste zguduitoare, care ar părea de necrezut, dacă n'ar fi aidoma cu ceea ce se găsește în Arhivele Naționale dela Belgrad.

Sunt mulți ani de când scriitorul sârb, M. D. Milichevici, a scris despre aceste fapte, și eu însumi, cu prilejul trecerii mele prin Mihailovaț, la 1907, le-am auzit povestindu-se. Locuitorii din Mihailovaț știu foarte bine că adevărata lor viață arată că libertatea și bogăția lor se trage dela venirea lor în Serbia. De aceea își aduc aminte cu recunoștință de numele prințului Miloș.

Ei își iubesc noua lor patrie ca cei mai buni patrioți, îndeplinindu-și datoriile ca cei mai credincioși cetățeni. Singurul dintr'ânșii care nu o face este D-rul Atanasie Popovici. Nu cunosc pricinile patriotismului său deosebit, dar ceea ce știu este că el nu înfățișează vederile nici unui Român din Serbia și nici a vreunui locuitor din Mihailovaț.

2000 ex. — Decembrie 1943